

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमः प्रश्नः ॥

सावित्राणि जुहोति प्रसूत्यै चतुर्गृहीतेन जुहोति चतुष्पादः
 पशवः पशून्वाव रुन्धे चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति
 छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्न वोऽभागानि हव्यं वक्ष्याम इति
 तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन् पुरोनुवाक्यायै याज्यायै देवतायै
 वषट्काराय यच्चतुर्गृहीतं जुहोति छन्दांस्येव तत्प्रीणाति तान्यस्य
 प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति यं कामयेत (१)

पापीयान्थस्यादित्येकैकं तस्य जुहुयादाहुतीभिरेवैनमप
 गृह्णाति पापीयान्भवति यं कामयेत वसीयान्थस्यादिति सर्वाणि
 तस्यानुद्भूत्य जुहुयादाहुत्यैवैनमभि क्रमयति वसीयान्भवत्यथो
 यज्ञस्यैवैषाभिक्रान्तिरेति वा एष यज्ञमुखादृद्धा योऽग्नेर्देवताया
 एत्यष्टावेतानि सावित्राणि भवन्त्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रः (२)

अग्निस्तेनैव यज्ञमुखादृद्धा अग्नेर्देवतायै नैत्यष्टौ सावित्राणि
 भवन्त्याहुतिर्नवमी त्रिवृतमेव यज्ञमुखे वि यातयति यदि कामयेत
 छन्दांसि यज्ञयशसेनार्पयेयमित्यृचमन्तुमां कुर्याच्छन्दांस्येव
 यज्ञयशसेनार्पयति यदि कामयेत यजमानं यज्ञयशसेनार्पयेयमिति
 यजुरन्तमं कुर्याद्यजमानमेव यज्ञयशसेनार्पयत्यृचा स्तोमं
 समर्धयेति (३)

आह॒ समृ॑द्धौ च॒तुर्भि॑र॒भिमा॑ द॒त्ते च॒त्वारि॑ छ॒न्दा॑सि
 छ॒न्दो॑भिरे॒व दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इत्या॒ह प्र॒सू॑त्या
 अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॒ स वेणुं॑ प्रावि॑श॒त्स ए॒तामृ॑तिमनु
 सम॑चर॒द्यद्वे॒णोः सु॒षिर॑ꣳ सु॒षिरा॑भिर्भवति स॒योनि॑त्वाय
 स यत्र॑य॒त्राव॑स॒त्तत्कृ॑ष्णम॒भवत्क॑ल्मा॒षी भ॑वति रू॒पसं॑मृद्ध्या
 उ॒भय॑तः॒क्ष्णूर्भव॑ती॒तश्चा॒मुत॑श्चा॒र्कस्या॑व॒रुद्धौ॑ व्याम॒मात्री भ॑वत्ये॒ताव॑द्वै
 पु॒रुषे॑ वी॒र्यं वी॒र्यस॑म्मि॒ताऽप॑रि॒मिता॑ भवत्य॒परि॑मित॒स्याव॑रुद्धौ यो
 वन॑स्पती॒नाम्फ॑ल॒ग्रहिः॑ स ए॒षां वी॒र्या॑वान्फ॒लग्र॑हिर्वेणु॒र्वेण॑वी भ॒वति
 वी॒र्य॑स्याव॒रुद्धौ॑॥ (४)

कामयेत गायत्रौऽर्धयेति च सप्तविंशतिश्च॥ [१]

व्यृ॒द्धं वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॒ यद॑य॒जुष्के॑ण क्रि॒यत॑ इ॒माम॑गृ॒भ्नात्र॑श॒नामृ॑तस्य
 द॒त्ते य॑जु॒ष्कृत्यै॑ य॒ज्ञस्य॑ समृ॑द्धौ प्र॒तूर्त॑ वाजि॒न्ना द्र॑वेत्य॒श्वम॑भि
 द॒धाति॑ रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑ व्याच॑ष्टे यु॒ञ्जाथा॑ꣳ रा॒सभं॑ यु॒वमि॑ति
 गर्द॑भमस॒त्येव॑ गर्द॒भं प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति॒ तस्मा॑द॒श्वाद्ग॑र्द॒भोऽस॑त्तरो
 यो॒गे॒योगे॑ त॒वस्तर॑मित्या॒ह (५)

यो॒गे॒योग॑ ए॒वैनं॑ यु॒ङ्क्ते वा॑जे॒वाजे॑ ह॒वाम॑ह॒ इत्या॑हान्नं॒ वै
 वा॒जोऽन्न॑मे॒वाव॑ रुन्धे सखा॒य इन्द्र॑मृ॒तय॑ इत्या॒हेन्द्रि॑यमे॒वाव॑
 रुन्धेऽ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॒ तं प्र॑जाप॒तिर॑न्व॒विन्द॑त्प्राजाप॒त्योऽश्वो॑-
 ऽ॒श्वेन॑ सम्भ॒रत्य॑नु॒वित्त्यै॑ पा॒पव॑स्य॒सं वा ए॒तत्क्रि॑यते॒ यच्छे॑य॒सा च॑

पापीयसा च समानं कर्म कुर्वन्ति पापीयान् (६)

ह्यश्वाद्भर्द्भोऽश्वं पूर्वं नयन्ति पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै
तस्माच्छ्रेयाः सं पापीयान्पश्चादन्वेति बहुर्वै भवतो भ्रातृव्यो भवतीव
खलु वा एष योऽग्निं चिनुते वज्र्यश्वः प्रतूर्वन्नेह्यवक्रामन्नशस्तीरित्याह
वज्रैणैव पाप्मानम्भ्रातृव्यमव क्रामति रुद्रस्य गाणपत्यादित्याह
रौद्रा वै पशवो रुद्रादेव (७)

पशून्निर्याच्याऽऽत्मने कर्म कुरुते पूष्णा सयुजा सहेत्याह
पूषा वा अध्वनाः सन्नेता समष्ट्यै पुरीषायतनो वा एष
यदग्निरङ्गिरसो वा एतमग्रे देवतानाः समभरन्मृथिव्याः
सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेहीत्याह सायंतनमेवैनं देवताभिः
सम्भरत्यग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेम इत्याह येन (८)

संगच्छते वाजमेवास्य वृद्धे प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निः
सम्भृत्य इत्याहुरियं वै प्रजापतिस्तस्या एतच्छ्रोत्रं यद्वल्मीकोऽग्निं
पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वरिष्याम इति वल्मीकवपामुप तिष्ठते साक्षादेव
प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निः सम्भरत्यग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्वराम
इत्याह येन संगच्छते वाजमेवास्य वृद्धेऽन्वग्निरुषसामग्रम् (९)

अख्यदित्याहानुख्यात्या आगत्य वाज्यध्वन आक्रम्य
वाजिन्युथिवीमित्याहेच्छत्येवैनं पूर्वया विन्दत्युत्तरया द्वाभ्यामा
क्रमयति प्रतिष्ठित्या अनुरूपाभ्यान्तस्मादनुरूपाः पशवः प्र जायन्ते

द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थमित्याहैभ्यो वा एतं लोकेभ्यः प्रजापतिः
 समैरयद्रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे वज्री वा एष यदश्वो
 दद्विरन्यतोदज्यो भूयाल्लौमभिरुभयादज्यो यं द्विष्यात्तमधस्पदं
 ध्यायेद्वज्रैणैवैनं स्तृणुते॥१०॥

आह पापीयान्ब्राह्मणं येनाग्रं वज्री वै सप्तदश च॥ [२]

उत्क्रामोदक्रमीदिति द्वाभ्यामुत्क्रमयति प्रतिष्ठित्या
 अनुरूपाभ्यान्तस्मादनुरूपाः पशवः प्र जायन्तेऽप उप सृजति यत्र
 वा आप उपगच्छन्ति तदोषधयः प्रति तिष्ठन्त्योषधीः प्रतितिष्ठन्तीः
 पशवोऽनु प्रति तिष्ठन्ति पशून् यज्ञो यज्ञं यजमानो यजमानं
 प्रजास्तस्मादप उप सृजति प्रतिष्ठित्यै यदध्वर्युरनग्नावाहुतिं
 जुहुयादन्धोऽध्वर्युः (११)

स्याद्रक्षांसि यज्ञं हन्युरहिरण्यमुपास्य जुहोत्यग्निवत्येव
 जुहोति नान्धोऽध्वर्युर्भवति न यज्ञं रक्षांसि घ्नन्ति जिघर्म्यग्निं
 मनसा घृतेनेत्याह मनसा हि पुरुषो यज्ञमभिगच्छति
 प्रतिक्ष्यन्तम्भुवनानि विश्वेत्याह सर्वं ह्येष प्रत्यङ्केति पृथुं
 तिरश्चा वयंसा बृहन्तमित्याहाल्पो ह्येष जातो महान् (१२)

भवति व्यचिष्टमन्नं रभसं विदानमित्याहान्नमेवास्मै स्वदयति
 सर्वमस्मै स्वदते य एवं वेदा त्वा जिघर्षि वचंसा घृतेनेत्याह
 तस्माद्यत्पुरुषो मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदत्यरक्षसेत्याह

रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै मर्य॑श्रीः स्पृ॒ह्यद्व॑र्णो अ॒ग्निरि॒त्याहा॒प॒चितिमे॒वास्मि॑न्दधा॒त॒य ए॒वं (१३)

वेद॒ मन॑सा॒ त्वै तामा॑प्तुम॒र॒हति॒ याम॑ध्व॒र्युर॑न॒ग्नावा॑हुतिं जु॒होति॒ मन॑स्वती॒भ्यां जु॒होत्या॑हु॒त्योरा॑स्यै द्वा॒भ्यां प्र॑ति॒ष्ठित्यै॒ यज्ञ॑मुखे॒यज्ञ॑मुखे॒ वै क्रि॒यमा॑णे य॒ज्ञः र॒क्षांसि॑ जिघा॑सन्त्ये॒तर॒हि खलु॒ वा ए॒तद्य॑ज्ञ॒मुखं य॒रह्ये॑न॒दाहु॑तिरश्नु॒ते परि॑ लिखति॒ रक्ष॑साम॒प॒ह॒त्यै तिसृ॑भिः परि॑ लिखति॒ त्रिवृ॑द्वा अ॒ग्निर्या॑वा॒नेवा॒ग्निस्तस्मा॑द्रक्षा॒स्यप॑ हन्ति (१४)

गा॒य॒त्रि॒या परि॑ लिखति॒ तेजो॒ वै गा॑य॒त्री तेज॑सै॒वैनं॑ परि॑ गृह्णाति॒ त्रि॒ष्टुभा॒ परि॑ लिखतीन्द्रि॒यं वै त्रि॒ष्टुगिन्द्रि॒येणै॒वैनं॑ परि॑ गृह्णात्यनु॒ष्टुभा॒ परि॑ लिखत्यनु॒ष्टुप्सर्वा॑णि छन्दा॑सि परि॒भूः पर्या॑स्यै मध्य॒तोऽनु॒ष्टुभा॒ वाग्वा अ॑नु॒ष्टुप्सस्मा॑न्मध्य॒तो वा॒चा व॑दामो गा॒य॒त्रि॒या प्र॑थ॒मया॒ परि॑ लिखत्यथानु॒ष्टुभाथ॑ त्रि॒ष्टुभा॒ तेजो॒ वै गा॑य॒त्री य॒ज्ञोऽनु॒ष्टुगिन्द्रि॒यं त्रि॒ष्टुप्तेज॑सा चै॒वेन्द्रि॒येण॑ चोभ॒यतो॑ य॒ज्ञं परि॑ गृह्णाति॥ (१५)

अ॒न्योऽध्व॑र्युर्महान्भवति त्रि॒ष्टुभा॒ तेजो॒ वै गा॑य॒त्री त्रयो॑दश च॥ [३]

दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॑स॒व इति॑ खनति॒ प्रसू॑त्या अथो॒ धूममे॑वैतेन॑ जनयति॒ ज्योति॑ष्मन्तं त्वाग्ने॒ सुप्र॑तीक॒मित्या॑ह॒ ज्योति॑रे॒वैतेन॑ जनयति॒ सोऽग्नि॑र्जा॒तः प्र॒जाः शु॒चा॒र्पय॑त्तं दे॒वा

अर्धर्चेनाशमयञ्छिवं प्रजाभ्योऽहिः सन्तमित्याह प्रजाभ्यं
 एवैनं शमयति द्वाभ्यां खनति प्रतिष्ठित्या अपां पृष्ठमसीति
 पुष्करपर्णमा (१६)

हरत्यपां वा एतत्पृष्ठं यत्पुष्करपर्णं रूपेणैवैनदा
 हरति पुष्करपर्णेन सम्भरति योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णं
 सयोनिमेवाग्निं सम्भरति कृष्णाजिनेन सम्भरति यज्ञो वै
 कृष्णाजिनं यज्ञेनैव यज्ञं सम्भरति यद्वाग्याणां पशूनां चर्मणा
 सम्भरेद्वाग्यान्पशूञ्छुचार्पयेत्कृष्णाजिनेन सम्भरत्यारण्यानेव
 पशून् (१७)

शुचार्पयति तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानामारण्याः
 पशवः कनीयाः सः शुचा ह्युता लोमतः सम्भरत्यतो ह्यस्य मेध्यं
 कृष्णाजिनं च पुष्करपर्णं च सः स्तृणातीयं वै कृष्णाजिनमसौ
 पुष्करपर्णमाभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णात्यग्निर्देवेभ्यो निलायत
 तमथर्वान्वपश्यदथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्न इति (१८)

आह य एवैनमन्वपश्यत्तेनैवैनं सम्भरति त्वामग्ने
 पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमविन्दत्तमु त्वा
 दध्यङ्गुषिरित्याह दध्यङ्गा आथर्वणस्तेजस्य्यासीत्तेज एवास्मिन्दधाति
 तमु त्वा पाथ्यो वृषेत्याह पूर्वमेवोदितमुत्तरेणाभि गृणाति (१९)

चतसृभिः सम्भरति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेव

गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्यं गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभीं राजन्यस्य त्रैष्टुभो
 हि राजन्यो यं कामयेत वसीयान्त्स्यादित्युभयीभिस्तस्य
 सम्भरेत्तेजश्चैवास्मां इन्द्रियं च समीचीं दधात्यष्टाभिः
 सम्भरत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानेवाग्निस्तः सम्भरति
 सीदं होतरित्याह देवता एवास्मै सः सादयति नि होतेति
 मनुष्यान्त्सः सीदस्वेति वयांसि जनिष्वा हि जेन्यो अग्रे
 अहामित्याह देवमनुष्यानेवास्मै सः सन्नान्त्र जनयति॥ (२०)

ऐव पशूनिर्ति गृणाति होतरिति सप्तविंशतिश्च॥ [४]

ऋमिव वा अस्या एतत्करोति यत्खनत्यप उपं सृजत्यापो
 वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्यै शुचः शमयति सं ते वायुर्मातरिश्वा
 दधात्वित्याह प्राणो वै वायुः प्राणेनैवास्यै प्राणः सं दधाति सं
 ते वायुरित्याह तस्माद्वायुप्रच्युता दिवो वृष्टिरीते तस्मै च देवि
 वषडस्तु (२१)

तुभ्यमित्याह षड्वा ऋतव ऋतुष्वेव वृष्टिं दधाति
 तस्मात्सर्वानृतून् वरषति यद्वषट्कुर्याद्रक्षांसि यज्ञः हन्युर्वडित्याह
 परोक्षमेव वषट्करोति नास्यं यातयामा वषट्कारो भवति न
 यज्ञः रक्षांसि घ्नन्ति सुजातो ज्योतिषा सहेत्यनुष्टुभोपं
 नह्यत्यनुष्टुप् (२२)

सर्वाणि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः

प्रिययैवैनं तनुवा परि दधाति वेदुको वासो भवति य एवं वेद
 वारुणो वा अग्निरुपनद्ध उदु तिष्ठ स्वध्वरोर्ध्व ऊ षु णं ऊतय इति
 सावित्रीभ्यामुत्तिष्ठति सवितृप्रसूत एवास्योर्ध्वा वरुणमेनिमुत्सृजति
 द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै स जातो गर्भो असि (२३)

रोदस्योरित्याहेमे वै रोदसी तयोरेष गर्भो यदग्निस्तस्मादेवमाहा
 चारुर्विभृत ओषधीष्वित्याह यदा ह्येतं विभरन्त्यथ चारुतरो भवति
 प्र मातृभ्यो अधि कनिक्रदद्वा इत्याहौषधयो वा अस्य
 मातरस्ताभ्य एवैनं प्र च्यावयति स्थिरो भव वीङ्मङ्ग इति गर्दभ
 आ सादयति (२४)

सं नह्यत्येवैनमेतया स्थेमे गर्दभेन सम्भरति तस्माद्गर्दभः
 पशूनां भारभारितमो गर्दभेन सम्भरति तस्माद्गर्दभो-
 ऽप्यनालेशेत्यन्यान्यशून्मेद्यत्यन्नः ह्येनेनार्कः सम्भरन्ति गर्दभेन
 सम्भरति तस्माद्गर्दभो द्विरेताः सन्कनिष्ठं पशूनां प्र जायतेऽग्निर्ह्यस्य
 योनिं निर्दहति प्रजासु वा एष एतर्ह्यारूढः (२५)

स ईश्वरः प्रजाः शुचा प्रदहः शिवो भव प्रजाभ्य
 इत्याह प्रजाभ्य एवैनं शमयति मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिर इत्याह
 मानव्यो हि प्रजा मा द्यावापृथिवी अग्नि शूशुचो मान्तरिक्षं
 मा वनस्पतीनित्याहैभ्य एवैनं लोकेभ्यः शमयति प्रेतु वाजी
 कनिक्रददित्याह वाजी ह्येष नानन्दद्रासभः पत्वेति (२६)

आह॒ रास॑भ॒ इति॒ ह्येत॑मृष॒योऽव॑द॒न्भर॑न्त्रि॒ग्निं पु॑री॒ष्यमित्या॑हा॒ग्निः
 ह्येष॑ भ॒रति॒ मा पा॑द्यायुषः॒ पुरेत्या॑हायु॒रेवास्मि॑न्दधाति॒ तस्मा॑द्भ॒र्दभः॑
 सर्व॑मायु॒रेति॒ तस्मा॑द्भ॒र्दभे॑ पु॒रायु॑षः प्र॒मीते॑ बिभ्यति॒ वृषा॑ग्निं
 वृष॑ण॒म्भर॑न्त्रित्या॒ह वृषा॑ ह्येष॑ वृषा॒ग्निर॒पां गर्भ॑म् (२७)

स॒मु॒द्रिय॑मित्या॒हापा॑ः ह्येष॑ गर्भो॒ यद॒ग्निर॒ग्न आ या॑हि
 वी॒तय॑ इति॒ वा इ॒मौ लो॒कौ व्यै॑ताम॒ग्न आ या॑हि वी॒तय॑ इति॒
 यदा॑हानयो॒र्लोकयो॑र्वी॒त्यै प्र॑च्युतो॒ वा ए॒ष आ॒यत॑ना॒दगतः॑ प्रति॒ष्ठाः
 स ए॒तर॑ह्य॒ध्वर्युं च॒ यज॑मानं च ध्यायत्यृ॒तः स॒त्यमि॒त्याहे॒यं वा
 ऋ॒तम॒सौ (२८)

स॒त्यम॒नयो॑रे॒वैनं॑ प्रति॒ष्ठाप॑यति॒ नार्ति॑मा॒र्च्छत्य॑ध्व॒र्युर्न यज॑मानो
 वरु॑णो॒ वा ए॒ष यज॑मानम॒भ्येति॒ यद॒ग्निरु॑प॒नद्ध॑ ओष॑धयः॒ प्रति॑
 गृ॒ह्णीता॑ग्निमे॒तमित्या॑ह॒ शान्त्यै॑ व्यस्यन्वि॒श्वा अ॑म॒तीर॑रा॒तीरि॒त्याह॑
 रक्ष॑साम॒पहत्यै॑ नि॒षीद॑न्त्रो॒ अप॑ दुर्म॒तिः ह॑न॒दित्या॑ह॒ प्रति॑ष्ठित्या॒
 ओष॑धयः॒ प्रति॑ मोदध्वम्॥ (२९)

अ॒स्त्व॒नुष्टु॑ब॒सि सा॑दय॒त्यारू॑ढः प॒त्वेति॒ गर्भ॑म॒सौ मो॑दध्वं॒ द्विच॑त्वारि॒शच॑॥ [५]

ए॒नमि॒त्याहो॑ष॒धयो॒ वा अ॒ग्नेर्भा॑ग॒धेयं॑ ताभि॒रेवैन॑ः॒ सम॑र्धयति॒ पु॒ष्पाव॑तीः सु॒पिप्प॒ला इ॒त्याह॑ तस्मा॒दोष॑धयः
 फ॒लं गृ॒ह्णन्त्य॑यं वो॒ गर्भ॑ ऋ॒त्वि॒यः प्र॒ब्रः स॒धस्थ॑मास॒ददित्या॑ह॒ याभ्यं॑ ए॒वैनं॑ प्र॒च्याव॑यति॒ तास्वे॑वैनं॒ प्रति॑ष्ठापयति॒
 द्वाभ्या॑मु॒पाव॑हरति॒ प्रति॑ष्ठित्यै (०)॥ [६]

वा॒रु॒णो वा अ॒ग्निरु॑प॒नद्धो॒ वि पा॑ज॒सेति॒ वि स्र॑स॒यति॒
 स॒वि॒तृप्रे॑सूत॒ एवा॑स्य॒ विषू॑चीं वरु॒णमे॒निं वि सृ॑जत्य॒प उप॑

सृज॒त्यापो॒ वै शा॒न्ताः शा॒न्ताभि॒रेवा॒स्य शुच॑ꣳ शमयति तिसृ॒भिरु॑प॒
सृजति॑ त्रिवृ॒द्धा अ॒ग्निर्यावा॑ने॒वाग्नि॒स्तस्य॑ शुच॑ꣳ शमयति मि॒त्रः
सꣳसृज्य॑ पृथि॒वीमित्या॑ह मि॒त्रो वै शि॒वो दे॒वाना॒न्तेनै॒व (३१)

ए॒नꣳ सꣳ सृजति॑ शान्त्यै॑ यद्भ्रा॒म्याणां॑ पात्रा॑णां क॒पालैः
सꣳसृजे॒द्भ्रा॒म्याणि॑ पात्रा॑णि शु॒चार्प॑ये॒दर्म॑क॒पालैः सꣳ सृज॑त्येतानि
वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑ तान्ये॒व शु॒चार्प॑यति शर्क॑राभिः सꣳ सृजति॑
धृ॒त्या अथो॑ श॒त्वाया॑जलो॒मैः सꣳ सृज॑त्येषा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या
तनू॑र्य॒दजा॑ प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ सꣳ सृज॑त्यथो तेज॑सा कृ॒ष्णाजि॒नस्य॑
लोम॑भिः सम् (३२)

सृज॒ति य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णाजि॒नं य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञꣳ सꣳ सृजति॑ रु॒द्राः
स॒म्भृत्य॑ पृथि॒वीमित्या॑हे॒ता वा ए॒तं दे॒वता॒ अग्ने॑ सम॑भरं ताभि॒रेवै॒नꣳ
स॒म्भर॑ति म॒खस्य॑ शिरोऽसी॒त्याह॑ य॒ज्ञो वै म॒खस्त॑स्यैतच्छि॒रो
यदु॒खा तस्मा॑दे॒वमा॑ह य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॒ इत्या॑ह य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते (३३)

प॒दे अथो॑ प्र॒तिष्ठि॑त्यै प्रा॒न्याभि॒र्यच्छ॑त्यन्व॒न्यैर्म॑त्रयते
मिथु॑न॒त्वाय॒ त्र्यु॒द्धिं करो॑ति त्रयं इ॒मे लो॒का ए॒षां लो॒काना॑मा॒स्यै
छन्दा॑भिः करोति वी॒र्यं॑ वै छन्दा॑ꣳसि वी॒र्येणै॒वैनं॑ करोति यजु॑षा
बि॒लं करो॑ति व्यावृ॒त्या इय॑तीं करोति प्र॒जाप॑तिना य॒ज्ञमु॒खेन॑
सम्मि॑तां द्विस्त॒नां करो॑ति द्यावा॑पृथि॒व्योर्दोहा॑य चतुः स्त॒नां करो॑ति
पशू॑नां दोहा॑या॒ष्टास्त॑नां करोति छन्दा॑सां दोहा॑य नवा॑श्रिमभि॒चर॑तः

कुर्यात्त्रिवृतमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्यै कृत्वाय
सा महीमुखामिति नि दधाति देवतास्वेवैनां प्रतिष्ठापयति॥ (३४)

तेनैव लोमभिः समेते अभिचरन्त एकविंशतिश्च॥ [७]

सप्तभिर्धूपयति सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः शिरं
एतद्यज्ञस्य यदुखा शीर्षन्नेव यज्ञस्य प्राणान्दधाति तस्मात्सप्त
शीर्षन्प्राणा अश्वशकेन धूपयति प्राजापत्यो वा अश्वः
सयोनित्वायादितिस्त्वेत्याहेयं वा अदितिर्दित्यैवादित्यां
खनत्यस्या अक्रूरङ्काराय न हि स्वः स्वः हिनस्ति देवानां त्वा
पत्नीरित्याह देवानाम् (३५)

वा एतां पत्नयोऽग्नेऽकुर्वन्ताभिरेवैनां दधाति धिषणास्त्वेत्याह
विद्या वै धिषणा विद्याभिरेवैनामभीन्दे ग्रास्त्वेत्याह छन्दांसि वै
ग्राश्छन्दोभिरेवैनां श्रपयति वरूत्रयस्त्वेत्याह होत्रा वै वरूत्रयो
होत्राभिरेवैनां पचति जनयस्त्वेत्याह देवानां वै पत्नीः (३६)

जनयस्ताभिरेवैनां पचति षड्भिः पंचति षड्वा ऋतव
ऋतुभिरेवैनां पचति द्विः पचन्त्वित्याह तस्माद्विः संवत्सरस्य
सस्यं पंच्यते वारुण्युखाभीद्धा मैत्रियोपैति शान्त्यै देवस्त्वा
सवितोद्वपत्वित्याह सवितृप्रसूत एवैनां ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपत्यपद्यमा
पृथिव्याशा दिश आ पृण (३७)

इत्याह तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु वि भात्युत्तिष्ठ बृहती

भवोर्ध्वा तिष्ठ ध्रुवा त्वमित्याहु प्रतिष्ठित्या असुर्य पात्रमनाच्छृणुमा
 च्छृणुति देवत्राकरजक्षीरेणा च्छृणुति परमं वा एतत्पयो यदजक्षीरं
 परमेणैवेनां पयसा च्छृणुति यजुषा व्यावृत्त्यै छन्दोभिरा च्छृणुति
 छन्दोभिर्वा एषा क्रियते छन्दोभिरेव छन्दाऽस्या च्छृणुति॥ (३८)

आहु देवानां वै पत्नीः पृणैषा षट्॥ [८]

एकविंशत्या माषैः पुरुषशीर्षमच्छैत्यमेध्या वै माषा
 अमेध्यं पुरुषशीर्षममेध्यैरेवास्यामेध्यं निरवदाय मेध्यं कृत्वा
 हरत्येकविंशतिर्भवन्त्येकविंशो वै पुरुषः पुरुषस्यास्यै व्यृद्धं
 वा एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षं सप्तधा वितृण्णां वल्मीकवपां
 प्रति नि दधाति सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणैरेवैनथ्समर्धयति
 मेध्यत्वाय यावन्तः (३९)

वै मृत्युबन्धवस्तेषां यम आधिपत्यं परीयाय यमगाथाभिः परि
 गायति यमादेवैनद्वृङ्के तिसृभिः परि गायति त्रयं इमे लोका एभ्य
 एवैनल्लोकेभ्यो वृङ्के तस्माद्गायते न देयङ्गाथा हि तद्वृङ्केऽग्निभ्यः पशूना
 लभते कामा वा अग्नयः कामानेवाव रुन्धे यत्पशून्नालभेतानवरुद्धा
 अस्य (४०)

पशवः स्युर्यत्पर्यग्निकृतानुथ्सृजेद्यज्ञवेशसं कुर्याद्यथ्सऽस्थापयेद्य
 शीर्षाणि स्युर्यत्पशूनालभते तेनैव पशूनव रुन्धे यत्पर्यग्निकृतानुथ्सृज
 शीर्ष्णामयातयामत्वाय प्राजापत्येन सऽस्थापयति यज्ञो वै

प्रजापतिर्यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति प्रजापतिः प्रजा असृजत् स
रिरिचानोऽमन्यत् स एता आप्रीरपश्यत्ताभिर्वै स मुखतः (४१)

आत्मानमाप्रीणीत् यदेता आप्रियो भवन्ति यज्ञो वै
प्रजापतिर्यज्ञमेवैताभिर्मुखत आ प्रीणात्यपरिमितच्छन्दसो
भवन्त्यपरिमितः प्रजापतिः प्रजापतेराह्या ऊनातिरिक्ता मिथुनाः
प्रजात्यै लोमशं वै नामैतच्छन्दः प्रजापतेः पशवो लोमशाः
पशून्नेवाव रुन्धे सर्वाणि वा एता रूपाणि सर्वाणि रूपाण्यग्नौ
चित्यै क्रियन्ते तस्मादेता अग्रेश्चित्यस्य (४२)

भवन्त्येकविंशतिः सामिधेनीरन्वाह रुग्वा एकविंशो
रुचमेव गच्छत्यथो प्रतिष्ठामेव प्रतिष्ठा ह्येकविंशश्चतुर्विंशतिमन्वाह
चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव
वैश्वानरमव रुन्धे पराचीरन्वाह पराडिव हि सुवर्गो लोकः
समास्त्वाग्न ऋतवो वर्धयन्त्वित्याह समाभिरेवाग्निं वर्धयति (४३)

ऋतुभिः संवत्सरं विश्वा आ भाहि प्रदिशः पृथिव्या
इत्याह तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु वि भाति प्रत्यौहतामश्विना
मृत्युमस्मादित्याह मृत्युमेवास्मादप नुदत्युद्वयं तमसस्परीत्याह
पाप्मा वै तमः पाप्मानमेवास्मादप हुन्त्यगन्म ज्योतिरुत्तममित्याहासौ
वा आदित्यो ज्योतिरुत्तममादित्यस्यैव सायुज्यं गच्छति
न संवत्सरस्तिष्ठति नास्य श्रीस्तिष्ठति यस्यैताः क्रियन्ते
ज्योतिष्मतीमुत्तमामन्वाह ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठाद्वधाति सुवर्गस्य

लोकस्यानुख्यात्यै॥ (४४)

यावन्तोऽस्य मुखतश्चित्यस्य वर्धयत्यादित्याँऽष्टाविंशतिश्च॥ [९]

षड्भिर्दीक्षयति षड्वा ऋतवं ऋतुभिरेवैनं दीक्षयति
सप्तभिर्दीक्षयति सप्त छन्दाँसि छन्दोभिरेवैनं दीक्षयति विश्वे
देवस्य नेतुरित्यनुष्टुभोत्तमया जुहोति वाग्वा अनुष्टुप्तस्मात्प्राणानां
वागुत्तमैकस्मादक्षरादनांसं प्रथमं पदम् तस्माद्यद्वाचोऽनांसं
तन्मनुष्या उप जीवन्ति पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि प्रजा-
पतिः (४५)

प्रजापतेरास्यै न्यूनया जुहोति न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा
असृजत प्रजानाँ सृष्ट्यै यदर्चिषि प्रवृश्याद्भूतमव रुन्धीत
यदङ्गारेषु भविष्यदङ्गारेषु प्र वृणक्ति भविष्यदेवाव रुन्धे भविष्यद्धि
भूयो भूताद्वाभ्यां प्र वृणक्ति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणा वा
एषा यजुषा सम्भृता यदुखा सा यद्विद्येतार्तिमार्च्छेत् (४६)

यजमानो हन्येताँस्य यज्ञो मित्रेतामुखां तपेत्याह ब्रह्म वै मित्रो
ब्रह्मन्नेवैनां प्रतिष्ठापयति नार्तिमार्च्छति यजमानो नास्य यज्ञो हन्यते
यदि भिद्येत तैरेव कपालैः सँ सृजेथ्सैव ततः प्रायश्चित्तिर्यो गतश्रीः
स्यान्मथित्वा तस्याव दध्याद्भूतो वा एष स स्वां (४७)

देवतामुपैति यो भूतिकामः स्याद्य उखायै सम्भवेत्स
एव तस्य स्यादतो ह्येष सम्भवत्येष वै स्वयम्भूर्नाम भवत्येव

यं कामयेत् भ्रातृव्यमस्मै जनयेयमित्यन्यतस्तस्याहृत्याव
 दध्यात्साक्षादेवास्मै भ्रातृव्यं जनयत्यम्बरीषादन्नकामस्याव
 दध्यादम्बरीषे वा अन्नंभ्रियते सयोन्येवान्नम् (४८)

अव रुन्धे मुञ्जानव दधात्यूर्ग्वै मुञ्जा ऊर्जमेवास्मा अपि
 दधात्यग्निर्देवेभ्यो निलायत स क्रुमुकं प्राविशत् क्रुमुकमव दधाति
 यदेवास्य तत्र न्यक्तं तदेवाव रुन्ध आज्येन सं यौत्येतद्वा अग्नेः
 प्रियं धाम यदाज्यं प्रियेणैवेन धाम्ना समर्धयत्यथो तेजसा (४९)

वैकं कतीमा दधाति भा एवाव रुन्धे शमीमयीमा दधाति शान्त्यै
 सीद त्वं मातुरस्या उपस्थ इति तिसृभिर्जातमुप तिष्ठते त्रयं इमे
 लोका एष्वेव लोकेष्वविदं गच्छत्यथो प्राणानेवात्मन्धत्ते॥ (५०)

प्रजापतिरुच्छेत्स्वामेवान्नं तेजसा चतुस्त्रिंशच्च॥ [१०]

न हं स्म वै पुराग्निरपरशुवृक्णं दहति तदस्मै
 प्रयोग एवर्षिरस्वदयद्यदग्ने यानि कानि चेति समिधमा
 दधात्यपरशुवृक्णमेवास्मै स्वदयति सर्वमस्मै स्वदते य एवं
 वेदौदुम्बरीमा दधात्यूर्गवा उदुम्बर ऊर्जमेवास्मा अपि दधाति
 प्रजापतिरग्निमसृजत तं सृष्टं रक्षांसि (५१)

अजिघांसन्थस एतद्राक्षोघ्नमपश्यत्तेन वै स रक्षांस्यपाहत
 यद्राक्षोघ्नं भवत्यग्नेरेव तेन जाताद्रक्षांस्यप हन्त्याश्वत्थीमा
 दधात्यश्वत्थो वै वनस्पतीनां सपत्नसाहो विजित्यै वैकङ्कतीमा

दधाति॒ भा ए॒वाव॑ रुन्धे॒ शमी॑मयी॒मा द॑धाति॒ शान्त्यै॒ स॒शितं॑ मे॒
ब्रह्मो॑र्दे॒षां बा॒हू अ॑तिर॒मित्यु॑त्तमे॒ औदु॑म्बरी (५२)

वाच॑यति॒ ब्रह्म॑णैव॒ क्षत्र॑ स॒ श्यति॑ क्ष॒त्रेण॒ ब्रह्म॒ तस्मा॑द्ब्राह्म॒णो
रा॑ज॒न्य॒वान॒त्य॒न्यं ब्रा॑ह्म॒णं तस्मा॑द्वा॒ज॒न्यो ब्रा॑ह्म॒णवा॒नत्य॒न्यं रा॑ज॒न्यं
मृ॒त्युर्वा ए॒ष यद॑ग्नि॒रमृ॒तं हिर॑ण्यं॒ रु॒क्मम॑न्तरं॒ प्रति॑ मु॒ञ्चते॒ऽमृ॒तमे॒व
मृ॒त्योर्न॑न्तर्ध॒त्त एक॑वि॒ंशति॑ निर्बा॒धो भव॑त्येक॒वि॒ंशति॑र्वै दे॒वलो॒का
द्वा॒द॒श मा॒साः प॒ञ्च॒र्तव॑स्त्रयं॒ इमे॒ लो॒का अ॒सावा॑दित्यः (५३)

ए॒कवि॑ं॒श ए॒ताव॑न्तो॒ वै दे॒वलो॒कास्तेभ्य॑ ए॒व भ्रातृ॑व्यम॒न्तरै॑ति
निर्बा॑धैर्वै दे॒वा असु॑रान्निर्बा॑धेऽकुर्व॒त तन्नि॑र्बा॒धानां॑ निर्बा॑ध॒त्वन्नि॑र्बा॒धी
भ॑वति॒ भ्रातृ॑व्याने॒व निर्बा॑धे कु॒रुते सा॒वि॒त्रिया॒ प्रति॑ मु॒ञ्चते
प्रसू॑त्यै॒ नक्तो॑षासेत्युत्तर॒याहोरा॒त्राभ्या॑मे॒वैन॑मुद्यच्छते॒ दे॒वा
अ॒ग्निं धा॑रय॒न्द्रवि॑णो॒दा इत्या॑ह प्रा॒णा वै दे॒वा द्र॑वि॒णो॒दा
अ॒होरा॒त्राभ्या॑मे॒वैन॑मुद्यत्य (५४)

प्रा॒णैर्दा॑धा॒रासी॑नः॒ प्रति॑ मु॒ञ्चते॒ तस्मा॑दासी॒नाः प्र॒जाः प्र जा॑यन्ते
कृ॒ष्णाजि॑नमुत्तर॒न्तेजो॑ वै हिर॑ण्यं॒ ब्रह्म॑ कृ॒ष्णाजि॑नन्तेज॒सा चै॒वैन॑
ब्रह्म॑णा चोभ॒यतः॒ परि॑ गृह्णाति॒ षडु॑द्याम॒ शि॒क्यं भव॑ति॒ षड्वा ऋ॒तव॑
ऋ॒तुभि॑रे॒वैन॑मुद्यच्छते॒ यद्वा॒द॒शोद्या॑म॒ संव॑त्स॒रेणै॒व मौ॒ञ्जं भ॑वत्यू॒र्ग्वै
मु॒ञ्जा ऊ॒र्जै॒वैन॑ स॒म॒र्धय॑ति॒ सुप॒र्णोऽसि॑ ग॒रु॒त्मानि॒त्यवै॑क्षते
रू॒पमे॒वा॒स्यैत॑न्महि॒मानं॒ व्याच॑ष्टे॒ दिवं॑ गच्छ॒ सुवः॑ प॒तेत्या॑ह

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति॥ (५)

रक्षाऽस्योदुम्बरी आदित्य उद्यत्य सञ्चतुर्विंशतिश्च॥ [११]

समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनां घृतमग्ने मधुमत्पिन्वमानः।
वाजी वहन्वाजिनं जातवेदो देवानां वक्षि प्रियमा सधस्थम्।
घृतेनाञ्जन्सम्पथो देवयानान्प्रजानन्वाज्यप्येतु देवान्। अनु त्वा
सप्ते प्रदिशः सचन्ताऽस्वधामस्मै यजमानाय धेहि। ईड्यश्वासि
वन्द्यश्च वाजिन्नाशुश्वासि मेध्यश्च सप्ते। अग्निष्ट्वा (५६)

देवैर्वसुभिः सजोषाः प्रीतं वह्निं वहतु जातवेदाः। स्तीर्णं बर्हिः
सुष्टरीमा जुषाणोरु पृथु प्रथमानं पृथिव्याम्। देवेभिर्युक्तमदितिः
सजोषाः स्योनं कृण्वाना सुविते दधातु। एता उ वः सुभगा
विश्वरूपा वि पक्षोभिः श्रयमाणा उदातैः। ऋष्वः सतीः कवषः
शुम्भमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा भवन्तु। अन्तरा मित्रावरुणा चरन्ती
मुखं यज्ञानामभि संविदाने। उषासां वाम् (५७)

सुहिरुण्ये सुशिल्पे ऋतस्य योनाविह सांदयामि। प्रथमा वा
सरथिना सुवर्णा देवौ पश्यन्तौ भुवनानि विश्वा। अपिप्रयं चोदना वा
मिमाना होतारा ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता। आदित्यैर्नो भारती वष्टु
यज्ञः सरस्वती सह रुद्रैर्न आवीत्। इडोपहूता वसुभिः सजोषा
यज्ञं नो देवीरमृतेषु धत्ता। त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुरवा
जायत आशुरश्वः। (५८)

त्वष्टेदं विश्वम्भुवनं जजान बहोः कर्तारमिह यक्षि होतः। अश्वो
घृतेन त्मन्या समेक्त उप देवा ऋतुशः पार्थ एतु। वनस्पतिर्देवलोकं
प्रजानन्नग्निना हव्या स्वदितानि वक्षत्। प्रजापतेस्तपसा वावृधानः
सद्यो जातो दधिषे यज्ञमग्ने। स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगा याहि
साध्या हविरदन्तु देवाः॥ (५९)

अग्निर्वा वामश्वो द्विचत्वारिंशच्च॥—————[१२]

विष्णुमुखा अन्नपते यावती वि वै पुरुषमात्रेणाग्ने तव श्रवो ब्रह्म जज्ञानं स्वयमातृणामेषां वै
पशुर्गायत्री कस्त्वा द्वादश॥—————[१३] विष्णुमुखा अपचितिमान् वि वा एतावग्ने तव स्वयमातृणां
विपृचीनानि गायत्री चतुः षष्टिः॥64॥ विष्णुमुखास्तनुवै भुवत्॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः॥

विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननपजय्यमभ्यजयन्
 यद्विष्णुक्रमान्क्रमते विष्णुरेव भूत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाँल्लोकाननप
 जयति विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी
 त्रैष्टुभमन्तरिक्षम् जागती द्यौरानुष्टुभीर्दिशश्छन्दोभिरेवेमाँल्लोकान्
 यथापूर्वमभि जयति प्रजापतिरग्निमसृजत सोऽस्मात्सृष्टः (१)

पराङ्मेतयान्वैदक्रन्ददिति तया वै सोऽग्नेः प्रियं
 धामावारुन्ध यदेतामन्वाहाग्नेरेवैतया प्रियं धामाव रुन्ध ईश्वरो वा
 एष पराङ्मदधो यो विष्णुक्रमान्क्रमते चतसृभिरा वर्तते चत्वारि
 छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रियामेवास्य
 तनुवमभि (२)

पर्यावर्तते दक्षिणा पर्यावर्तते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते
 तस्माद्वक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवावृतमनु
 पर्यावर्तते शुनःशेपमाजीगर्ति वरुणोऽगृह्णात्स एतां वारुणीमपश्यत्तया
 वै स आत्मानं वरुणपाशादमुश्चद्वरुणो वा एतं गृह्णाति य उखां
 प्रतिमुञ्चत उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदित्याहाऽऽत्मानमेवैतया (३)

वरुणपाशान्मुञ्चत्या त्वाहार्षमित्याहा ह्येनं हरति

ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिरित्याह प्रतिष्ठित्यै विशस्त्वा सर्वा
वाञ्छन्वित्याह विशैवैनं समर्धयत्यस्मिन्नाष्ट्रमधि श्रयेत्याह
राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमकर्यं कामयेत राष्ट्रं स्यादिति तं मनसा
ध्यायेद्राष्ट्रमेव भवति (४)

अग्रे बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थादित्याहाग्रमेवैनं समानानां
करोति निर्जग्मिवान्तमस इत्याह तम एवास्मादप हन्ति
ज्योतिषागादित्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति चतसृभिः सादयति
चत्वारि छन्दांसि छन्दाभिरेवातिछन्दसोत्तमया वर्षं वा एषा
छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्षमेवैनं समानानां करोति सद्धती (५)

भवति सत्त्वमेवैनं गमयति वात्सप्रेणोप तिष्ठत एतेन वै
वत्सप्रीर्भालन्दनोऽग्रेः प्रियं धामावारुन्धाग्रेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्ध
एकादशं भवत्येकधैव यजमाने वीर्यं दधाति स्तोमेन वै देवा
अस्मिँल्लोक आर्ध्रुवञ्छन्दोभिरमुष्मिन्स्तोमस्येव खलु वा एतद्रूपं
यद्वात्सप्रम्यद्वात्सप्रेणोपतिष्ठते (६)

इममेव तेन लोकमभि जयति यद्विष्णुक्रमान्क्रमतेऽमुमेव
तैर्लोकमभि जयति पूर्वद्युः प्र क्रामत्युत्तरेद्युरप तिष्ठते तस्माद्योगे-
ऽन्यासां प्रजानां मनः क्षेमेऽन्यासान्तस्माद्यायावरः क्षेम्यस्येशे
तस्माद्यायावरः क्षेम्यमध्यवस्यति मुष्टी करोति वाचं यच्छति
यज्ञस्य धृत्यै॥ (७)

सृष्टोऽभ्येतयां भवति सद्यत्युपतिष्ठते द्विचत्वारिंशच्च॥ [१]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याहाग्निर्वा अन्नपतिः स एवास्मा अन्नं
प्र यच्छत्यनमीवस्य शुष्मिण इत्याहायक्ष्मस्येति वावैतदाह
प्र प्रदातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद
इत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्तु उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह
प्राणा वै विश्वे देवाः (८)

प्राणैरेवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं
चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं समर्धयति चतसृभिरा सादयति चत्वारि
छन्दांसि छन्दोभिरेवातिच्छन्दसोत्तमया वर्षं वा एषा छन्दसां
यदतिच्छन्दा वर्षेवैनं समानानां करोति सद्यती भवति सत्त्वमेवैनं
गमयति प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् (९)

याहीत्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति तनुवा वा एष हिंनस्ति यं
हिंनस्ति मा हिंसीस्तनुवा प्रजा इत्याह प्रजाभ्य एवैनं शमयति
रक्षांसि वा एतद्यज्ञं संचन्ते यदनं उथ्सर्जत्यक्रन्ददित्यन्वाह
रक्षसामपहत्या अनंसा वहन्त्यपंचितिमेवास्मिन्दधाति
तस्मादनस्वी च रथी चातिथीनामपंचिततमौ (१०)

अपंचितिमान्भवति य एवं वेद समिधाऽग्निं दुवस्यतेति
घृतानुषित्तामवंसिते समिधमा दधाति यथातिथय आगताय
सर्पिष्वदातिथ्यं क्रियते तादृगेव तद्गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो
हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्योऽप्सु भस्म प्र

वैशयत्यप्सु योनिर्वा अग्निः स्वामेवैनं योनिं गमयति तिसृभिः प्र
वैशयति त्रिवृद्धे (११)

अग्निर्यावानेवाग्निस्तं प्रतिष्ठां गमयति परा वा एषोऽग्निं
वपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति ज्योतिष्मतीभ्यामव दधाति
ज्योतिरेवास्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा वा एष प्रजां पशून्
वपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति पुनरूर्जा सह रय्येति पुनरुदैति
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते पुनस्त्वादित्याः (१२)

रुद्रा वसंवः समिन्धतामित्याहेता वा एतं देवता अग्रे
समैन्धत ताभिरेवैनं५ समिन्द्रे बोधा स बोधीत्युपं तिष्ठते
बोधयत्येवैनन्तस्मात्सुत्वा प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुपं तिष्ठते
तस्माद्यथास्थानं पशवः पुनरेत्योपं तिष्ठन्ते॥ (१३)

वै विश्वे देवा ज्योतिष्मानपंचिततमौ त्रिवृद्धा आदित्या द्विचत्वारिंशच्च॥—————[२]

यावन्ती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै
यमं देवयजनमस्या अनिर्याच्याग्निं चिनुते यमायैनं५ स चिनुते-
ऽपेतेत्यध्यवसाययति यममेव देवयजनमस्यै निर्याच्याऽऽत्मनेऽग्निं
चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाविन्दन्ते देवा
एतद्यजुरपश्यन्नपेतेति यदेतेनाध्यवसाययति (१४)

अनामृत एवाग्निं चिनुत उद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपं
हन्त्यपोऽवोक्षति शान्त्यै सिकता नि वपत्येतद्वा अग्रेवैश्वानरस्य
रूपं५ रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्ध ऊषान्नि वपति पुष्टिर्वा एषा

प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनुतेऽथो संज्ञानं एव
संज्ञानं ह्येतत् (१५)

पशूनां यदूषा द्यावापृथिवी सुहास्तान्ते वियती अंब्रूतामस्त्वेव
नौ सह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात्त
ऊषा अभवन् यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्तददश्चन्द्रमसि
कृष्णमूषान्निवपन्नदो ध्यायेद्द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽयं
सो अग्निरिति विश्वामित्रस्य (१६)

सूक्तं भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्ध्याग्नेरेवैतेन
प्रियं धामाव रुन्धे छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायश्चतस्रः
प्राचीरुपं दधाति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेव तद्यजमानः
सुवर्गं लोकमेति तेषां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समंवीयन्त ते
द्वे पुरस्तात्समीची उपादधत् द्वे (१७)

पश्चात्समीची ताभिर्वै ते दिशोऽदृहन् यद्वे पुरस्तात्समीची
उपदधाति द्वे पश्चात्समीची दिशां विधृत्या अथो पशवो वै
छन्दांसि पशूनेवास्मै समीची दधात्यष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरा
गायत्री गायत्रीऽग्निर्यावानेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरा
गायत्री गायत्री सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य (१८)

प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकं पूणा उपं दधात्येकविंशतिः सम्पद्यन्ते
प्रतिष्ठा वा एकविंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्य एकविंशस्यैव प्रतिष्ठा
गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्यग्निं चिक्यानस्तिष्ठति य एवं वेद

पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशवो
यज्ञमेव पशूनव रुन्धे त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रय इमे
लोका एष्वेव लोकेषु (१९)

प्रति तिष्ठत्येकचितीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा
वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति पुरीषेणाभ्यूहति
तस्मान्मासेनास्थि छन्नन्न दुश्कर्मा भवति य एवं वेद पञ्च चितयो
भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्न
विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति॥ (२०)

अद्यवसाययति ह्येतद्विश्वमित्रस्यादधत् द्वे लोकस्य लोकेषु सप्तचत्वारिंशच्च॥ [३]

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराग्निर्यश्चोखायासे समितमिति
चतसृभिः सं नि वपति चत्वारि छन्दासि छन्दासि खलु वा
अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा स शास्ति समितमित्याह
तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं समेति यथ्संन्युष्य विहरति तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं
व्येत्यृतुभिः (२१)

वा एतं दीक्षयन्ति स ऋतुभिरेव विमुच्यो मातेव पुत्रं पृथिवी
पुरीष्यमित्याहर्तुभिरेवैनं दीक्षयित्वर्तुभिर्वि मुञ्चति वैश्वानर्या
शिक्यमा दत्ते स्वदयत्येवैनन्नैर्ऋतीः कृष्णास्तिस्त्रस्तुषपक्वा भवन्ति
निर्ऋत्यै वा एतद्भागधेयं यत्तुषा निर्ऋत्यै रूपं कृष्णं रूपेणैव
निर्ऋतिं निरवदयत इमां दिशं यन्त्येषा (२२)

वै निर्ऋत्यै दिग्स्वायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते स्वकृतं
 इरिण उपं दधाति प्रदरे वैतद्वै निर्ऋत्या आयतनं स्व एवायतने
 निर्ऋतिं निरवदयते शिक्वामभ्युपं दधाति नैर्ऋतो वै पार्शः
 साक्षादेवैनं निर्ऋतिपाशान्मुञ्चति तिस्र उपं दधाति त्रेधाविहितो वै
 पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निर्ऋतिमव यजते पराचीरुपं (२३)

दधाति पराचीमेवास्मान्निर्ऋतिं प्र णुदतेऽप्रतीक्षमा
 यन्ति निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै मार्जयित्वोपं तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय
 गार्हपत्यमुपं तिष्ठन्ते निर्ऋतिलोक एव चरित्वा पूता
 देवलोकमुपावर्तन्त एकयोपं तिष्ठन्त एकधैव यजमाने वीर्यं दधति
 निवेशनः संगमनो वसूनामित्याह प्रजा वै पशवो वसु प्रजयैवेनं
 पशुभिः समर्धयन्ति॥ (२४)

ऋतुभिरेषा पराचीरुपाष्टाचत्वारिंशच्च॥ [४]

पुरुषमात्रेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः सम्मितो यज्ञपुरुषैवेनं
 वि मिमीते यावान्पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान्भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं
 वीर्येणैवेनं वि मिमीते पक्षी भवति न ह्यपक्षः पतितुमर्हत्यरत्निना
 पक्षौ द्राघीयांसौ भवतस्तस्मात्पक्षप्रवयांसि वयांसि
 व्याममात्रौ पक्षौ च पुच्छं च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यम् (२५)

वीर्यसम्मितो वेणुना वि मिमीत आग्नेयो वै वेणुः सयोनित्वाय
 यजुषा युनक्ति यजुषा कृषति व्यावृत्त्यै षड्भवेन कृषति षड्वा

ऋतव॑ ऋतुभि॑रेवैन॑ कृषति॑ यद्वा॑दशग॒वेन॑ संव॒त्सरे॑णैवेयं॑ वा
अ॒ग्नेर॑तिदा॒हाद॑बिभे॒त्सैतद्वि॑गुणम॑पश्यत्कृष्टं॑ चाकृष्टं॑ च॒ ततो॑ वा इ॒मां
नात्य॑दह॒द्यत्कृष्टं॑ चाकृष्टं॑ च (२६)

भव॑त्य॒स्या अन॑तिदाहाय॒ द्विगु॑णं त्वा अ॒ग्निमु॑द्यन्तुम॒र्हतीत्या॑हु॒र्यत्
चाकृष्टं॑ च॒ भव॑त्य॒ग्नेरु॑द्यत्या ए॒ताव॑न्तो॒ वै प॒शवो॑ द्वि॒पाद॑श्च
चतु॑ष्पादश्च॒ तान् यत्प्राच॑ उ॒त्सृजे॑द्बु॒द्रायापि॑ दध्या॒द्यदक्षि॑णा
पि॒तृभ्यो॑ नि धु॒वेद्यत्प॒तीचो॑ रक्षा॑सि ह॒न्युरु॑दीच॒ उ॒त्सृज॑त्येषा॒ वै
दे॒वमनु॑ष्याणा॑ शान्ता॒ दिक् (२७)

तामे॒वैनान॑नू॒त्सृज॑त्यथो॒ खल्वि॑मां दि॒शमु॑त्सृज॒त्यसौ॑ वा
आ॒दित्यः॑ प्रा॒णः प्रा॒णमे॒वैनान॑नू॒त्सृज॑ति दक्षि॒णा प॒र्याव॑र्तन्ते॒ स्वमे॒व
वीर्य॑मनु॒ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ तस्मा॑द्वक्षि॒णोऽर्धं॑ आ॒त्मनो॑ वीर्या॑वत्तरोऽथो॒
आ॒दित्यस्यै॒वावृ॑तमनु॒ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ तस्मा॑त्परा॑श्चः प॒शवो॑ वि ति॑ष्ठन्ते
प्र॒त्यं च॒ आ व॑र्तन्ते ति॒स्रस्ति॑स्रः॒ सीताः॑ (२८)

कृष॑ति॒ त्रिवृ॑तमे॒व य॑ज्ञ॒मुखे॑ वि या॑तय॒त्योष॑धीर्वपति॒
ब्रह्म॑णान्नमव॑ रुन्धे॒ऽर्केऽर्क॑श्ची॒यते॑ चतु॒र्दशभि॑र्वपति॒ सप्त
ग्रा॒म्या ओष॑धयः सप्तार॒ण्या उ॒भयी॑षामव॑रुद्ध्या॒ अन्न॑स्यान्नस्य
वप॒त्यन्न॑स्यान्नस्याव॑रुद्ध्यै कृष्टे व॑पति॒ कृष्टे ह्योष॑धयः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्त्यनु॒सीत॑
व॑पति॒ प्रजा॑त्यै द्वाद॒शसु॑ सीता॑सु वपति॒ द्वाद॑श॒ मासाः॑ संव॒त्सरः॑
संव॑त्सरेणैवास्मा॒ अन्नं॑ पचति॒ यद॑ग्नि॒चित् (२९)

अनवरुद्धस्याश्जीयादवरुद्धेन व्यृद्धेत ये वनस्पतीनाम्फलग्रहयस
 ऽपि प्रोक्षेदनवरुद्धस्यावरुद्धे दिग्भ्यो लोष्टान्धसमस्यति दिशामेव
 वीर्यमवरुध्यं दिशां वीर्येऽग्निं चिनुते यं द्विष्याद्यत्र स स्यात्तस्यै
 दिशो लोष्टमा हरेदिषमूर्जमहमित आ दद इतीषमेवोर्जं तस्यै
 दिशोऽव रुन्धे क्षोधुंको भवति यस्तस्यां दिशि भवत्युत्तरवेदिमुप
 वपत्युत्तरवेद्याः ह्यग्निश्चीयतेऽथो पशवो वा उत्तरवेदिः पशून्वाव
 रुन्धेऽथो यज्ञपरुषोऽनन्तरित्यै॥ (३०)

च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कृष्टश्चाकृष्टं च दिग्भीतां अग्निचिदव पञ्चविंशतिश्च॥—[५]

अग्ने तव श्रवो वय इति सिकंता नि वपत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य
 सूक्तः सूक्तेनैव वैश्वानरमव रुन्धे षड्भिर्नि वपति षड्वा ऋतवः
 संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव वैश्वानरमव रुन्धे समुद्रं
 वै नामैतच्छन्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिकंता
 निवपति प्रजानां प्रजननायेन्द्रः (३१)

वृत्राय वज्रं प्राहरत्स त्रेधा व्यभवत्स्फ्यस्तृतीयः रथस्तृतीयं
 यूपस्तृतीयं येऽन्तःशरा अशीर्यन्त ताः शर्करा अभवन्तच्छर्कराणां
 शर्करत्वं वज्रो वै शर्कराः पशुरग्निर्यच्छर्कराभिरग्निं परिमिनोति
 वज्रेणैवास्मै पशून्परि गृह्णाति तस्माद्वज्रेण पशवः परिगृहीतास्तस्मात्स्थ
 नोप हरते त्रिसप्ताभिः (३२)

पशुकामस्य परिं मिनुयात्सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणाः

प॒शवः॑ प्रा॒णैरे॒वास्मै॑ प॒शून॑व॒ रुन्धे॑ त्रि॒णवा॑भि॒भ्रातृ॑व्यवतस्त्रिवृतमेव
वज्र॑ꣳ स॒म्भृत्य॑ भ्रातृ॒व्याय॑ प्र ह॑रति॒ स्तृत्या॑ अप॑रिमिताभिः परि॑
मि॒नुया॒दप॑रिमित॒स्याव॑रुद्ध्यै यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दित्य॑परिमित्य
तस्य॑ शर्कराः॒ सिक॑ता व्यू॒हेद॑परिगृहीत ए॒वास्य॑ विषू॒चीन॑ꣳ रेतः॒
परा॑ सि॒ञ्चत्य॑प॒शुरे॒व भ॑वति (३३)

यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्त्स्या॒दिति॑ परि॒मित्य॑ तस्य॑ शर्कराः॒ सिक॑ता
व्यू॒हेत्प॑रिगृहीत ए॒वास्मै॑ समी॒चीन॑ꣳ रेतः॒ सिञ्च॑ति प॒शुमा॑ने॒व भ॑वति
सौ॒म्या व्यू॑हति॒ सोमो॑ वै रे॒तोधा॑ रेत॑ ए॒व तद्द॑धाति॒ गाय॑त्रिया
ब्रा॒ह्मण॑स्य॒ गाय॑त्रो हि ब्रा॒ह्मण॑स्त्रि॒ष्टुभा॑ राज॒न्यस्य॑ त्रै॒ष्टुभो॑ हि रा॒ज॒न्यः
श॒युं बा॑र्हस्प॒त्यं मे॒धो नो॑पा॒नम॑न्त्सोऽग्निं प्रा॒विश॑त् (३४)

सोऽग्नेः॑ कृ॒ष्णो रू॒पं कृ॒त्वोदा॑यत् सोऽश्वं॒ प्रावि॑श॒त्सो-
ऽश्व॑स्या॒वान्तर॑श॒फोऽभ॑व॒द्यद॑श्वमा॒क्रम॑यति॒ य ए॒व मे॒धोऽश्वं॒
प्रावि॑श॒त्तमे॒वाव॑ रुन्धे॒ प्रजा॑प॒तिना॑ग्निश्चै॒तव्य॑ इत्या॒हुः प्रा॒जाप॑त्यो-
ऽश्वो॑ यद॒श्वमा॑क्रमयति॒ प्रजा॑प॒तिनै॒वाग्निं॑ चि॒नुते॑ पु॒ष्कर॑पर्णमु॒प
द॑धाति॒ योनि॑र्वा अ॒ग्नेः पु॒ष्कर॑पर्णꣳ स॒योनि॑मे॒वाग्निं॑ चि॒नुते॑ऽपां
पृ॒ष्ठम॑सीत्यु॒प द॑धात्य॒पां वा ए॒तत्पृ॑ष्ठं यत्पु॒ष्कर॑पर्णꣳ रू॒पेणै॒वैन॑दु॒प
द॑धाति॥ (३५)

इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविश्वस्योनिं विशतिश्च॥ [६]

ब्रह्म॑ जज्ञानमिति॒ रुक्म॑मु॒प द॑धाति॒ ब्रह्म॑मुखा॒ वै प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जा अ॑सृजत् ब्रह्म॑मुखा ए॒व तत्प्र॒जा यज॑मानः सृजते॒ ब्रह्म॑

जज्ञानमित्याहुः तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेदं
ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यग्निश्चेतव्यं इति
यत्पृथिव्यां चिन्वीत पृथिवीं शुचार्पयेन्नौषधयो न वनस्पतयः (३६)

प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीतान्तरिक्षं शुचार्पयेन्न
वयांसि प्र जायेरन् यद्विवि चिन्वीत दिवं शुचार्पयेन्न
पर्जन्यो वर्षेद्रुक्नमुप दधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं एवाग्निं चिनुते
प्रजात्यै हिरण्मयं पुरुषमुप दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै
यदिष्टकाया आतृण्णमनूपदध्यात्पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि
दध्यादक्षिणतः (३७)

प्राञ्चमुप दधाति दाधारं यजमानलोकत्र पशूनां च
यजमानस्य च प्राणमपि दधात्यथो खल्विष्टकाया आतृण्णमनूपं
दधाति प्राणानामुत्सृष्ट्यै द्रप्सश्चस्कन्देत्यभि मृशति होत्रास्वेवेनं
प्रतिष्ठापयति सूचावुप दधात्याज्यस्य पूर्णां कार्ष्ण्यमयीं दध्नः
पूर्णांमौदुम्बरीमियं वै कार्ष्ण्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोप धत्ते (३८)

तूष्णीमुप दधाति न हीमे यजुषासुमर्हति दक्षिणां
कार्ष्ण्यमयीमुत्तरामौदुम्बरीन्तस्मादस्या असावुत्तराज्यस्य पूर्णां
कार्ष्ण्यमयीं वज्रो वा आज्यं वज्रः कार्ष्ण्यो वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षास्यप हन्ति दध्नः पूर्णांमौदुम्बरीं पशवो वै
दध्यूर्गुदुम्बरः पशुष्वेवोर्जं दधाति पूर्णे उप दधाति पूर्णे

एवैनम् (३९)

अमुष्मिँल्लोक उप तिष्ठेते विराज्यग्निश्चेतव्य इत्याहुः सुग्वै
विराड्यश्नुचावुपदधाति विराज्येवाग्निं चिनुते यज्ञमुखेयं यज्ञमुखे
वै क्रियमाणे यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति यज्ञमुखः
रुक्मो यद्रुकं व्याधारयति यज्ञमुखादेव रक्षांस्यप हन्ति
पञ्चभिर्व्याधारयति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षांस्यप
हन्त्यक्षण्या व्याधारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति
प्रतिष्ठित्यै॥ (४०)

वनस्पतयो दक्षिणतो धत्त एनन्तस्मादक्षण्या पञ्च च॥ [७]

स्वयमातृणामुप दधातीयं वै स्वयमातृणामेवोप
धत्तेऽश्वमुप घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो प्राजापत्यो
वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना
पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमातृणा
भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या
अग्नावग्निश्चेतव्य इत्याहुरेष वै (४१)

अग्निर्वैश्वानरो यद्वाह्मणस्तस्मै प्रथमामिष्टकां यजुष्कृतां प्र
यच्छेत्तां ब्राह्मणश्चोप दध्यातामग्नावेव तद्ग्निं चिनुत ईश्वरो वा
एष आर्तिमार्तोऽर्वोऽविद्वानिष्टकामुपदधाति त्रीन् वरान्दद्यान्नयो वै
प्राणाः प्राणानां स्पृत्यै द्वावेव देयौ द्वौ हि प्राणावेक एव देय
एको हि प्राणः पशुः (४२)

वा ए॒ष यद॒ग्निर्न॑ खलु॒ वै प॒शव॑ आय॒वसे॑ रमन्ते दूर्वेष्ट॒कामुप॑
 दधाति॑ प॒शूनां॑ धृत्यै॒ द्वाभ्यां॑ प्र॒तिष्ठित्यै॑ काण्डा॑त्काण्डात्प्र॒रोह॑न्तीत्याह॒
 काण्डे॑नकाण्डेन॒ ह्येषा॑ प्र॒तिष्ठित्ये॑वा नो॒ दूर्वे॑ प्र त॑नु स॒हस्रेण॑ श॒तेन॑
 चेत्या॑ह साह॒स्रः प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑ देव॒लक्ष्मं॑ वै त्र्या॒लिखिता॑
 तामु॒त्तर॑लक्ष्माणं दे॒वा उपा॑दध॒ताध॑रलक्ष्माण॒मसुरा॑ यम् (४३)

का॒मये॑त॒ वसी॑यान्श्स्यादित्यु॒त्तर॑लक्ष्माणं तस्योप॑ दध्या॒द्वसी॑यानेव
 भ॑वति॒ यं का॒मये॑त॒ पापी॑यान्श्स्यादित्यध॑रलक्ष्माणं तस्योप॑
 दध्या॑दसुरयो॒निमे॒वैन॑मनु॒ परा॑ भावयति॒ पापी॑यान्भवति
 त्र्या॒लिखिता॑ भ॑वती॒मे वै लो॒कास्त्र्या॑लिखितै॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑
 भ्रात॑र्व्यम॒न्तरे॒त्यङ्गि॑रसः सुव॒र्गं लो॒कं य॒तः पु॒रोडा॑शः कूर्मो भू॒त्वानु॑
 प्रास॑र्पत् (४४)

यत्कूर्ममु॒प॒दधा॑ति॒ यथा॑ क्षेत्र॒विद॑ञ्जसा॒ नय॑त्ये॒वमे॒वैनं॑ कूर्मः
 सु॒वर्गं॑ लो॒कम॑ञ्जसा॒ नय॑ति॒ मेधो॑ वा ए॒ष प॑शूनां यत्कूर्मो
 यत्कूर्ममु॒प॒दधा॑ति॒ स्वमे॒व मेधं॑ पश्यन्तः प॒शव॑ उप॑ तिष्ठन्ते श्मशानं
 वा ए॒तत्क्रि॑यते॒ यन्मृ॑तानां प॒शूनां॑ शी॒र्षाण्यु॑पधी॒यन्ते॑ यज्जीव॑न्तं
 कूर्ममु॒प॒दधा॑ति॒ तेना॑श्म॒शान॑चिद्वास्त॒व्यो वा ए॒ष यत् (४५)

कूर्मो मधु॒ वाता॑ ऋ॒ताय॑त इति॑ द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेणा॒भ्यन॑क्ति
 स्व॒दय॑त्ये॒वैनं॑ ग्रा॒म्यं वा ए॒तदन्नं॑ यद्व॒ध्यारण्यं॑ मधु॒ यद्व॒ध्ना
 म॑धुमि॒श्रेणा॒भ्यन॑क्त्यु॒भय॑स्याव॑रुद्धौ म॒ही द्यौः पृ॑थि॒वी च॑ न॒

इत्याहाभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति प्राश्चमुपं दधाति सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै पुरस्तात्प्रत्यश्चमुपं दधाति तस्मात् (४६)

पुरस्तात्प्रत्यश्चः पशवो मेधमुपं तिष्ठन्ते यो वा अपंनाभिमुग्निं
चिनुते यजमानस्य नाभिमनु प्र विंशति स एनमीश्वरो
हिंसितोरूलूखलमुपं दधात्येषा वा अग्नेर्नाभिः सनाभिमेवाग्निं
चिनुतेऽहिंसाया औदुम्बरं भवत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवाव रुन्धे
मध्यत उपं दधाति मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मध्यत
ऊर्जा भुञ्जत इयंद्भवति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितमव
हन्त्यन्नमेवाकर्वैष्णव्यर्चोपं दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा वनस्पतयो
यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति॥ (४७)

एष वै पशुर्यमसर्पदेष यत्तस्मात्तस्मात्सप्तविंशतिश्च॥ [८]

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः सम्भृतं यदुखा यदुखामुपदधात्येभ्य
एव लोकेभ्यो ज्योतिरव रुन्धे मध्यत उपं दधाति मध्यत एवास्मै
ज्योतिर्दधाति तस्मान्मध्यतो ज्योतिरुपास्महे सिकताभिः
पूरयत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपं रूपेणैव वैश्वानरमव रुन्धे यं
कामयेत क्षोधुकः स्यादित्यूनां तस्योपं (४८)

दध्यात्क्षोधुक एव भवति यं कामयेतानुपदस्यदन्नमद्यादिति
पूर्णां तस्योपं दध्यादनुपदस्यदेवान्नमत्ति सहस्रं वै प्रति पुरुषः
पशूनां यच्छति सहस्रमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीर्षमुपं दधाति

सवीर्यत्वायोखायामपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयति व्यृद्धं वा
एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षममृतं खलु वै प्राणाः (४९)

अमृतं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यति
प्रतिष्ठामेवैनद्रमयित्वा प्राणैः समर्धयति दध्ना मधुमिश्रेण
पूरयति मध्व्योऽसानीति श्रुतातङ्कोन मेध्यत्वाय ग्राम्यं वा
एतदन्नं यद्दध्यारण्यं मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेण पूरयत्युभयस्यावरुद्धौ
पशुशीर्षाण्युप दधाति पशवो वै पशुशीर्षाणि पशून्वाव रुन्धे यं
कामयेतापशुः स्यादिति (५०)

विषूचीनानि तस्योप दध्याद्विषूच एवास्मात्पशून् दधात्यपशुरेव
भवति यं कामयेत पशुमान्स्यादिति समीचीनानि तस्योप
दध्यात्समीच एवास्मै पशून् दधाति पशुमानेव भवति
पुरस्तात्प्रतीचीनमश्वस्योप दधाति पश्चात्प्राचीनमृषभस्यापशवो वा
अन्ये गोअश्वेभ्यः पशवो गोअश्वानेवास्मै समीचो दधात्येतावन्तो
वै पशवः (५१)

द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् वा एतदग्नौ प्र दधाति
यत्पशुशीर्षाण्युप दधात्यमुमांरण्यमनु ते दिशामीत्याह ग्राम्येभ्य
एव पशुभ्य आरण्यान्पशूञ्छुचमनूत्सृजति तस्मात्समावत्पशूनां
प्रजायमानानामारण्याः पशवः कनीयांसः शुचा ह्यृताः
सर्पशीर्षमुप दधाति यैव सर्पे त्विषिस्तामेवाव रुन्धे (५२)

यथ्समीचीनं पशुशीर्षैरुपदध्याद्ग्राम्यान्पशून् ९ शुकाः
 स्युर्यद्विषूचीनमारुण्यान् यजुरेव वेदेदव तां त्विषि ९ रुन्धे या सर्पे
 न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारुण्यानथो खलूपधेयमेव यदुपदधाति
 तेन तां त्विषिमव रुन्धे या सर्पे यद्यजुर्वदति तेन शान्तम्॥ (५३)

ऊनान्तस्योपं प्राणाः स्यादिति वै पशवो रुन्धे चतुश्चत्वारिंशच्च॥ [९]

पशुर्वा एष यदग्निर्योनिः खलु वा एषा पशोर्वि क्रियते
 यत्प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते रेतोऽपस्या अपस्या उपं दधाति
 योनावेव रेतो दधाति पञ्चोपं दधाति पाङ्गाः पशवः पशून्वास्मै
 प्र जनयति पञ्च दक्षिणतो वज्रो वा अपस्या वज्रेणैव यज्ञस्य
 दक्षिणतो रक्षाऽस्यपं हन्ति पञ्च पश्चात् (५४)

प्राचीरुपं दधाति पश्चाद्वै प्राचीन ९ रेतो धीयते
 पश्चादेवास्मै प्राचीन ९ रेतो दधाति पञ्च पुरस्तात्प्रतीचीरुपं
 दधाति पञ्च पश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्राचीन ९ रेतो धीयते
 प्रतीचीः प्रजा जायन्ते पञ्चोत्तरतश्छन्दस्याः पशवो वै
 छन्दस्याः पशून्वा प्रजातान्स्वमायतनमभि पर्यूहत इयं वा
 अग्नेरतिदाहादबिभेथ्सैताः (५)

अपस्या अपश्यत्ता उपाधत्त ततो वा इमां नात्यदहृद्यदपस्या
 उपदधात्यस्या अनतिदाहायोवाच हेयमददिथ्स ब्रह्मणान्नं यस्यैता
 उपधीयान्तै य उ चैना एवं वेददिति प्राणभृत् उपं दधाति रेतस्येव
 प्राणान्दधाति तस्माद्वदन्प्राणन्पश्यञ्छृण्वन्पशुर्जायतेऽयं पुरः (५६)

भुव इति पुरस्तादुपं दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधारायं
 दक्षिणा विश्वकर्मेति दक्षिणतो मन एवैताभिर्दाधारायं
 पश्चाद्विश्वव्यं चा इति पश्चाच्चक्षुरेवैताभिर्दाधारेदमुत्तराथ्सुवरित्युत्तरतः
 श्रोत्रमेवैताभिर्दाधारेयमुपरि मतिरित्युपरिष्ठाद्वाचमेवैताभिर्दाधार
 दशदशोपं दधाति सर्वीर्यत्वायां क्षण्या (५७)

उपं दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति
 प्रतिष्ठित्यै याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्ध्रोद्या दक्षिणा ताभिर्भरद्वाजो
 याः प्रतीचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उदीचीस्ताभिर्जमदग्निर्या
 ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासामृद्धिं वेदध्रोत्येव य आंसामेवं
 बन्धुतां वेद बन्धुमान्भवति य आंसामेवं क्लृप्तिं वेद कल्पते (५८)

अस्मै य आंसामेवमायतनं वेदायतनवान्भवति य आंसामेवं
 प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति प्राणभृत उपधाय संयत उपं दधाति
 प्राणानेवास्मिन्धित्वा संयद्धिः सं यच्छति तथ्संयतां संयत्त्वमथो
 प्राण एवापानं दधाति तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विषूचीरुपं दधाति
 तस्माद्विष्वञ्चौ प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसं यतम् (५९)

असुवर्ग्यमस्य तथ्सुवर्ग्योऽग्निर्यथ्सं यत उपदधाति
 समेवैनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकस्यविर्वयः कृतमयानामित्याहु
 वयोभिरेवायानव रुन्धेऽयैर्वयांसि सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति
 तस्मादयं सर्वतः पवते॥ (६०)

गायत्री त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्पङ्क्ता सह। बृहत्युष्णिहा
 ककुथ्सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। द्विपदा या चतुष्पदा त्रिपदा
 या च षट्पदा। सछन्दा या च विच्छन्दाः सूचीभिः शिम्यन्तु
 त्वा। महानाग्नी रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः। मेघ्या विद्युतो
 वाचः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। रजता हरिणीः सीसा युजो
 युज्यन्ते कर्मभिः। अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा।
 नारीः (६१)

ते पत्नयो लोम वि चिन्वन्तु मनीषया। देवानां पत्नीर्दिशः
 सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। कुविदङ्ग यवमन्तो यव चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं
 वियूय। इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषो नमोवृक्तिं न
 जग्मुः॥ (६२)

नारीस्त्रिशच्च॥

[११]

कस्त्वा छति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गात्राणि शिम्यति। क
 उ ते शमिता कविः। ऋतवस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु।
 संवत्सरस्य धायसा शिमीभिः शिम्यन्तु त्वा। दैव्या अध्वर्यवस्त्वा
 छन्तु वि च शासतु। गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृण्वन्तु शिम्यन्तः।
 अर्धमासाः परूषि ते मासाश्छन्तु शिम्यन्तः। अहोरात्राणि मरुतो
 विलिष्टं (६३)

सूदयन्तु ते। पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छिद्रं भिषज्यतु।

द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं कृणोतु साधुया। शं ते परेभ्यो गात्रेभ्यः
शमस्त्ववरेभ्यः। शमस्थभ्यो मज्जभ्यः शमं ते तनुवे भुवत् (६४)

विलिष्टञ्च॥ [१२]

उत्सन्नयज्ञ इन्द्राग्नी देवा वा अक्षण्यास्तोमीयां अग्नेर्भागोऽस्यग्नें जातान्श्मिरिति नाकसद्विश्वन्दांसि
सर्वाभ्यो वृष्टिसनीर्देवासुराः कनीयांसः प्रजापतेरक्षि द्वादश॥ [१३] उत्सन्नयज्ञो देवा वै यस्य
मुख्यवतीर्नाकसद्विरेवैताभिरेष्टाचत्वारिंशत्॥४८॥ उत्सन्नयज्ञः सर्वत्वाय॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयः प्रश्नः॥

उ॒थ्स॒न्नय॒ज्ञो वा ए॒ष यद॒ग्निः किं वा॒हेत॒स्य क्रि॒यते किं वा॒ न
यद्वै य॒ज्ञस्य॑ क्रि॒यमा॑णस्यान्त॒र्यन्ति॑ पू॒र्यति॑ वा अ॒स्य तदा॑श्चिनीरुपं
दधात्य॒श्विनौ वै दे॒वानां॑ भिष॒जौ ताभ्या॑मेवास्मै भेष॒जं क॑रोति॒ पञ्चोपं॑
दधाति॒ पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञो यावा॑नेव य॒ज्ञस्तस्मै॑ भेष॒जं क॑रोत्यृत॒व्या उपं॑
दधात्यृत॒नां क्लृ॑प्त्यै (१)

पञ्चोपं दधाति पञ्च वा ऋ॒तवो॑ याव॑न्त ए॒वर्तव॑स्तान्कल्पयति
समा॒नप्र॑भृतयो भवन्ति॒ समा॒नोद॑र्कास्तस्मा॑त्समा॒ना ऋ॒तव॑ एकै॒न
पदे॑न॒ व्याव॑र्तन्ते॒ तस्मा॑द्दृ॒तवो॑ व्याव॑र्तन्ते प्राण॒भृत॑ उपं दधात्यृत॒ष्वेव
प्राणा॑न्दधाति॒ तस्मा॑त्समा॒नाः सन्त॑ ऋ॒तवो॑ न जी॒र्यन्त्यथो॑ प्र
ज॑नयत्ये॒वैना॑नेष वै वा॒युर्य॑त्प्रा॒णो यद॑त॒व्या उप॑धा॒य प्राण॑भृतः (२)

उप॒दधा॑ति॒ तस्मा॑त्सर्वा॒नृत॑ननु वा॒युरा व॑रीवर्त्ति वृष्टि॒सनी॑रुपं
दधाति॒ वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे यदे॒कधो॑प॒दध्या॑देक॒मृतुं व॑र्षेदनुपरि॒हारं
सा॑दयति॒ तस्मा॑त्सर्वा॒नृत॑न् व॑र्षति॒ यत्प्रा॑णभृतं उप॒धा॒य
वृष्टि॑सनी॒रुप॑दधाति॒ तस्मा॑द्वा॒युप्र॑च्युता दि॒वो वृष्टि॑री॒र्ते प॑शवो वै
व॑य॒स्यां ना॑ना॒मन॑सः खलु॒ वै प॑शवो॒ ना॑ना॒व्रता॑स्तो॒ऽप ए॒वाभि॑
स॒म॑नसः (३)

यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॒दिति॑ वय॒स्यास्त॑स्योप॒धाया॑प॒स्यां

उप॑ दध्या॒दसं॑ज्ञानमे॒वासमै॑ प॒शुभिः॑ करोत्यप॒शुरे॒व भ॑वति॒ यं
का॒मये॑त प॒शुमा॒न्ध्या॒दित्य॑प॒स्यास्त॑स्यो॒प॒धाय॑ वय॒स्या उप॑
दध्या॒त्सं॑ज्ञानमे॒वासमै॑ प॒शुभिः॑ करोति प॒शुमा॒ने॒व भ॑वति॒ चत॑स्रः
पु॒रस्ता॒दुप॑ दधाति॒ तस्मा॑च्च॒त्वारि॒ चक्षु॑षो रू॒पाणि॒ द्वे शु॒क्ले द्वे
कृ॒ष्णे (४)

मूर्ध॑न्वती॒र्भवन्ति॒ तस्मा॑त्पु॒रस्ता॑न्मूर्धा॒ पञ्च॒ दक्षि॑णाया॒ऽ
श्रो॒ण्यामु॑प॒ दधाति॒ पञ्चो॑त्तर॒स्यां तस्मा॑त्प॒श्चाद्व॑र्षी॒यान् पु॒रस्ता॑त्प्रवणः
प॒शुर्ब॑स्तो वय॒ इति॒ दक्षि॑णेऽ२स॒ उप॑ दधाति वृ॒ष्णिर्व॑य॒ इत्यु॑त्तरे-
ऽ२सा॑वे॒व प्र॑ति॒ दधाति॒ व्या॒घ्रो वय॒ इति॒ दक्षि॑णे प॒क्ष उप॑ दधाति
सि॒२हो वय॒ इत्यु॑त्तरे प॒क्षयो॑रे॒व वी॒र्यं॑ दधाति॒ पुरु॑षो वय॒ इति॒
म॒ध्ये तस्मा॑त्पु॒रुषः॑ प॒शूना॑मधि॒पतिः॥ (५)

कृत्या॑ उप॒धाय॑ प्राण॒भृतः॑ सम॒नसः॑ कृष्णे पुरु॑षो वय॒ इति॒ पञ्च॑ च॥ [१]

इन्द्रा॑ग्नी॒ अव्य॑थमा॒नामि॑ति॒ स्वय॑मातृ॒ण्णामु॑प॒ दधा॑तीन्द्रा॒ग्निभ्या॑
वा इ॒मौ लो॒कौ वि॑धृ॒ताव॑नयो॒र्लो॒कयो॑र्वि॒धृत्या॒ अधृ॑ते॒व वा
ए॒षा यन्म॑ध्य॒मा चि॑तिरन्तरि॒क्षमि॑व वा ए॒षेन्द्रा॑ग्नी॒ इत्या॑हेन्द्रा॒ग्नी वै
दे॒वाना॑मो॒जोभृ॑ता॒वो॒जसै॑वैना॒मन्तरि॑क्षे चि॒नुते॑ धृ॒त्यै स्वय॑मातृ॒ण्णामु॑प॒
दधा॑त्यन्तरि॒क्षं वै स्वय॑मातृ॒ण्णान्तरि॑क्षमे॒वोप॑ धृ॒त्तेऽश्व॑मु॒प॒ (६)

घ्रा॒पय॑ति॒ प्रा॒णमे॒वास्या॑ दधा॒त्यथो॑ प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः
प्र॒जाप॑तिनै॒वाग्निं॑ चि॒नुते॑ स्वय॑मातृ॒ण्णा भ॑वति प्रा॒णाना॑मु॒त्सृ॑ष्ट्या
अथो॑ सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै दे॒वानां॑ वै सु॒व॒र्गं लो॒कं य॑तां

दिशः समं वीयन्त त एता दिश्या अपश्यन्ता उपादधत् ताभिर्वै
ते दिशोऽहं हन्यदिश्या उपदधाति दिशां विधृत्यै दशं प्राणभृतः
पुरस्तादुपं (७)

दधाति नव वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दशमी प्राणानेव पुरस्ताद्धत्ते
तस्मात्पुरस्तात्प्राणा ज्योतिष्मतीमुत्तमामुपं दधाति तस्मात्प्राणानां
वाग्ज्योतिरुत्तमा दशोपं दधाति दशाक्षरा विराड्विराट्छन्दसां
ज्योतिर्ज्योतिरेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात्पुरस्ताज्योतिरुपास्महे
छन्दांसि पशुष्वजिमयुस्तान्बृहत्युदजयत्तस्माद्बार्हताः (८)

पशवं उच्यन्ते मा छन्द इति दक्षिणत उपं दधाति
तस्माद्दक्षिणावृतो मासाः पृथिवी छन्द इति पश्चात्प्रतिष्ठित्या
अग्निर्देवतेत्युत्तरत ओजो वा अग्निरोज एवोत्तरतो धत्ते
तस्मादुत्तरतोभिप्रयायी जयति षट्त्रिंशत्सं पद्यन्ते षट्त्रिंशदक्षरा
बृहती बार्हताः पशवो बृहत्यैवास्मै पशूनव रुन्धे बृहती छन्दसां
स्वाराज्यं परीयाय यस्यैताः (९)

उपधीयन्ते गच्छति स्वाराज्यं सप्त वालखिल्याः पुरस्तादुपं
दधाति सप्त पश्चात्सप्त वै शीर्षण्याः प्राणा द्वाववांश्चौ प्राणानां
सवीर्यत्वाय मूर्धासि राडिति पुरस्तादुपं दधाति यन्त्री राडिति
पश्चात्प्राणानेवास्मै समीचो दधाति॥ (१०)

अश्वमुपं पुरस्तादुपं बार्हता एताश्चतुस्त्रिंशच्च॥ [२]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वत् तदसुरा अकुर्वत् ते देवा एता

अक्ष्णयास्तोमीया अपश्यन्ता अन्यथानूच्यान्यथोपादधत्
 तदसुरा नान्ववायन्ततो देवा अभवन्परासुरा यदक्ष्णयास्तोमीया
 अन्यथानूच्यान्यथोपादधाति भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना परास्य
 भ्रातृव्यो भवत्याशुस्त्रिवृदिति पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं वै
 त्रिवृत् (११)

यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यातयति व्योम सप्तदश इति
 दक्षिणतोऽन्नं वै व्योमान्नं सप्तदशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते
 तस्माद्दक्षिणेनान्नमद्यते धरुणं एकविंश इति पश्चात्प्रतिष्ठा वा
 एकविंशः प्रतिष्ठित्यै भान्तः पञ्चदश इत्युत्तरत ओजो वै भान्त
 ओजः पञ्चदश ओज एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोभिप्रयायी
 जयति प्रतूर्तिरष्टादश इति पुरस्तात् (१२)

उप दधाति द्वौ त्रिवृतावभिपूर्वं यज्ञमुखे वि यातयत्यभिवर्तः
 सविंश इति दक्षिणतोऽन्नं वा अभिवर्तोऽन्नं सविंशो-
 ऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणेनान्नमद्यते वर्चो द्वाविंश
 इति पश्चाद्यद्विंशतिर्द्वे तेन विराजौ यद्वे प्रतिष्ठा तेन
 विराजोरेवाभिपूर्वमन्नाद्ये प्रति तिष्ठति तपो नवदश इत्युत्तरतस्तस्मात्

हस्तयोस्तपस्वितरो योनिश्चतुर्विंश इति पुरस्तादुप
 दधाति चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री यज्ञमुखम् यज्ञमुखमेव
 पुरस्ताद्वि यातयति गर्भाः पञ्चविंश इति दक्षिणतोऽन्नं वै गर्भा
 अन्नं पञ्चविंशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणेनान्नमद्यत्

ओजस्मिण्व इति पश्चादिमे वै लोकास्मिण्व एष्वेव लोकेषु प्रति
तिष्ठति सम्भरणस्त्रयोविंश इति (१४)

उत्तरतस्तस्मात्सुव्यो हस्तयोः सम्भार्यतरः ऋतुरेकत्रिंश
इति पुरस्तादुप दधाति वाग्वै ऋतुर्यज्ञमुखं वाग्यज्ञमुखमेव
पुरस्ताद्वि यातयति ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिंश इति दक्षिणतो-
ऽसौ वा आदित्यो ब्रध्नस्य विष्टपम् ब्रह्मवर्चसमेव दक्षिणतो
धत्ते तस्माद्दक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंश इति
पश्चात्प्रतिष्ठित्यै नाकः षट्त्रिंश इत्युत्तरतः सुवर्गो वै लोको नाकः
सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥ (१५)

वै त्रिवृदिति पुरस्तात्सुव्यस्त्रयोविंश इति सुवर्गो वै पञ्च च॥ [३]

अग्नेर्भागोऽसीति पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं वा अग्निर्यज्ञमुखं
दीक्षा यज्ञमुखं ब्रह्म यज्ञमुखं त्रिवृद्यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यातयति
नृचक्षसां भागोऽसीति दक्षिणतः शुश्रुवांसो वै नृचक्षसोऽन्नं धाता
जातायैवास्मा अन्नमपि दधाति तस्माज्जातोऽन्नमत्ति जनित्रं
स्पृतं सप्तदशः स्तोम इत्याहान्नं वै जनित्रम् (१६)

अन्नं सप्तदशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणेनान्नमद्यते
मित्रस्य भागोऽसीति पश्चात्प्राणो वै मित्रोऽपानो वरुणः
प्राणापानावेवास्मिन्दधाति दिवो वृष्टिर्वाताः स्पृता एकविंशः
स्तोम इत्याह प्रतिष्ठा वा एकविंशः प्रतिष्ठित्या इन्द्रस्य

भा॒गोऽसीत्युत्तर॒त ओजो॒ वा इन्द्र॒ ओजो॒ विष्णुरो॒जः क्ष॒त्रमो॒जः
प॒ञ्चद॒शः (१७)

ओजं॑ ए॒वोत्तर॑तो ध॒त्ते तस्मा॑दुत्तरतोभिप्रया॒यी ज॑यति॒ वसू॑नां
भा॒गोऽसीति॑ पुरस्ता॒दुप॑ दधाति यज्ञमुखं॑ वै वस॑वो य॒ज्ञमुख॑
रु॒द्रा य॒ज्ञमुखं॑ चतुर्वि॑शो य॒ज्ञमुख॑मेव पुरस्ता॒द्वि या॑तयत्यादित्यानां॑
भा॒गोऽसीति॑ दक्षिणतोऽन्नं॑ वा आ॒दित्या॑ अन्नं॑ म॒रुतोऽन्नं॑ गर्भा॒
अन्नं॑ प॒ञ्चवि॑शोऽन्नमे॒व दक्षिण॑तो ध॒त्ते तस्मा॑द्दक्षिणे॒नान्न॑मद्यते॒
ऽदित्यै॑ भा॒गः (१८)

अ॒सीति॑ प॒श्चात्प्रति॑ष्ठा वा अ॒दितिः॑ प्रति॒ष्ठा पू॒षा प्र॑ति॒ष्ठा त्रि॑ण॒वः
प्रति॑ष्ठित्यै दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्भा॑गोऽसीत्युत्तर॒तो ब्र॒ह्म वै दे॒वः स॑वि॒ता ब्र॒ह्म
बृ॒हस्प॑तिर्ब्र॒ह्म चतु॑ष्टो॒मो ब्र॒ह्मव॑र्च॒समे॒वोत्तर॑तो ध॒त्ते तस्मा॑दुत्तरोऽर्धो॑
ब्र॒ह्मव॑र्च॒सित॑रः सावि॒त्रव॑ती भवति॒ प्रसू॑त्यै तस्मा॑द्वाह॒णाना॑मुदी॒ची
स॒निः प्र॑सू॒ता ध॒र्त्रश्च॑तुष्टो॒म इति॑ पुरस्ता॒दुप॑ दधाति यज्ञमुखं॑ वै
ध॒र्त्रः (१९)

य॒ज्ञमुखं॑ चतुष्टो॒मो य॒ज्ञमुख॑मेव पुरस्ता॒द्वि या॑तयति॒
यावा॑नां भा॒गोऽसीति॑ दक्षिणतो मा॒सा वै यावा॑ अर्धमा॒सा
अया॑वास्तस्मा॑द्दक्षिणावृ॒तो मा॒सा अन्नं॑ वै यावा॒ अन्नं॑ प्र॒जा अन्न॑मे॒व
दक्षिण॑तो ध॒त्ते तस्मा॑द्दक्षिणे॒नान्न॑मद्यत ऋ॒भूणां॑ भा॒गोऽसीति॑
प॒श्चात् प्रति॑ष्ठित्यै वि॒वर्तो॑ऽष्टाच॒त्वारि॑श इत्युत्तर॒तोऽन॑यो॒र्लो॒कयोः॑

सवीर्यत्वाय तस्मादिमौ लोकौ समावद्दीर्यौ (२०)

यस्य मुख्यवतीः पुरस्तादुपधीयन्ते मुख्य एव भवत्यास्य मुख्यो जायते यस्यान्नवतीर्दक्षिणतोऽत्यन्नमास्यान्नादो जायते यस्य प्रतिष्ठावतीः पश्चात्प्रत्येव तिष्ठति यस्यौजस्वतीरुत्तरत ओजस्व्येव भवत्यास्यौजस्वी जायतेऽर्को वा एष यदग्निस्तस्यैतदेव स्तोत्रमेतच्छ्रुं यदेषा विधा (२१)

विधीयतेऽर्क एव तद्वर्कमनु वि धीयतेऽत्यन्नमास्यान्नादो जायते यस्यैषा विधा विधीयते य उ चैनामेवं वेद सृष्टीरुप दधाति यथासृष्टमेवाव रुन्धे न वा इदं दिवा न नक्तमासीदव्यावृत्तन्ते देवा एता व्युष्टीरपश्यन्ता उपादधत् ततो वा इदं व्यौच्छद्यस्यैता उपधीयन्ते व्यैवास्मा उच्छृत्यथो तम एवाप हते॥ (२२)

वे जनित्रं पञ्चदशोऽदित्यै भागो वै ध्रुवः समावद्दीर्यौ विधा ततो वा इदं चतुर्दश च॥—[४]

अग्नें जातान्म णुदा नः सपन्नानिति पुरस्तादुप दधाति जातानेव भ्रातृव्यान्म णुदते सहसा जातानिति पश्चाज्जनिष्यमाणानेव प्रति नुदते चतुश्चत्वारिंशः स्तोम इति दक्षिणतो ब्रह्मवर्चसं वै चतुश्चत्वारिंशो ब्रह्मवर्चसमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः षोडशः स्तोम इत्युत्तरत ओजो वै षोडश ओज एवोत्तरतो धत्ते तस्मात् (२३)

उत्तरतोभिप्रयायी जयति वज्रो वै चतुश्चत्वारिंशो वज्रः

षोडशो यदेते इष्टंके उपदधाति जाताश्चैव जनिष्यमाणाश्च
 भ्रातृव्यान्प्रणुद्य वज्रमनु प्र हरति स्तृत्यै पुरीषवतीं मध्य
 उप दधाति पुरीषं वै मध्यमात्मनः सात्मानमेवाग्निं चिनुते
 सात्मा मुष्मिल्लोके भवति य एवं वेदेता वा असपत्ना नामेष्टका
 यस्यैता उपधीयन्ते (२४)

नास्य सपत्नो भवति पशुर्वा एष यदग्निर्विराज
 उत्तमायां चित्यामुप दधाति विराजमेवोत्तमां पशुषु दधाति
 तस्मात्पशुमानुत्तमां वाचं वदति दशदशोप दधाति सवीर्य-
 त्वायाक्ष्णयोप दधाति तस्मादक्ष्णया पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति
 प्रतिष्ठित्यै यानि वै छन्दांसि सुवर्ग्याण्यासन्तैर्देवाः सुवर्गं
 लोकमायन्तेनर्षयः (२५)

अश्राम्यन्ते तपोऽतप्यन्त तानि तपसापश्यन्तेभ्य एता इष्टका
 निरमिमतेवश्छन्दो वरिवश्छन्द इति ता उपादधत ताभिर्वै ते सुवर्गं
 लोकमायन् यदेता इष्टका उपदधाति यान्येव छन्दांसि सुवर्ग्याणि
 तैरेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति यज्ञेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत
 ताः स्तोमभागेरेवासृजत यत् (२६)

स्तोमभागा उपदधाति प्रजा एव तद्यजमानः सृजते
 बृहस्पतिर्वा एतद्यज्ञस्य तेजः समभरद्यथस्तोमभागा यथस्तोमभागा
 उपदधाति सतैजसमेवाग्निं चिनुते बृहस्पतिर्वा एतां यज्ञस्य
 प्रतिष्ठामपश्यद्यथस्तोमभागा यथस्तोमभागा उपदधाति यज्ञस्य

प्रतिष्ठित्यै सप्तसप्तोपं दधाति सवीर्यत्वाय तिस्रो मध्ये
प्रतिष्ठित्यै॥ (२७)

उत्तरतो धत्ते तस्मादुपधीयन्त ऋषयोऽसृजत यन्निचत्वारिंशच्च॥ [५]

रश्मिरित्येवाऽऽदित्यमसृजत प्रेतिरिति धर्ममन्वितिरिति
दिवः संधिरित्यन्तरिक्षं प्रतिधिरिति पृथिवीं विष्टम्भ इति
वृष्टिं प्रवेत्यहरनुवेति रात्रिमुशिगिति वसून्प्रकेत इति
रुद्रान्सुदीतिरित्यादित्यानोज इति पितृस्तन्तुरिति प्रजाः
पृतनाषाडिति पशून्नेवदित्योषधीरभिजिदसि युक्तग्रावा (२८)

इन्द्राय त्वेन्द्रं जिन्वेत्येव दक्षिणतो वज्रं पर्यौहद्भिजित्यै ताः
प्रजा अपंप्राणा असृजत तास्वधिपतिरसीत्येव प्राणमदधाद्यन्तेत्यपान
सः सर्प इति चक्षुर्वयोधा इति श्रोत्रन्ताः प्रजाः प्राणतीरपानतीः
पश्यन्तीः शृण्वतीर्न मिथुनी अभवन्तासु त्रिवृदसीत्येव
मिथुनमदधात्ताः प्रजा मिथुनी (२९)

भवन्तीर्न प्राजायन्त ताः सः रोहोऽसि नीरोहोऽसीत्येव
प्राजनयत्ताः प्रजाः प्रजाता न प्रत्यतिष्ठन्ता वसुकोऽसि वेषश्रिरसि
वस्यष्टिरसीत्येवैषु लोकेषु प्रत्यस्थापयद्यदाह वसुकोऽसि
वेषश्रिरसि वस्यष्टिरसीति प्रजा एव प्रजाता एषु लोकेषु
प्रतिष्ठापयति सात्मान्तरिक्षं रोहति सप्राणोऽमुष्मिल्लोके प्रति
तिष्ठत्यव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति य एवं वेद॥ (३०)

युक्तग्रावा प्रजा मिथुन्यन्तरिक्षं द्वादश च॥ [६]

ना॒क॒स॒द्भिर्वै दे॒वाः सु॒व॒र्गं लो॒कमा॑य॒न्तन्ना॑क॒सदा॑ ना॒क॒सत्त्वं
यन्ना॑क॒सद॑ उप॒दधा॑ति ना॒क॒स॒द्भिरे॒व तद्य॑ज॒मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति
सु॒व॒र्गो वै लो॒को ना॒को यस्यै॒ता उप॑धी॒यन्ते नास्मा॑ अ॒कं भ॑वति
यज॑मानाय॒तनं॑ वै ना॒क॒सदो॑ यन्ना॑क॒सद॑ उप॒दधा॑त्या॒यत॑नमे॒व
तद्य॑ज॒मानः कुरु॑ते पृ॒ष्ठानां॑ वा ए॒तत्तेजः॑ सम्भृ॒तं यन्ना॑क॒सदो॑
यन्ना॑क॒सदः॑ (३१)

उ॒प॒दधा॑ति पृ॒ष्ठाना॑मे॒व तेजो॑ऽव॒ रुन्धे॑ प॒ञ्च॒चोडा॑ उप॑
दधा॒त्यप्स॒रसं॑ ए॒वैन॑मे॒ता भू॒ता अ॒मुष्मि॑ल्लो॒क उप॑ शे॒रेऽथो॑
तनू॒पा॒नी॒रे॒वैता॑ यज॑मानस्य॒ यं द्वि॒ष्या॒त्तमु॑प॒दध॑द्वायेदे॒ताभ्य॑ ए॒वैन॑
दे॒वता॑भ्य॒ आ वृ॑श्चति ता॒जगा॑र्तिमा॒र्च्छत्यु॑त्तरा ना॒क॒स॒द्भ्य उप॑ दधाति
यथा॑ जा॒यामा॑नीयं गृ॒हेषु॑ निषा॒दय॑ति ता॒दृगे॒व तत् (३२)

प॒श्चात्प्रा॑चीमु॒त्तमा॑मुप॑ दधाति तस्मा॑त्प॒श्चात्प्रा॑ची प॒त्यन्वा॑स्ते
स्वय॑मातृ॒णां च॑ वि॒कर्णी॑ चो॒त्तमे॑ उप॑ दधाति प्रा॒णो वै
स्वय॑मातृ॒णायु॑र्वि॒कर्णी॑ प्रा॒णं चै॒वायु॑श्च प्रा॒णाना॑मु॒त्तमौ॑ ध॒त्ते
तस्मा॑त्प्रा॒णश्चायु॑श्च प्रा॒णाना॑मु॒त्तमौ॑ ना॒न्यामु॑त्तरा॒मिष्ट॑का॒मुप॑
दध्या॒द्यद॑न्यामु॒त्तरा॑मिष्ट॑का॒मुप॑दध्यात्प॒शूना॑म् (३३)

च॒ यज॑मानस्य च प्रा॒णं चायु॑श्चापि॑ दध्या॒त्तस्मा॑न्ना॒न्योत्त॑रेष्ट॒कोप॑धेय
स्वय॑मातृ॒णामु॑प॑ दधात्य॒सौ वै स्वय॑मातृ॒णामू॑मे॒वोप॑ ध॒त्तेऽश्व॑मुप॑

घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजा-
पतिनैवाग्निं चिनुते स्वयमातृणा भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो
सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या एषा वै देवानां विक्रान्तिर्यद्विकर्णी
यद्विकर्णीमुपदधाति देवानामेव विक्रान्तिमनु वि क्रमत उत्तरत उप
दधाति तस्मादुत्तरत उपचारोऽग्निर्वायुमती भवति समिद्धौ॥ (३४)

सम्भृतं यन्नाकसदो यन्नाकसदस्तत्पशूनामेषां वै द्वाविंशतिश्च॥ [७]

छन्दांस्युप दधाति पशवो वै छन्दांसि पशूनेवाव रुन्धे
छन्दांसि वै देवानां वामं पशवो वाममेव पशूनव रुन्ध एतां ह
वै यज्ञसेनश्चैत्रियायणश्चितिं विदां चकार तया वै स पशूनवारुन्ध
यदेतामुपदधाति पशूनेवाव रुन्धे गायत्रीः पुरस्तादुप दधाति तेजो
वै गायत्री तेज एव (३५)

मुखतो धत्ते मूर्धन्वतीर्भवन्ति मूर्धानमेवैनं समानानां करोति
त्रिष्टुभ उप दधातीन्द्रियं वै त्रिष्टुगिन्द्रियमेव मध्यतो धत्ते जगतीरुप
दधाति जागता वै पशवः पशूनेवाव रुन्धेऽनुष्टुभ उप दधाति
प्राणा वा अनुष्टुप्प्राणानामुत्सृष्ट्यै बृहतीरुष्णिहाः पङ्कीरक्षरपङ्कीरिति
विषुरूपाणि छन्दांस्युप दधाति विषुरूपा वै पशवः पशवः (३६)

छन्दांसि विषुरूपानेव पशूनव रुन्धे विषुरूपमस्य गृहे
दृश्यते यस्यैता उपधीयन्ते य उ चैना एव वेदातिच्छन्दसमुप
दधात्यतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दांसि सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिश्चिनुते

वर्ष्म वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा यदतिच्छन्दसमुपदधाति
वर्ष्मैवैनं समा नानां करोति द्विपदा उप दधाति द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै॥ (३७)

तेज एव पशवः पशवो यजमान एकञ्च॥ [८]

सर्वाभ्यो वै देवताभ्योऽग्निश्चीयते यत्सयुजो नोपदध्याद्देवता
अस्याग्निं वृञ्जीरन् यत्सयुजं उपदधात्यात्मनैवैनं सयुजं चिनुते
नाग्निना व्यृध्यतेऽथो यथा पुरुषः स्नावभिः सन्तत एवमेवैताभिर्ऋग्निः
सन्ततोऽग्निना वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्ता अमूः कृत्तिका अभवन्
यस्यैता उपधीयन्ते सुवर्गमेव (३८)

लोकमेति गच्छति प्रकाशं चित्रमेव भवति मण्डलेष्टका उप
दधातीमे वै लोका मण्डलेष्टका इमे खलु वै लोका देवपुरा
देवपुरा एव प्र विंशति नार्तिमार्च्छत्यग्निं चिक्यानो विश्वज्योतिष
उप दधातीमानेवैताभिर्लोकां ज्योतिष्मतः कुरुतेऽथो प्राणानेवैता
यजमानस्य दाधत्येता वै देवताः सुवर्ग्यास्ता एवान्वारभ्य सुवर्गं
लोकमेति॥ (३९)

सुवर्गमेव ता एव चत्वारि च॥ [९]

वृष्टिसनीरुपं दधाति वृष्टिमेवाव रुन्धे यदेकधोपदध्यादेकमृतुं
वर्षेदनुपरिहारं सादयति तस्मात्सर्वानृतून् वर्षति
पुरोवात्सनिर्सीत्याहैतद्वै वृष्ट्यै रूपं रूपेणैव वृष्टिमव रुन्धे

संयानीभिर्वै देवा इमाँल्लोकान्ध्समयुस्तध्संयानीनां संयानित्वं
यध्संयानीरुपदधाति यथाप्सु नवा संयात्येवम् (४०)

एवैताभिर्यजमान इमाँल्लोकान्ध्सं याति प्लवो वा एषो-
ऽग्नेर्यध्संयानीर्यध्संयानीरुपदधाति प्लवमेवैतमग्रय उपं दधात्युत
यस्यैतासूपहितास्वापोऽग्निः हरन्त्यहंत एवास्याग्निरादित्येष्टका
उपं दधात्यादित्या वा एतं भूत्यै प्रति नुदन्ते योऽलं भूत्यै सन्भूतिं
न प्राप्नोत्यादित्याः (४१)

एवैनं भूतिं गमयन्त्यसौ वा एतस्यादित्यो रुचमा दत्ते यो-
ऽग्निं चित्वा न रोचते यदादित्येष्टका उपदधात्यसावेवास्मिन्नादित्यो
रुचं दधाति यथासौ देवानां रोचत एवमेवैष मनुष्याणां रोचते
घृतेष्टका उपं दधात्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यद् घृतं प्रियेणैवेनं
धाम्ना समर्धयति (४२)

अथो तेजसानुपरिहारं सादयत्यपरिवर्गमेवास्मिन्तेजो
दधाति प्रजापतिरग्निमचिनुत स यशसा व्यार्ध्यत स एता यशोदा
अपश्यन्ता उपाधत्त ताभिर्वै स यश आत्मन्नधत्त यद्यशोदा
उपदधाति यश एव ताभिर्यजमान आत्मन्धत्ते पञ्चोपं दधाति
पाङ्क्तुः पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मिन् यशो दधाति॥ (४३)

एवं प्राप्नोत्यादित्या अर्धयत्येकान्नपञ्चाशच्च॥ [१०]

देवासुराः संयन्ता आसन्कनीयांसो देवा आसन्भूयांसो-
ऽसुरास्ते देवा एता इष्टका अपश्यन्ता उपाधत्त भूयस्कृदसीत्येव

भूयाः॑ सोऽभवन्वनस्पतिभिरोषधीभिर्वरिवस्कृदसीतीमामजयन्प्राच्यसि
प्राचीं दिशमजयन्नूर्ध्वासीत्यमूमजयन्नन्तरिक्षसदस्यन्तरिक्षे
सीदेत्यन्तरिक्षमजयन्ततो देवा अभवन् (४४)

परासुरा यस्यैता उपधीयन्ते भूयानेव भवत्यभीमाल्लोकाञ्जयति
भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवत्यप्सुषदसि श्येनसदसीत्याहेतद्वा
अग्ने रूपं रूपेणैवाग्निमव रुन्धे पृथिव्यास्त्वा द्रविणे
सादयामीत्याहेमानेवैताभिर्लोकान् द्रविणावतः कुरुत आयुष्या
उप दधात्यायुरेव (४५)

अस्मिन्दधात्यग्ने यत्ते परं हन्नामेत्याहेतद्वा अग्नेः प्रियं धाम
प्रियमेवास्य धामोपाप्नोति तावेहि स रभावहा इत्याह व्यैवैनेन
परि धत्ते पाञ्चजन्येष्वप्येध्यग्र इत्याहेष वा अग्निः पाञ्चजन्यो यः
पञ्चचितीकस्तस्मादेवमाहर्तव्या उप दधात्येतद्वा ऋतूनां प्रियं धाम
यदृतव्या ऋतूनामेव प्रियं धामाव रुन्धे सुमेक इत्याह संवत्सरो
वै सुमेकः संवत्सरस्यैव प्रियं धामोपाप्नोति॥ (४६)

अभवन्नायुरेवर्तव्या उप षड्विंशतिश्च॥ [११]

प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्तत्परापतत्तदश्वोऽभवद्यदश्वयत्तदश्वस्याश्वत्वन्त
अश्वमेधेनैव प्रत्यदधुरेष वै प्रजापतिः सर्वं करोति योऽश्वमेधेन
यजते सर्व एव भवति सर्वस्य वा एषा प्रायश्चित्तिः सर्वस्य
भेषजं सर्वं वा एतेन पाप्मानं देवा अन्तरन्नपि वा एतेन

ब्रह्महत्यामंतरन्त्सर्वं पाप्मानम् (४७)

तरति तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजते य उ चैनमेवं
वेदोत्तरं वै तत्प्रजापतेरक्षयश्चयत्तस्मादश्वस्योत्तरतोऽव द्यन्ति
दक्षिणतोऽन्येषां पशूनाम्वैतसः कटो भवत्यप्सुयोनिर्वा अश्वो-
ऽप्सुजो वैतसः स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति चतुष्टोमः
स्तोमो भवति सरङ्ग वा अश्वस्य सक्थ्यावृहत्तद्देवाश्चतुष्टोमेनैव
प्रत्यदधुर्यच्चतुष्टोमः स्तोमो भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय॥ (४८)

सर्वं पाप्मानमवृहद्वादश च॥ [१२]

देवासुराः तेनर्तव्यां रुद्रोऽश्मन्वृषदे वडुदेनं प्राचीमिति वसोर्धारामग्निर्देवेभ्यः सुवर्गाय यत्राकृताय
छन्दश्चितं पर्वस्व द्वादश॥—[१३] देवासुरा अजायां वै ग्रमुष्टिः प्रथमो देवयतामेतद्वै छन्दसामुभोत्यष्टौ
पञ्चाशत्॥५८॥ देवासुराः सर्वं जयति॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थः प्रश्नः॥

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आस॒न्ते न व्य॑जयन्त॒ स ए॒ता
इन्द्र॑स्त॒नूर॑पश्य॒ता उपा॑धत्त॒ ताभि॑र्वै स त॒नुव॑मिन्द्रि॒यं वी॑र्यमा॒त्मन्न॑धत्त॒
ततो॑ दे॒वा अ॑भ॒वन्परा॑सुरा॒ यदिन्द्र॑त॒नूरु॑प॒दधा॑ति त॒नुव॑मे॒व
ताभि॑रिन्द्रि॒यं वी॑र्यं यज॑मान आ॒त्मन्ध॒त्तेऽथो॑ सेन्द्र॑मे॒वाग्नि॑ः सत॑नुं
चिनु॑ते भ॒वत्या॒त्मना॒ परा॑स्य॒ भ्रातृ॑व्यः (१)

भ॒वति॒ य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्राम॒त्तम॑व॒रुधं॒ नाश॑कृ॒वन्त
ए॒ता य॑ज्ञत॒नूर॑पश्य॒न्ता उपा॑धत्त॒ ताभि॑र्वै ते य॒ज्ञमवा॑रुन्धत्त॒
यद्य॑ज्ञत॒नूरु॑प॒दधा॑ति य॒ज्ञमे॒व ताभि॑र्यज॑मानोऽव॒ रुन्धे॒ त्रय॑स्त्रि॑ः शत॑मुप॒
दधा॑ति त्रय॑स्त्रि॑ः श॒द्वे दे॒वता॑ दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रुन्धेऽथो॑ सा॒त्मान॑मे॒वाग्नि॑ः
सत॑नुं चिनु॑ते सा॒त्मा॒मुष्मि॑ल्लो॒के (२)

भ॒वति॒ य ए॒वं वेद॑ ज्योति॑ष्मतीरुप॒ दधा॑ति ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधात्ये॒
अ॒ग्निश्चितो॑ ज्व॒लति॒ ताभि॑रे॒वैन॑ः॒ समि॑न्द्र उ॒भयो॑रस्मै
लो॒कयो॑ज्योति॑र्भवति नक्ष॑त्रेष्ट॒का उप॑ दधात्ये॒तानि॒ वै दि॒वो
ज्योती॑ःषि॒ तान्ये॒वाव॑ रुन्धे सु॒कृतां॒ वा ए॒तानि॒ ज्योती॑ःषि॒
यन्नक्ष॑त्राणि॒ तान्ये॒वाप्रो॑त्यथो॒ अनू॑का॒शमे॒वैतानि॑ (३)

ज्योती॑ःषि कुरुते सु॒वर्ग॑स्य॒ लोक॑स्यानु॒ख्यात्यै॒ यथ्स॑ः स्पृ॒ष्टा
उप॑द॒ध्याद्वृ॒ष्ट्यै लोक॑मपि॒ दध्या॑दव॒र्षुकः॒ पर्जन्यः॑ स्या॒दस॑ः स्पृ॒ष्टा

उप॑ दधाति॒ वृष्ट्या॑ ए॒व लो॒कं के॒रोति॒ वर्षु॑कः पु॒र्जन्यो॑ भवति
 पु॒रस्ता॑दन्याः प्र॒तीची॑रुपं दधाति पु॒श्चाद॑न्याः प्राची॒स्तस्मा॑त्प्राची॒नानि॑
 च प्र॒तीची॑नानि च नक्ष॑त्राण्या वर्तन्ते॥ (४)

भ्रातृव्यो लोक एवैतान्येकचत्वारिंशच्च॥ [१]

ऋ॒त॒व्या उप॑ दधात्यृतूनां क्लृ॒त्यै द्वंद्व॑मुपं दधाति तस्मा॑द्वंद्व॒मृत॑वो-
 ऽधृ॑तेव वा ए॒षा यन्म॑ध्य॒मा चि॒तिर॒न्तरि॑क्षमिव वा ए॒षा द्वंद्व॑म॒न्यासु॑
 चि॒तीषू॑पं दधाति चत॑स्रो मध्ये धृ॒त्या अन्तः॑श्लेष॒णं वा ए॒ताश्चि॒तीनां॑
 यद॑त॒व्या यद॑त॒व्या उप॑दधाति चि॒तीनां॑ विधृ॒त्या अव॑का॒मनू॑पं
 दधात्येषा वा अ॒ग्रेयो॑निः स॒योनि॑म् (५)

ए॒वाग्निं चि॑नुत उ॒वाच॑ ह विश्वामि॒त्रोऽद॑दि॒त्स ब्र॒ह्म॒णान्नं॑ यस्यै॒ता
 उप॑धी॒यान्तै॑ य उ॒ चैना॑ ए॒वं वेद॑दिति॒ संव॑त्स॒रो वा ए॒तं प्र॑ति॒ष्ठायै॑
 नुद॑ते योऽग्निं चि॒त्वा न प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति पञ्च पूर्वा॒श्चित॑यो भव॒न्त्यथ॑
 ष॒ष्ठीं चि॑तिं चिनुते षड्वा ऋ॒तवः॑ संव॑त्स॒र ऋ॒तुष्वे॒व संव॑त्स॒रे प्र॑ति
 तिष्ठत्ये॒ता वै (६)

अधि॑प॒त्नीर्नामे॑ष्टका॒ यस्यै॒ता उप॑धी॒यन्तेऽधि॑पतिरे॒व संमा॑नानां
 भव॑ति यं द्वि॒ष्ट्यात्तमु॑प॒दध॑द्वायेदे॒ताभ्य॑ ए॒वेन॑ दे॒वता॑भ्य॒ आ
 वृ॑श्चति ताजगा॒र्तिमा॑र्च्छत्यङ्गि॒रसः॑ सुव॒र्गं लो॒कं यन्तो॑ या य॒ज्ञस्य॑
 निष्कृ॑तिरासीत्तामृषि॒भ्यः प्र॒त्यौह॑न् तद्धि॒रण्य॑मभवद्यद्धि॒रण्य॑शल॒कैः
 प्रो॒क्षति॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्कृ॑त्या अथो भेष॒जमे॒वास्मै॑ करोति (७)

अथो रूपेणैवैनं॑ समर्धयत्यथो हिरण्यज्योतिषैव सुवर्गं
लोकमेति साहस्रवता प्रोक्षति साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेरास्यां
इमा मे अग्र इष्टका धेनवः सन्त्वित्याह धेनूरेवैनाः कुरुते ता एनं
कामदुघां अमुत्रामुष्मिल्लोक उप तिष्ठन्ते॥ (८)

सयोनमेता वै करोत्येकान्नचत्वारिंशच्च॥ [२]

रुद्रो वा एष यदग्निः स एतरहिं जातो यरहिं सर्वश्चितः स यथा
वत्सो जातः स्तनं प्रेप्सत्येवं वा एष एतरहिं भागधेयं प्रेप्सति
तस्मै यदाहुतिं न जुहुयादध्वर्युं च यजमानं च ध्यायेच्छतरुद्रीयं
जुहोति भागधेयेनैवैनं॑ शमयति नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानो
यद्राम्याणां पशूनाम् (९)

पयसा जुहुयाद्राम्यान्पशूञ्छुचार्पयेद्यदारण्यानामारण्याञ्जर्तिलयव
वा जुहुयाद्रवीधुकयवाग्वा वा न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारण्यानथो
खल्वाहुरनाहुतिर्वै जर्तिलांश्च गवीधुकाश्चेत्यजक्षीरेण जुहोत्याग्नेयी
वा एषा यदजाहुत्यैव जुहोति न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति
नारण्यानङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तः (१०)

अजायां घर्मं प्राप्तिंश्चन्त्सा शोचन्ती पूर्णं पराजिहीत सो ३-
ऽर्कोऽभवत्तदर्कस्यार्कत्वमर्कपूर्णं जुहोति सयोनित्वायोदङ्घ्रिष्ठं जुहोत्ये
वै रुद्रस्य दिग्स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते चरमायामिष्टकायां

जुहोत्यन्त एव रुद्रं निरवदयते त्रेधाविभक्तं जुहोति त्रयं इमे
लोका इमानेव लोकान्स्समावद्वीर्यान्करोतीयत्यग्रे जुहोति (११)

अथेयत्यथेयति त्रयं इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्यः
शमयति तिस्र उत्तरा आहुतीर्जुहोति षट्स्सम्पद्यन्ते षड्वा ऋतव
ऋतुभिरेवैनं शमयति यदनुपरिक्रामं जुहुयादन्तरवचारिणं
रुद्रं कुर्यादथो खल्वाहुः कस्यां वाहं दिशि रुद्रः कस्यां
वेत्यनुपरिक्राममेव होतव्यमपरिवर्गमेवैनं शमयति (१२)

एता वै देवताः सुवर्ग्या या उत्तमास्ता यजमानं वाचयति
ताभिरेवैनं सुवर्गं लोकं गमयति यं द्विष्यात्तस्य सञ्चरे पशूनां
न्यस्येद्यः प्रथमः पशुरभितिष्ठति स आर्तिमार्च्छति॥ (१३)

पशूनां यन्तोऽग्रे जुहोत्यपरिवर्गमेवैनं शमयति त्रिंशच्च॥ [३]

अश्मन्नूर्जमिति परिं पिश्वति मार्जयत्येवैनमथो तर्पयत्येव स
एनं तृप्तोऽक्षुध्यन्नशोचन्नमुष्मिल्लोक उप तिष्ठते तृप्यति प्रजयां
पशुभिर्य एवं वेद तां न इषमूर्जं धत्त मरुतः सःरराणा इत्याहान्नं
वा ऊर्गन्नं मरुतोऽन्नमेवाव रुन्धेऽश्मंस्ते क्षुदमुं ते शुक् (१४)

ऋच्छतु यं द्विष्म इत्याहु यमेव द्वेष्टि तमस्य क्षुधा च शुचा
चार्पयति त्रिः परिपिश्वन्पर्येति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचं
शमयति त्रिः पुनः पर्येति षट्स्सम्पद्यन्ते षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवास्य

शुचः॑ शमयत्यपां॑ वा एतत्पुष्पं॑ यद्वैतसोऽपाम् (१५)

शरोऽवका वेतसशाखया चावकाभिश्च वि कर्षत्यापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्य शुचः॑ शमयति यो वा अग्निं चितं प्रथमः पशुरधिक्रामतीश्वरो वै तः शुचा प्रदहो मण्डूकैर्न वि कर्षत्येष वै पशूनामनुपजीवनीयो न वा एष ग्राम्येषु पशुषु हितो नारण्येषु तमेव शुचार्यत्यष्टाभिर्वि कर्षति (१६)

अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रौऽग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचः॑ शमयति पावकवतीभिरन्नं वै पावकोऽन्नैर्नैवास्य शुचः॑ शमयति मृत्युर्वा एष यदग्निर्ब्रह्मण एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनम् कार्ष्णीं उपानहावुपं मुञ्चते ब्रह्मणैव मृत्योरन्तर्धत्तेऽन्तर्मृत्योर्धत्तेऽन्तर्न्नाद्यादित्याहुरन्यामुपमुञ्चतेऽन्यां नान्तः (१७)

एव मृत्योर्धत्तेऽवान्नाद्यः॑ रुन्धे नमस्ते हरसे शोचिष इत्याह नमस्कृत्य हि वसीयाः समुपचरन्त्यन्यं तै अस्मत्तपन्तु हेतय इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य शुचार्यति पावको अस्मभ्यः शिवो भवेत्याहान्नं वै पावकोऽन्नमेवाव रुन्धे द्वाभ्यामधि क्रामति प्रतिष्ठित्या अपस्यवतीभ्याः॑ शान्त्यै॥ (१८)

शुर्वैतसोऽपामष्टाभिर्विकर्षति नान्तरेकान्नपञ्चाशच्च॥ [४]

नृषदे वडिति व्याघारयति पङ्क्याहुत्या यज्ञमुखमा रभतेऽक्षण्या व्याघारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै

यद्वषट्कुर्याद्यातया॑मास्य वषट्कारः स्याद्यन्न वषट्कुर्याद्रक्षा॑सि यज्ञ॑
ह॑न्युर्वडित्या॑ह प॒रोक्षमे॑व वषट्करोति॒ नास्य॑ या॒तया॑मा वषट्करो
भव॑ति न यज्ञ॑ रक्षा॑सि घ्नन्ति हुतादो॒ वा अ॒न्ये दे॒वाः (१९)

अहुतादोऽन्ये तान॑ग्निचिदेवोभया॑न्प्रीणाति॒ ये दे॒वा दे॒वाना॑मिति॒
द॒ध्रा म॑धुमिश्रेणावो॑क्षति हुताद॑श्चैव दे॒वान॑हुताद॑श्च यज॑मानः प्रीणाति॒
ते यज॑मानं प्रीणन्ति द॒ध्रैव हुतादः॑ प्रीणाति॒ मधु॑षाहुतादो॑ ग्राम्यं वा
ए॒तदन्नं॑ यद्व॒ध्या र॒ण्यं मधु॑ यद्व॒ध्रा म॑धुमिश्रेणावो॑क्षत्युभय॒स्याव॑रुद्धौ
शुमु॒ष्टिनावो॑क्षति प्राजाप॒त्यः (२०)

वै शु॑मुष्टिः संयोनि॒त्वाय॒ द्वाभ्यां॑ प्रति॑ष्ठित्या अनुपरि॒चार॒मवो॑क्षत्यप
वि वा ए॒ष प्रा॒णैः प्र॒जया॑ प॒शुभिर्ऋ॒ध्यते यो॑ऽग्निं चि॒न्वन्न॑धिक्राम॑ति
प्राण॑दा अ॒पान॑दा इत्या॑ह प्रा॒णाने॒वात्म॑न्धत्ते वर्चो॑दा वरि॒वोदा॑
इत्या॑ह प्र॒जा वै वर्चः॑ प॒शवो॑ वरि॒वः प्र॒जामे॒व प॒शूना॑त्मन्धत्त॒ इन्द्रो॑
वृ॒त्रम॑हन्तं वृ॒त्रः (२१)

हुतः षोड॑शभिर्भोगैर॑सिना॒त्स ए॒ताम॒ग्नये॑ऽनीकवत्
आहु॑तिमपश्य॒त्ताम॑ जुहो॒त्तस्या॒ग्निरनी॑कवा॒न्धस्वेन॑ भाग॒धेये॑न प्रीतः
षोड॑शधा वृ॒त्रस्य॑ भो॒गानप्य॑दहद्वैश्वक॑र्मणेन॒ पाप्मनो॑ निर॑मुच्यत
यद॒ग्नये॑ऽनीकवत् आहु॑तिं जुहो॒त्यग्निर॑वास्यानी॑कवा॒न्धस्वेन॑
भाग॒धेये॑न प्रीतः पाप्मान॒मपि॑ दहति वैश्वक॑र्मणेन॒ पाप्मनो॑
निर्मु॑च्यते यं का॒मये॑त चि॒रं पाप्मनः॑ (२२)

निर्मुच्येतेत्येकैकं तस्य जुहुयाच्चिरमेव पाप्मनो निर्मुच्यते
 यं कामयेत ताजक्पाप्मनो निर्मुच्येतेति सर्वाणि तस्यानुद्रुत्य
 जुहुयात्ताजगेव पाप्मनो निर्मुच्यतेऽथो खलु नानैव सूक्ताभ्यां
 जुहोति नानैव सूक्तयोर्वीर्यं दधात्यथो प्रतिष्ठित्यै॥ (२३)

देवाः प्राजापत्यो वृत्रश्चिरं पाप्मनश्चत्वारिंशच्च॥—————[५]

उदेनमुत्तरां नयेति समिध आ दधाति यथा जनं यतेश्वसं
 करोति तादृगेव तत्तिष्ठ आ दधाति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्मै
 भागधेयं करोत्यौदुम्बरीर्भवन्त्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवास्मा अपि
 दधात्युदु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः प्राणैः (२४)

एवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं
 चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं समर्धयति पश्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु
 देवीरित्याह दिशो ह्येषोऽनु प्रच्यवतेऽपामतिं दुर्मतिं बाधमाना
 इत्याह रक्षसामपहत्यै रायस्पोषे यज्ञपतिमाभजन्तीरित्याह पशवो
 वै रायस्पोषः (२५)

पशूनेवाव रुन्धे षड्विंहरति षड्वा ऋतवं ऋतुभिरेवैनं
 हरति द्वे परिगृह्यवती भवतो रक्षसामपहत्यै सूर्यरश्मिरुहरिकेशः
 पुरस्तादित्याह प्रसूत्यै ततः पावका आशिषो नो जुषन्तामित्याहान्नं
 वै पावकोऽन्नमेवाव रुन्धे देवासुराः संयत्ता आसन्ते देवा

एतदप्रतिरथमपश्यन्तेन वै तैऽप्रति (२६)

असुरानजयन्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रतिरथं
द्वितीयो होतान्वाहाप्रत्येव तेन यजमानो भ्रातृव्याञ्जयत्यथो
अनभिजितमेवाभि जयति दशर्चं भवति दशाक्षरा विराड्विराजेमौ
लोकौ विधृतावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अथो दशाक्षरा विराडन्नं
विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठत्यसदिव वा अन्तरिक्षमन्तरिक्षमिवाग्नी

अश्मानं नि दधाति सत्त्वाय द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै विमानं एष
दिवो मध्यं आस्त इत्याह व्यैवैतया मिमीते मध्ये दिवो निहितः
पृश्निरश्मेत्याहान्नं वै पृश्न्यन्नमेवाव रुन्धे चतसृभिरा पुच्छादेति
चत्वारि छन्दांसि छन्दाभिरेवेन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नित्याह
वृद्धिमेवोपावर्तते वाजानां सत्पतिं पतिम् (२८)

इत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव रुन्धे सुम्रहूर्यज्ञो देवाः आ
च वक्षदित्याह प्रजा वै पशवः सुम्रं प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते
यक्षदग्निर्देवो देवाः आ च वक्षदित्याह स्वगाकृत्यै वाजस्य
मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदग्रभीदित्याहासौ वा आदित्य उद्यन्तुद्ग्राभ
एष निम्रोचन्निग्राभो ब्रह्मणैवात्मानमुद्गृह्णाति ब्रह्मणा भ्रातृव्यं नि
गृह्णाति॥ (२९)

प्राणैः पोषाऽप्रत्याग्नीध्रे पतिमेष दशं च॥ [६]

प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहिं विद्वानित्याह देवलोकमेवैतयोपावर्तते
क्रमध्वमग्निना नाकमित्याहेमानेवैतया लोकान्क्रमते पृथिव्या

अहमुदन्तरिक्षमारुहमित्याहेमानेवैतयां लोकान्स्मरौहति
सुवर्यन्तो नापेक्षन्त इत्याह सुवर्गमेवैतयां लोकमेत्यग्रे प्रेहिं (३०)

प्रथमो देवयतामित्याहोभयैष्वेवैतयां देवमनुष्येषु चक्षुर्दधाति
पञ्चभिरधिं क्रामति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव यज्ञस्तेन सह
सुवर्गं लोकमेति नक्तोषासेति पुरोनुवाक्यामन्वाह प्रत्या अग्रे
सहस्राक्षेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेरास्यै तस्मै ते विधेम
वाजाय स्वाहेत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव (३१)

रुन्धे दध्नः पूर्णामौदुम्बरीं स्वयमातृण्णायां जुहोत्यूर्ग्वै
दध्यूर्गुदुम्बरोऽसौ स्वयमातृण्णामुष्यामेवोर्जं दधाति तस्मादमुतो-
ऽर्वाचीमूर्जमुप जीवामस्ति सृभिः सादयति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निरस्त
प्रतिष्ठां गमयति प्रेद्धो अग्रे दीदिहि पुरो न इत्यौदुम्बरीमा दधात्येषा
वै सूर्मी कर्णकावत्येतयां ह स्म (३२)

वै देवा असुराणां शततरुहांस्तृहन्ति यदेतयां
समिधमादधाति वज्रमेवैतच्छतघ्नीं यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति
स्तृत्या अछम्बद्वारं विधेम ते परमे जन्मन्नग्न इति वैकङ्कतीमा
दधाति भा एवाव रुन्धे तां सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामिति
शमीमयीं शान्त्या अग्निर्वा ह वा अग्निचितं दुहेऽग्निचिद्वाग्निं दुहे
ताम् (३३)

सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामित्याहैष वा अग्नेर्दोहस्तमस्य कण्वं एव

श्रायसोऽवेत्तेन ह स्मैन२ स दुहे यदेतया समिधमादधात्यग्निचिदेव
तदग्निं दुहे सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्याह सप्तैवास्य
साप्तानि प्रीणाति पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः
प्रजापतेः (३४)

आस्यै न्यूनया जुहोति न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा
असृजत प्रजाना२ सृष्ट्या अग्निदेवेभ्यो निलायत स दिशोऽनु
प्राविंशञ्जुह्वन्मनसा दिशो ध्यायेद्दिग्भ्य एवेनमव रुन्धे दध्ना
पुरस्ताञ्जुहोत्याज्येनोपरिष्ठात्तेजश्चैवास्मा इन्द्रियं च समीचीं
दधाति द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः
संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षात् (३५)

एव वैश्वानरमव रुन्धे यत्प्रयाजानूयाजान्कुर्याद्विकस्तिः सा
यज्ञस्य दर्विहोमं करोति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै राष्ट्रं वै वैश्वानरो
विण्मरुतो वैश्वानर२ हुत्वा मारुताञ्जुहोति राष्ट्र एव विशमनुं
बध्नात्युच्चैर्वैश्वानरस्या श्रावयत्युपा२शु मारुताञ्जुहोति तस्माद्राष्ट्रं
विशमतिं वदति मारुता भवन्ति मरुतो वै देवानां विशो
देवविशेनैवास्मै मनुष्यविशमव रुन्धे सप्त भवन्ति सप्तगणा वै
मरुतो गणश एव विशमव रुन्धे गुणेन गुणमनुद्रुत्य जुहोति
विशमेवास्मा अनुवर्त्मानं करोति॥ (३६)

वसो॒र्धारा॑ जुहोति॒ वसो॑र्मे॒ धारा॑स॒दिति॒ वा ए॒षा हू॑यते घृतस्य॒
वा ए॒नमे॒षा धारा॑मुष्मि॒ल्लोके॒ पिन्व॑मानोप॒ तिष्ठ॑त॒ आज्ये॑न जुहोति॒
तेजो॒ वा आज्यं॑ तेजो॒ वसो॑र्धारा॒ तेज॑सै॒वासमै॑ तेजोऽव॑ रुन्धेऽथो॒
कामा॒ वै वसो॑र्धारा॒ कामा॑ने॒वाव॑ रुन्धे॒ यं का॒मये॑त प्रा॒णान॑स्यान्नाद्यं॒
वि (३७)

छि॒न्द्यामि॑ति॒ वि॒ग्राहं॑ तस्य॒ जुहु॑यात्प्रा॒णाने॒वास्या॒न्नाद्यं॑
विच्छि॑न॒त्ति यं का॒मये॑त प्रा॒णान॑स्यान्नाद्यं॒ सं त॑नुयामि॒ति सन्त॑तां
तस्य॒ जुहु॑यात्प्रा॒णाने॒वास्या॒न्नाद्यं॑ सं त॑नोति॒ द्वाद॑श द्वाद॒शानि॑
जुहोति॒ द्वाद॑श॒ मासाः॑ संवत्स॒रः संवत्स॑रेणै॒वास्मा॒ अन्न॑मव॑
रुन्धेऽन्नं च॒ मेऽक्षु॑च्च म॒ इत्या॑हैतद्वै (३८)

अन्न॑स्य रूपं॒ रूपे॑णै॒वान्न॑मव॑ रुन्धेऽग्निश्च॑ म॒ आप॑श्च म॒
इत्या॑हैषा वा अन्न॑स्य॒ योनिः॑ सयो॒न्येवा॒न्नमव॑ रुन्धेऽर्धेन्द्राणि॑
जुहोति॒ देवता॑ ए॒वाव॑ रुन्धे॒ यत्सर्वे॑षाम॒र्धमिन्द्रः॑ प्रति॒ तस्मा॑दिन्द्रो॒
देवता॑नां भूयिष्ठ॒भाक्तं॑ इन्द्रमुत्त॑रमाहेन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्नुपरि॒ष्टाद्व॑धाति॒
यज्ञा॑युधानि॒ जुहोति॒ यज्ञः॑ (३९)

वै य॑ज्ञायुधानि॒ यज्ञ॑मे॒वाव॑ रुन्धेऽथो॒ एत॑द्वै य॒ज्ञस्य॑ रूपं॒
रूपे॑णै॒व य॒ज्ञमव॑ रुन्धेऽवभृथश्च॑ मे स्व॒गाका॑रश्च॑ म॒ इत्या॑ह
स्व॒गाकृ॑त्या अ॒ग्निश्च॑ मे घ॒र्मश्च॑ म॒ इत्या॑हैतद्वै ब्र॒ह्मव॑र्च॒सस्य॑ रूपं॒
रूपे॑णै॒व ब्र॒ह्मव॑र्च॒समव॑ रुन्धे ॠ॒क्क मे॒ सामं॑ च म॒ इत्या॑ह (४०)

ए॒तद्वै छ॒न्दसा॑ रूपं॑ रूपेणै॒व छ॒न्दा॑स्य॒व रु॒न्धे
 गर्भा॑श्च मे व॒त्साश्च॑ म॒ इत्या॑हैतद्वै प॒शूना॑ रूपं॑ रूपेणै॒व
 प॒शून॑व रु॒न्धे क॒ल्पा॑ञ्जुहोत्य॒क्लृप्त॑स्य॒ क्लृप्त्यै॑ यु॒ग्मद॑यु॒जे जु॑होति
 मिथु॒नत्वायो॑त्तराव॒ती भ॑वतोऽभि॒क्रान्त्या॑ ए॒का च॑ मे ति॒स्रश्च॑ म॒
 इत्या॑ह दे॒वछ॒न्दसं॑ वा ए॒का च॑ ति॒स्रश्च॑ (४१)

म॒नुष्य॒छ॒न्दसं॑ च॒तस्र॑श्चा॒ष्टौ च॑ दे॒वछ॒न्दसं॑ चै॒व म॑नुष्य॒छ॒न्दसं॑
 चा॒व रु॒न्ध आ॑ त्रय॑स्त्रिंशतो जुहोति॒ त्रय॑स्त्रिंश॒द्वै दे॒वता॑ दे॒वता॑
 ए॒वाव॑ रु॒न्ध आ॑ष्टाच॒त्वारि॑शतो जुहोत्य॒ष्टाच॑त्वारि॒शद॑क्षरा
 जग॑ती जाग॑ताः प॒शवो॑ जग॑त्यै॒वास्मै॑ प॒शून॑व रु॒न्धे वा॒जश्च॑
 प्रस॑वश्चेति॒ द्वाद॑शं जुहोति॒ द्वाद॑श॒ मासाः॑ सं॒वत्सरः॑ सं॒वत्सर॑ ए॒व
 प्र॒ति ति॑ष्ठति॥ (४२)

वि वै य॒ज्ञः सा॒मं च॑ म॒ इत्या॑ह च॒ तिस्र॑श्चै॒कान्न॑पञ्चा॒शच्च॑॥ [८]

अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ऽपा॒क्राम॑द्वा॒ग॒धेय॑मिच्छ॒मान॑स्तं दे॒वा अ॑ब्रुव॒न्नुप॑ न
 आ॒ वर्त॑स्व ह॒व्यं नो॑ व॒हेति॒ सोऽब्र॑वी॒द्वरं॑ वृ॒णै म॒ह्यमे॒व वा॑जप्रस॒वीयं॑
 जुह॑वन्निति॒ तस्मा॑द॒ग्नये॑ वाजप्रस॒वीयं॑ जुह॑ति॒ यद्वा॑जप्रस॒वीयं॑
 जुहोत्य॒ग्निमे॒व तद्वा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयत्यथो॒ अभि॑षे॒क ए॒वास्य॑ स
 च॑तुर्द॒शभि॑र्जुहोति स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः स॒प्त (४३)

आ॒र॒ण्या उ॒भयी॑षा॒मव॑रुद्धा॒ अन्न॑स्यान्नस्य जुहोत्य॒न्नस्या॑न्नस्या॒वरु॑
 औदु॑म्बरेण॒ स्रुवे॑ण जुहोत्य॒ूर्वा उ॑दुम्ब॒र ऊ॒र्गन्न॑मृ॒र्जैवा॑स्मा॒

ऊर्जमन्नमव रुन्धेऽग्निर्वै देवानामभिषिक्तोऽग्निचिन्मनुष्याणान्तस्मादग्नि
न धावेदवरुद्धः ह्यस्यान्नमन्नमिव खलु वै वरुषं यद्धावेदन्नाद्याद्धावेदुपा

उपावर्तते नक्तोषासेति कृष्णायै श्वेतवत्सायै पयसा
जुहोत्यहैवास्मै रात्रिं प्र दापयति रात्रियाहरहोरात्रे एवास्मै प्रत्ते
काममन्नाद्यं दुहाते राष्ट्रभृतो जुहोति राष्ट्रमेवाव रुन्धे षड्विर्जुहोति
षड्वा ऋतव ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति भुवनस्य पत इति रथमुखे
पश्चाहुतीर्जुहोति वज्रो वै रथो वज्रेणैव दिशः (४५)

अभि जयत्यग्निचितः ह वा अमुष्मिल्लोके वातोऽभि पवते
वातनामानि जुहोत्यभ्येवैनममुष्मिल्लोके वातः पवते त्रीणि जुहोति
त्रय इमे लोका एभ्य एव लोकेभ्यो वातमव रुन्धे समुद्रोऽसि
नभस्वानित्याहैतद्वै वातस्य रूपः रूपेणैव वातमव रुन्धेऽञ्जलिना
जुहोति न ह्येतेषामन्यथाहुतिरवकल्पते॥ (४६)

ओषधयः सुप्ताभि दिशोऽन्यथा द्वे च॥ [९]

सुवर्गाय वै लोकाय देवरथो युज्यते यत्राकृताय मनुष्यरथ एष
खलु वै देवरथो यदग्निरग्निं युनज्मि शवसा घृतेनेत्याह युनक्त्येवैनः
स एनं युक्तः सुवर्गं लोकमभि वहति यत्सर्वाभिः पञ्चभिर्युञ्ज्याद्युक्तो-
ऽस्याग्निः प्रच्युतः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयः स्युरप्रतिष्ठिताः स्तोमा
अप्रतिष्ठितान्युक्थानि तिसृभिः प्रातःसवनेऽभि मृशति त्रिवृत् (४७)

वा अ॒ग्निर्यावा॑ने॒वाग्नि॑स्तं यु॒नक्ति॑ यथान॑सि यु॒क्त आ॑धी॒यत॑
 ए॒वमे॒व तत्प्र॑त्याहु॑तय॒स्तिष्ठ॑न्ति॒ प्रति॑ स्तोमाः॒ प्रत्यु॑क्थानि॑
 यज्ञा॑य॒ज्ञिय॑स्य स्तो॒त्रे द्वाभ्या॑म॒भि मृ॑शत्ये॒तावान् वै य॒ज्ञो
 यावा॑न॒ग्निष्टो॒मो भू॒मा त्वा अ॒स्यात॑ ऊ॒र्ध्वः क्रि॑यते॒ यावा॑ने॒व
 य॒ज्ञस्तम॑न्त॒तौऽन्वारो॑हति॒ द्वाभ्या॑ं प्र॒तिष्ठि॑त्या॒ एक॒याप्र॑स्तुतं
 भव॑त्यथ॑ (४८)

अ॒भि मृ॑शत्यु॒पैन॑मु॒त्तरो॒ य॒ज्ञो न॑म॒त्यथो॒ सन्त॑त्यै प्र वा ए॒षोऽ
 ऽस्माल्लो॒काच्च॑वते॒ योऽग्निं॑ चि॒नुते॒ न वा ए॒तस्या॑निष्ट॒क आ॑हु॒तिर॑व॒
 कल्प॑ते॒ यां वा ए॒षोऽनिष्ट॑क आ॒हुतिं॑ जु॒होति॑ स्र॒वन्ति॑ वै सा ता॑
 स्र॒वन्तीं॑ य॒ज्ञोऽनु॒ परा॑ भवति॒ य॒ज्ञं य॒ज॑मानो॒ यत्पु॑नश्चि॒तिं चि॑नुत
 आ॒हुती॑नां प्र॒तिष्ठि॑त्यै प्रत्याहु॑तय॒स्तिष्ठ॑न्ति (४९)

न य॒ज्ञः प॑रा॒भव॑ति॒ न य॒ज॑मानोऽष्टा॒वुप॑ दधात्य॒ष्टाक्ष॑रा गाय॒त्री
 गा॒य॒त्रेणै॒वैनं॑ छन्द॒सा चि॑नुते॒ यदे॒काद॑श॒ त्रैष्टु॑भेन॒ यद्वा॑द॒श जा॑गतेन॒
 छन्दो॑भिरे॒वैनं॑ चिनुते॒ नपा॒त्को वै ना॒मैषो॑ऽग्निर्यत्पु॑नश्चि॒तिर्य॑ एवं
 वि॒द्वान्पु॑नश्चि॒तिं चि॑नुत आ॒ तृती॒यात्पु॑रु॒षाद॑न्नम॒त्ति यथा॑ वै पु॑नरा॒धेयं॑
 एवं पु॑नश्चि॒तिर्योऽग्न्या॑धेयेन॒ न (५०)

ऋ॒ध्नोति॑ स पु॑नरा॒धेय॑मा ध॑त्ते योऽग्निं॑ चि॒त्वा न॑ध्नोति॒ स
 पु॑नश्चि॒तिं चि॑नुते॒ यत्पु॑नश्चि॒तिं चि॑नुत ऋ॒द्ध्या अथो॒ खल्वा॑हु॒र्न
 चै॒त्येति॑ रु॒द्रो वा ए॒ष यद॑ग्निर्यथा॑ व्या॒घ्रं सु॑प्तं बो॒धय॑ति
 ता॒दृगे॒व तदथो॒ खल्वा॑हु॒श्चेत॑त्येति॒ यथा॑ व॒सीया॑सं भा॒गधे॑येन॒

बोधयति तादृगेव तन्मनुरग्निमचिनुत् तेन नार्धोऽस एतां
 पुनश्चितिमपश्यत्तामचिनुत् तया वै स आर्धोऽद्यत्पुनश्चितिं चिनुत्
 ऋद्धौ॥ (५१)

त्रिवृदथ तिष्ठन्त्यग्राधेयेन नाचिनुत् सप्तदश च॥ [१०]

छन्दश्चितं चिन्वीत पशुकामः पशवो वै छन्दांसि पशुमानेव
 भवति श्येनचितं चिन्वीत सुवर्गकामः श्येनो वै वयसां पतिष्ठः
 श्येन एव भूत्वा सुवर्गं लोकं पतति कङ्कचितं चिन्वीत यः
 कामयेत शीर्षण्वानमुष्मिल्लोके स्यामिति शीर्षण्वानेवामुष्मिल्लोके
 भवत्यलजचितं चिन्वीत चतुःसीतं प्रतिष्ठाकामश्चतस्रो दिशो
 दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति प्रउगचितं चिन्वीत भ्रातृव्यवान्प्र (५२)

एव भ्रातृव्यान्नुदत उभयतःप्रउगं चिन्वीत यः कामयेत प्र
 जातान्भ्रातृव्यान्नुदेय प्रतिजनिष्यमाणानिति प्रैव जातान्भ्रातृव्यान्नुदते
 प्रति जनिष्यमाणान्नथचक्रचितं चिन्वीत भ्रातृव्यवान् वज्रो वै रथो
 वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्र हरति द्रोणचितं चिन्वीतान्नकामो द्रोणे
 वा अन्नम्भ्रियते सयोन्येवान्नमव रुन्धे समूह्यं चिन्वीत पशुकामः
 पशुमानेव भवति (५३)

परिचार्यं चिन्वीत ग्रामकामो ग्राम्येव भवति श्मशानचितं
 चिन्वीत यः कामयेत पितृलोक ऋध्रुयामिति पितृलोक एवर्ध्नोति

विश्वामित्रजमदग्री वसिष्ठेनास्पर्धेता९ स एता जमदग्निर्विह्व्या
अपश्यत्ता उपाधत्ता ताभिर्वै स वसिष्ठस्येन्द्रियं वीर्यमवृद्धं
यद्विह्व्या उपदधातीन्द्रियमेव ताभिर्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे
होतुर्धिष्णिय उप दधाति यजमानायतनं वै (५४)

होता स्व एवास्मा आयतन इन्द्रियं वीर्यमव रुन्धे द्वादशोप
दधाति द्वादशाक्षरा जगती जागताः पशवो जगत्यैवास्मै पशूनव
रुन्धेऽष्टावष्टावन्येषु धिष्णियेषूप दधात्यष्टाशफाः पशवः पशून्वाव
रुन्धे षण्माजालीये षड्वा ऋतव ऋतवः खलु वै देवाः पितरं ऋतून्व
देवान्पितृन्प्रीणाति॥ (५)

प्र भवति यजमानायतनं वा अष्टाचत्वारिंशच्च॥ [११]

पवंस्व वाजसातय इत्यनुष्टुक्प्रतिपद्वति तिस्रोऽनुष्टुभश्चतस्रो
गायत्रियो यत्तिस्रोऽनुष्टुभस्तस्मादः श्वस्त्रिभिस्तिष्ठः स्तिष्ठति
यच्चतस्रो गायत्रियस्तस्मात्सर्वाः श्वतुरः पदः प्रतिदधत्पलायते
परमा वा एषा छन्दसां यदनुष्टुक्परमश्चतुष्टोमः स्तोमानां
परमस्त्रिरात्रो यज्ञानां परमोऽश्वः पशूनां परमेणैवेनं परमतां
गमयत्येकविंशमहर्भवति (५६)

यस्मिन्नश्वं आलभ्यते द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रय इमे लोका
असावादित्य एकविंश एष प्रजापतिः प्राजापत्योऽश्वस्तमेव
साक्षाद्वधोति शक्ररयः पृष्ठं भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दोऽन्येन्ये वा एते

प॒शव॒ आ ल॑भ्यन्त उ॒तेव॑ ग्रा॒म्या उ॒तेवा॑र॒ण्या यच्छ॑क्करयः पृ॒ष्ठं
भ॒वन्त्यश्व॑स्य स॒र्वत्वाय॑ पा॒र्थुर॒श्मं ब्र॑ह्मसा॒मं भ॑वति र॒श्मिना॒ वा
अश्वः (५७)

य॒त ई॑श्व॒रो वा अश्वोऽय॒तोऽप्र॑तिष्ठितः परा॑ परा॒वतं॑
गन्तो॒र्त्पा॑र्थु॒र॒श्मं ब्र॑ह्मसा॒मं भ॒वत्यश्व॑स्य य॒त्यै धृ॒त्यै सङ्क॑त्यच्छावाकसा॒मं
भ॒वत्यु॒त्सन्न॑य॒ज्ञो वा ए॒ष यद॑श्वमे॒धः कस्त॑द्वेदेत्याहु॒र्यदि॑ सर्वा॑ वा
क्रि॒यते॒ न वा॒ सर्व॑ इति॒ यत्सङ्क॑त्यच्छावाकसा॒मं भ॒वत्यश्व॑स्य
स॒र्वत्वाय॑ पर्या॑प्त्या॒ अन॑न्तरायाय॒ सर्व॑स्तोमोऽति॒रात्र॑ उ॒त्तम॑मह॒र्भवति॑
स॒र्वस्या॒प्त्यै स॒र्वस्य॑ जि॒त्यै स॒र्वमे॒व तेना॑ऽऽप्नोति॒ सर्व॑ जयति॥ (५८)

अह॑र्भवति वा अश्वोऽह॑र्भवति दशं च॥ [१२]

यदे॒कै॒न प्र॒जाप॑तिः प्रे॒णानु॑ यजु॒षापो॑ विश्वकर्मा॒ग्न आ या॑हि सुव॒र्गाय॑ वज्रो॑ गाय॒त्रेणा॒ग्नं उद॑धे
स॒मीची॒न्द्राय॑ म॒युर॑पां बला॑य पुरुषमृ॒गः सौ॒री पृ॑षतः शका॒ रु॒र॒र॒ल॒जः सु॒पर्ण॑ आ॒ग्नेयोऽश्वोऽ॒ग्नयेऽनी॑कवते
चतु॑र्विंशतिः॥ [१३] यदे॒कै॒न स पा॑पीयानेतद्वा अ॒ग्नेर्ध॑नुस्तद्दे॒वास्त्वेन्द्र॑ज्ये॒ष्ठा अ॒पां न॑प्रेऽश्वंस्तूप॒रो
द्वि॑प॒ष्टिः॥ 62॥ यदे॒कै॒नैक॑शितिपा॒त्येत्वं॑॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमः प्रश्नः ॥

यदेकेन सऽस्थापयति यज्ञस्य सन्तत्या अविच्छेदायैन्द्राः
 पशवो ये मुष्करा यदैन्द्राः सन्तोऽग्निभ्यं आलभ्यन्ते देवताभ्यः समदं
 दधात्याग्नेयीस्त्रिष्टुभो याज्यानुवाक्याः कुर्याद्यदाग्नेयीस्तेनाग्नेया
 यत्रिष्टुभस्तेनैन्द्राः समृद्धौ न देवताभ्यः समदं दधाति वायवे
 नियुत्वन्ते तूपरमा लभते तेजोऽग्नेर्वायुस्तेजस एष आ लभ्यते
 तस्माद्यद्रियङ्वायुः (१)

वातिं तद्रियङ्मुग्निर्दहति स्वमेव तत्तेजोऽन्वेति यन्न नियुत्वन्ते
 स्यादुन्माद्येद्यजमानो नियुत्वन्ते भवति यजमानस्यानुन्मादाय
 वायुमतीं श्वेतवतीं याज्यानुवाक्ये भवतः सतेजस्त्वायं हिरण्यगर्भः
 समवर्तताग्र इत्याघारमा घारयति प्रजापतिर्वै हिरण्यगर्भः
 प्रजापतेरनुरूपत्वाय सर्वाणि वा एष रूपाणि पशूनां प्रत्या लभ्यते
 यच्छ्रुणस्तत् (२)

पुरुषाणां रूपं यत्तूपरस्तदश्वानां यदन्यतोदन्तद्ववां
 यदव्या इव शफास्तदवीनां यदजस्तदजानां वायुर्वै पशूनां
 प्रियं धाम यद्वायव्यो भवत्येतमेवैनमभि संजानानाः पशव उप
 तिष्ठन्ते वायव्यः कार्या(३)ः प्राजापत्या(३) इत्याहुयद्वायव्यं
 कुर्यात्प्राजापतेरियाद्यत्प्राजापत्यं कुर्याद्वायोः (३)

इ॒या॒द्य॒द्वा॒य॒व्यः॑ प॒शु॒र्भ॒व॑न्ति तेन॑ वा॒यो॒र्नै॒ति य॒त्रा॒जा॒प॒त्यः॑
 पु॒रो॒डा॒शो भ॒व॑न्ति तेन॑ प्रा॒जा॒प॒ते॒र्नै॒ति य॒द्वा॒द॒श॒क॒पा॒ल॒स्तेन॑
 वै॒श्वान॒रा॒त्रै॒त्या॒ग्रा॒वैष्ण॒व॒मेका॑द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति दी॒क्षि॒ष्य॒मा॒णो॒-
 ऽग्निः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ विष्णु॑र्य॒ज्ञो दे॒वता॑श्चै॒व य॒ज्ञं चा॑ र॒भते॑ ऽग्नि॒र॒व॒मो
 दे॒वता॑नां विष्णुः॑ प॒र॒मो यदा॑ग्रा॒वैष्ण॒व॒मेका॑द॒श॒क॒पा॒लं निर्व॑पति
 दे॒वताः॑ (४)

ए॒वो॒भ॒यतः॑ प॒रि॒गृ॒ह्य य॒ज॑मा॒नो॒ऽव॑ रु॒न्धे पु॒रो॒डा॒शेन॑ वै दे॒वा
 अ॒मुष्मि॑ल्लो॒क आ॑र्धु॒वं च॒रु॒णा॒स्मिन् यः का॒मये॑ता॒मुष्मि॑ल्लो॒क
 ऋ॒ध्रु॒या॒मि॒ति स पु॒रो॒डा॒शं कु॒र्वीता॒मुष्मि॑न्ने॒व लो॒क ऋ॒ध्रो॒ति
 यद॒ष्टा॒क॒पा॒ल॒स्तेना॑ग्ने॒यो य॒त्रि॒क॒पा॒ल॒स्तेन॑ वैष्ण॒वः स॒मृ॒द्धौ
 यः का॒मये॑ता॒स्मि॑ल्लो॒क ऋ॒ध्रु॒या॒मि॒ति स च॒रुं कु॒र्वीता॒ग्ने॒धृतं॑
 विष्णो॑स्तण्डुलास्तस्मा॑त् (५)

च॒रुः का॒र्यो॑ऽस्मिन्ने॒व लो॒क ऋ॒ध्रो॒त्यादि॒त्यो भ॑वती॒यं वा
 अदि॑तिर॒स्यामे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑त्यथो॒ अ॒स्यामे॒वाधि॑ य॒ज्ञं त॑नुते॒ यो वै
 सं॒व॒त्स॒र॒मु॒ख्य॒म॒भृ॒त्वा॒ग्निं चि॑नुते॒ यथा॑ सा॒मि गर्भो॑ऽव॒प॒द्य॑ते ता॒दृ॒गे॒व
 तदा॑र्ति॒मा॒र्च्छे॒द्वै॒श्वान॒रं द्वा॑द॒श॒क॒पा॒लं पु॒रस्ता॒न्निर्व॑पे॒त्सं॒व॒त्स॒रो वा
 अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रो यथा॑ सं॒व॒त्स॒र॒मा॒त्स्वा (६)

का॒ल आ॑गते वि॒जा॒य॑त ए॒वमे॒व सं॒व॒त्स॒र॒मा॒त्स्वा का॒ल
 आ॑गते॒ऽग्निं चि॑नुते॒ ना॒र्ति॒मा॒र्च्छ॑त्येषा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूर्य॑द्वै॒श्वान॒रः

प्रियामेवास्यं तनुवमव रुन्धे त्रीण्येतानि हवींषि भवन्ति त्रयं
इमे लोका एषां लोकानां रोहाय॥ (७)

यद्रियङ्ङायुर्यच्छृणुस्तद्वायोर्निर्वपन्ति देवतास्तस्मादात्वाष्टात्रिंशच्च॥ [१]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणानु प्राविशत्ताभ्यः पुनः सम्भवितुं
नाशक्रोत्सोऽब्रवीद्वध्वदिथ्स यो मेतः पुनः सञ्चिनवदिति तं
देवाः समचिन्वन्ततो वै त आर्ध्वन् यथ्समचिन्वन्तच्चित्यस्य
चित्यत्वम् य एवं विद्वानग्निं चिनुत ऋध्नोत्येव कस्मै कमग्निश्चीयत
इत्याहुरग्नवान् (८)

असानीति वा अग्निश्चीयतेऽग्नवानेव भवति कस्मै
कमग्निश्चीयत इत्याहुर्देवा मा वेदन्निति वा अग्निश्चीयते विदुरेनं
देवाः कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुर्गृह्यसानीति वा अग्निश्चीयते
गृह्येव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुः पशुमानसानीति वा
अग्निः (९)

चीयते पशुमानेव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुः सप्त
मा पुरुषा उप जीवानिति वा अग्निश्चीयते त्रयः प्राञ्चस्त्रयः प्रत्यं
च आत्मा सप्तम एतावन्त एवैनममुष्मिल्लोक उप जीवन्ति प्रजा-
पतिरग्निमचिकीषत तं पृथिव्यब्रवीन्न मय्यग्निं चैष्यसेति मा धक्ष्यति
सा त्वातिदह्यमाना वि धविष्ये (१०)

स पापीयान्भविष्यसीति सोऽब्रवीत्तथा वा अहं करिष्यामि
यथा त्वा नातिधक्ष्यतीति स इमामभ्यमृशत् प्रजापतिस्त्वा

सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेतीमामेवेष्टकां
कृत्वोपाधत्तानतिदाहाय यत्प्रत्यग्निं चिन्वीत तदभि मृशेत्प्रजा-
पतिस्त्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद (११)

इतीमामेवेष्टकां कृत्वोप धत्तेऽनतिदाहाय प्रजापतिरकामयतु
प्र जायेयेति स एतमुख्यमपश्यत्तः संवत्सरमबिभ्रुस्ततो वै स
प्राजायत तस्मात्संवत्सरं भार्यः प्रैव जायते तं वसवोऽब्रुवन्
त्वमजनिष्ठा वयं प्र जायामहा इति तं वसुभ्यः प्रायच्छुतं
त्रीण्यहान्यबिभ्रुस्तेन (१२)

त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिंशतं च तस्मात्त्र्यहं भार्यः प्रैव
जायते तान्नुद्रा अब्रुवन् ययमजनिद्वं वयं प्र जायामहा इति तः
रुद्रेभ्यः प्रायच्छन्तः षडहान्यबिभ्रुस्तेन त्रीणि च शतान्यसृजन्त
त्रयस्त्रिंशतं च तस्मात्षडहं भार्यः प्रैव जायते तानादित्या अब्रुवन्
ययमजनिद्वं वयं (१३)

प्र जायामहा इति तमादित्येभ्यः प्रायच्छन्तं द्वादशाहान्यबिभ्रुस्ते
त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिंशतं च तस्माद्द्वादशाहं भार्यः प्रैव
जायते तेनैव ते सहस्रमसृजन्तोखाः सहस्रतमीं य एवमुख्यः
साहस्रं वेद प्र सहस्रं पशूनाप्नोति॥ (१४)

अग्निवान्यशुमानं सानीति वा अग्निर्धविष्ये मृशेत्प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद
तेन तानादित्या अब्रुवन् ययमजनिद्वं वयश्चत्वारिंशच्च॥ [२]

यजुषा वा एषा क्रियते यजुषा पच्यते यजुषा वि मुच्यते
 यदुखा सा वा एषैतरहि यातयाम्नी सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुरग्रे
 युक्ष्वा हि ये तव युक्ष्वा हि देवहूतमा५ इत्युखायां जुहोति तेनैवेनां
 पुनः प्र युङ्क्ते तेनायातयाम्नी यो वा अग्निं योग आगते युनक्ति युङ्क्ते
 युञ्जानेष्वग्रे (१५)

युक्ष्वा हि ये तव युक्ष्वा हि देवहूतमा५ इत्याहैष वा
 अग्रेर्योगस्तेनैवेनं युनक्ति युङ्क्ते युञ्जानेषु ब्रह्मवादिनो वदन्ति
 न्यङ्ङुग्निश्चेतव्या(३) उत्ताना(३) इति वयंसां वा एष प्रतिमया
 चीयते यदग्निर्यन्यश्च चिनुयात्पृष्टित एनमाहुतय ऋच्छेयुर्यदुत्तानं
 न पतितु५ शक्रयादसुवर्ग्योऽस्य स्यात्प्राचीनमुत्तानम् (१६)

पुरुषशीर्षमुप दधाति मुखत एवैनमाहुतय ऋच्छन्ति नोत्तानं
 चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति सौर्या जुहोति चक्षुरेवास्मिन्प्रति दधाति
 द्विर्जुहोति द्वे हि चक्षुषी समान्या जुहोति समान५ हि चक्षुः
 समृद्धौ देवासुराः संयत्ता आसन्ते वामं वसु सं न्यदधत तद्देवा
 वामभृतावृञ्जत तद्वामभृतो वामभृत्त्वं यद्वामभृतमुपदधाति वाममेव
 तथा वसु यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते हिरण्यमूर्ध्नी भवति ज्योतिर्वै
 हिरण्यं ज्योतिर्वामं ज्योतिषैवास्य ज्योतिर्वामं वृङ्क्ते द्वियजुर्भवति
 प्रतिष्ठित्यै॥ (१७)

आपो वरुणस्य पत्न्य आसन्ता अग्निरभ्यध्यायत्ताः
 समभवत्तस्य रेतः परापतत्तदियमभवद्यद्वितीयं परापतत्तदसा-
 वभवदियं वै विराडसौ स्वराड्यद्विराजावुपदधातीमे एवोप धत्ते
 यद्वा असौ रेतः सिञ्चति तदस्यां प्रति तिष्ठति तत्प्र जायते ता
 ओषधयः (१८)

वीरुधो भवन्ति ता अग्निरन्ति य एवं वेद प्रैव जायते-
 ऽन्नादो भवति यो रेतस्वी स्यात्प्रथमायां तस्य चित्यामुभे
 उप दध्यादिमे एवास्मै समीची रेतः सिञ्चतो यः सिक्तरैताः
 स्यात्प्रथमायां तस्य चित्यामन्यामुप दध्यादुत्तमायामन्याः रेतं
 एवास्यं सिक्तमाभ्यामुभयतः परि गृह्णाति संवत्सरं न कम् (१९)

चन प्रत्यवरोहेत्र हीमे कं चन प्रत्यवरोहतस्तदेनयोर्व्रतं
 यो वा अपशीर्षाणमग्निं चिनुतेऽपशीर्षामुष्मिल्लोके भवति यः
 सशीर्षाणं चिनुते सशीर्षामुष्मिल्लोके भवति चित्तिं जुहोमि
 मनसा घृतेन यथा देवा इहागमन्वीतिहोत्रा ऋतावृधः समुद्रस्य
 वयुनस्य पत्नञ्जुहोमि विश्वकर्मणे विश्वाहामर्त्यः हविरिति
 स्वयमातृण्णामुपधाय जुहोति (२०)

एतद्वा अग्नेः शिरः सशीर्षाणमेवाग्निं चिनुते सशीर्षामुष्मिल्लोके
 भवति य एवं वेद सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते यदग्निस्तस्य
 यदयथापूर्वं क्रियतेऽसुवर्ग्यमस्य तत्सुवर्ग्योऽग्निश्चितिमुपधायभि

मृशेच्चित्तिमर्चितिं चिनवद्वि विद्वान्मृष्टेवं वीता वृजिना च
मर्तात्राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिमुरुष्येति
यथापूर्वमेवैनामुप धत्ते प्राञ्चमेनं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति॥ (२१)

ओषधयः कर्जुहोति स्वपत्यायाष्टादश च॥ [४]

विश्वकर्मा दिशां पतिः स नः पशून्पातु सोऽस्मान्पातु तस्मै
नमः प्रजापती रुद्रो वरुणोऽग्निर्दिशां पतिः स नः पशून्पातु सो-
ऽस्मान्पातु तस्मै नम एता वै देवता एतेषां पशूनामधिपतयस्ताभ्यो
वा एष आ वृश्च्यते यः पशुशीर्षाण्युपदधाति हिरण्येष्टका उप
दधात्येताभ्य एव देवताभ्यो नमस्करोति ब्रह्मवादिनः (२२)

वदन्त्यग्नौ ग्राम्यान्पशून्प्र दधाति शुचारण्यानर्पयति किं तत्
उच्छिष्टं षतीति यद्विरण्येष्टका उपदधात्यमृतं वै हिरण्यममृतेनैव
ग्राम्येभ्यः पशुभ्यो भेषजं करोति नैनान् हिनस्ति प्राणो वै
प्रथमा स्वयमातृणा व्यानो द्वितीयापानस्तृतीयानु प्राण्यात्प्रथमा
स्वयमातृणामुपधाय प्राणेनैव प्राणं समर्धयति व्यन्यात् (२३)

द्वितीयामुपधाय व्यानेनैव व्यानं समर्धयत्यपान्यात्तृतीयामुपधा-
समर्धयत्यथो प्राणैरेवैनं समिन्द्रे भूर्भुवः सुवरिति स्वयमातृणा
उप दधातीमे वै लोकाः स्वयमातृणा एताभिः खलु वै
व्याहृतीभिः प्रजापतिः प्राजायत यदेताभिर्व्याहृतीभिः स्वयमातृणा
उपदधातीमानेव लोकानुपधायैषु (२४)

लोकेष्वधि प्र जायते प्राणाय व्यानायापानाय वाचे त्वा
चक्षुषे त्वा तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदाग्निना वै देवाः
सुवर्गं लोकमजिगांसन्तेन पतितुं नाशंकुवन्त एताश्चतस्रः
स्वयमातृण्णा अपश्यन्ता दिक्षूपदधत तेन सर्वतश्चक्षुषा सुवर्गं
लोकमायन्यच्चतस्रः स्वयमातृण्णा दिक्षूपदधाति सर्वतश्चक्षुषैव
तदग्निना यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥ (२५)

ब्रह्मवादिनो व्यन्यादेषु यजमानस्त्रीणि च॥—————[५]

अग्र आ याहि वीतय इत्याहाहृतैवैनमग्निं दूतं वृणीमह
इत्याह हृतैवैनं वृणीतेऽग्निनाग्निः समिध्यत इत्याह समिन्द्र
एवैनमग्निर्वृत्राणि जङ्घनदित्याह समिद्ध एवास्मिन्निन्द्रियं दधात्यग्नेः
स्तोमम्मनामह इत्याह मनुत एवैनमेतानि वा अह्नां रूपाणि (२६)

अन्वहमेवैनं चिनुतेऽवाह्नां रूपाणि रुन्धे ब्रह्मवादिनो
वदन्ति कस्मात्सत्याद्यातयाग्नीरन्या इष्टंका अयातयाम्नी लोकं
पृणेत्यैन्द्राग्नी हि बारहस्पत्येति ब्रूयादिन्द्राग्नी च हि देवानां
बृहस्पतिश्चायातयामानोऽनुचरवती भवत्यजामित्वायानुष्टुभानु
चरत्यात्मा वै लोकं पृणा प्राणोऽनुष्टुप्तस्मात्प्राणः सर्वाण्यङ्गान्यनु
चरति ता अस्य सूददोहसः (२७)

इत्याह तस्मात्पुरुषिपुरुषि रसः सोमं श्रीणन्ति पृश्नय
इत्याहान्नं वै पृश्नयन्नमेवाव रुन्धेऽर्को वा अग्निर्कोऽन्नमन्नमेवाव

रुन्धे जन्मं देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिव इत्याहेमानेवास्मै लोकां
ज्योतिष्मतः करोति यो वा इष्टकानां प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति
तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेत्याहेषा वा इष्टकानां प्रतिष्ठा य एवं
वेद प्रत्येव तिष्ठति॥ (२८)

रूपाणि सूर्ददोहसस्तया षोडश च॥ [६]

सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते यदग्निर्वज्रं एकादशिनी
यदग्नावैकादशिनीं मिनुयाद्वज्रेणैव सुवर्गाल्लोकादन्तर्दध्याद्यन्न
मिनुयात्स्वरुभिः पशून्व्यर्धयेदेकयूपं मिनोति नैनं वज्रेण
सुवर्गाल्लोकादन्तर्दधाति न स्वरुभिः पशून्व्यर्धयति वि वा एष
इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते योऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामत्यैन्द्रिया (२९)

ऋचाक्रमणं प्रतीष्टकामुपं दध्यान्नेन्द्रियेण वीर्येण व्यृध्यते रुद्रो
वा एष यदग्निस्तस्य तिस्रः शरव्याः प्रतीची तिरश्च्यनूची ताभ्यो
वा एष आ वृश्च्यते योऽग्निं चिनुतेऽग्निं चित्वा तिसृधन्वमयाचितं
ब्राह्मणाय दद्यात्ताभ्य एव नमस्करोत्यथो ताभ्य एवात्मानं
निष्क्रीणीते यत्ते रुद्र पुरः (३०)

धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र संवत्सरेण नमस्करोमि
यत्ते रुद्र दक्षिणा धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र परिवत्सरेण
नमस्करोमि यत्ते रुद्र पश्चाद्धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते
रुद्रेदावत्सरेण नमस्करोमि यत्ते रुद्रोत्तराद्धनुस्तत् (३१)

वातो॒ अनु॑ वातु ते॒ तस्मै॑ ते रु॒द्रेदु॒वत्स॒रेण॑ नम॑स्करोमि॒ यत्ते॑
रु॒द्रोपरि॑ धनु॒स्तद्वातो॒ अनु॑ वातु ते॒ तस्मै॑ ते रु॒द्र वत्स॒रेण॑ नम॑स्करोमि
रु॒द्रो वा ए॒ष यद॒ग्निः स यथा॑ व्या॒घ्रः क्रु॒द्धस्तिष्ठ॑त्ये॒वं वा ए॒ष ए॒तर॒हि
सञ्चित॑मे॒तैरुप॑ तिष्ठते नम॑स्क॒रैरे॒वैन॑ ॥ शम॑यति॒ यैऽग्नयः॑ (३२)

पु॒री॒ष्याः प्रवि॑ष्टाः पृथि॒वीमनु॑। तेषां॑ त्वम॑स्युत्त॒मः प्र णो॑
जी॒वात॑वे सु॒व। आप॑ त्वाऽग्ने॒ मन॒साप॑ त्वाऽग्ने॒ तप॒साप॑ त्वाग्ने
दी॒क्षयाप॑ त्वाग्ने॒ उप॒सद्वि॒राप॑ त्वाग्ने॒ सु॒त्ययाप॑ त्वाऽग्ने॒ दक्षि॑णाभि॒राप॑
त्वाग्ने॒ऽवभृ॑थेनाप॑ त्वाग्ने॒ व॒शयाप॑ त्वाग्ने॒ स्वगा॑का॒रेणे॒त्याहै॒षा वा
अ॒ग्नेरा॑प्ति॒स्तयै॒वैन॑माप्रोति॥ (३३)

ऐन्द्रिया पुर उत्तराद्धनुस्तदग्नयं आहाष्टौ च॥ [७]

गा॒य॒त्रेण॑ पु॒रस्ता॒दुप॑ तिष्ठते प्रा॒णमे॒वास्मि॑न्दधाति बृ॒हद्र॑थन्त॒रा-
भ्या॑ प॒क्षावो॑ज॒ ए॒वास्मि॑न्दधात्यृ॒तुस्था॑य॒ज्ञाय॑ज्ञि॒येन॑ पु॒च्छंमृ॑तुष्वे॒व
प्रति॑ तिष्ठति पृ॒ष्ठैरुप॑ तिष्ठते तेजो॒ वै पृ॒ष्ठानि॑ तेज॒ ए॒वास्मि॑न्दधाति
प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत॒ सोऽस्मा॑त्सृष्टः परा॑ङ्मै॒त्तं वा॑रव॒न्तीयै॑नावारयत॒
तद्वा॑रव॒न्तीय॑स्य वा॒रव॒न्तीय॑त्व॒ ॥ श्यै॑तेन॒ श्ये॒ती अ॑कुरुत॒ तच्छ्रै॑तस्य
श्यै॒तत्व॑म् (३४)

यद्वा॑रव॒न्तीयै॑नोप॒तिष्ठ॑ते वा॒रय॑त ए॒वैन॑ ॥ श्यै॑तेन॒ श्ये॒ती कु॑रुते
प्र॒जाप॑तेर॒हृद॑येनापिप॒क्षं प्र॑त्युप॑ तिष्ठते प्रे॒माण॑मे॒वास्य॑ गच्छति॒
प्रा॒च्या त्वा दि॒शा सा॑दयामि गा॒य॒त्रेण॑ छन्द॑सा॒ग्निना॑ दे॒वत॑या॒ग्नेः

शीर्ष्णाग्नेः शिर उ॑प॒ दधामि॑ दक्षि॑णया त्वा दि॒शा सा॑दयामि॒ त्रैष्टु॑भेन॒
छन्द॑सेन्द्रेण दे॒वत॑याग्नेः प॒क्षेणा॑ग्नेः प॒क्षमु॑प॒ दधामि॑ प्र॒तीच्या॑ त्वा
दि॒शा सा॑दयामि (३५)

जाग॑तेन॒ छन्द॑सा सवि॒त्रा दे॒वत॑याग्नेः पु॒च्छेना॑ग्नेः पु॒च्छमु॑प॒
दधा॑म्युदी॒च्या त्वा दि॒शा सा॑दया॒म्यानु॑ष्टुभेन॒ छन्द॑सा मि॒त्रावरु॑णाभ्यां
दे॒वत॑याग्नेः प॒क्षेणा॑ग्नेः प॒क्षमु॑प॒ दधा॑म्यूर्ध्व॒या त्वा दि॒शा सा॑दयामि॒
पाङ्के॑न॒ छन्द॑सा बृह॒स्पति॑ना दे॒वत॑याग्नेः पृ॒ष्ठेना॑ग्नेः पृ॒ष्ठमु॑प॒ दधामि॑
यो वा अ॒पात्मान॑म॒ग्निं चि॑नुतेऽपा॒त्मा मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति॒ यः सा॒त्मानं॑
चि॑नुते सा॒त्मा मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वत्यात्मेष्ट॒का उ॑प॒ दधा॑त्येष वा अ॒ग्नेरा॒त्मा
सा॒त्मान॑मे॒वाग्निं चि॑नुते सा॒त्मा मुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति॒ य ए॒वं वेद॑॥ (३६)

श्यैत॒त्वं प्र॒तीच्या॑ त्वा दि॒शा सा॑दयामि॒ यः सा॒त्मानं॑श्चिनुते॒ द्वाविं॑शतिश्च॥ ————— [८]

अ॒ग्न उ॒दधे॒ या त॒ इषु॑र्यु॒वा ना॒म॒ तया॑ नो मृ॒ड तस्या॑स्ते
नम॑स्तस्या॑स्त॒ उप॒ जीव॑न्तो भूया॒स्माग्ने॑ दु॒ध ग॒ह्य कि॑शिल वन्य॒
या त॒ इषु॑र्यु॒वा ना॒म॒ तया॑ नो मृ॒ड तस्या॑स्ते नम॑स्तस्या॑स्त॒ उप॒
जीव॑न्तो भूया॒स्म प॒ञ्च वा ए॒तैः अ॒ग्नयो॑ यच्चि॒तय॑ उ॒दधि॑रे॒व ना॒म॒ प्रथ॑मो
दु॒धः (३७)

द्वि॒तीयो॒ ग॒ह्यस्तृ॑तीयः कि॑शिलश्चतु॒र्थो वन्यः॑ पञ्च॒मस्तेभ्यो॑
यदाहु॑तीर्न जुहु॒याद॑ध्व॒र्यु च॒ यज॑मानं च॒ प्र द॑हेयु॒र्यदे॒ता
आहु॑तीर्जुहोति॑ भा॒गधे॑येनै॒वैना॑ञ्छमयति॒ नार्ति॑माच्छत्यध्व॒र्युर्न

यज॑मानो वाङ्म॑ आ॒सन्न॑सोः प्रा॒णोऽक्ष्योश्चक्षुः॑ कर्ण॑योः श्रोत्रं॑
बाहु॑वोर्बल॑मूरु॒वोरोजोऽरि॑ष्टा विश्वा॒न्यङ्गानि॑ त॒नूः (३८)

त॒नुवा॑ मे स॒ह नम॑स्ते अस्तु॒ मा मां हि॒॑सीर॑प॒ वा
ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः क्रा॑मन्ति योऽग्निं॑ चि॒न्वन्न॑धि॒क्राम॑न्ति वाङ्म॑
आ॒सन्न॑सोः प्रा॒ण इत्या॑ह प्रा॒णाने॒वात्म॑न्ध॒त्ते यो रु॒द्रो अग्नौ॑ यो
अ॒प्सु य ओष॑धीषु॒ यो रु॒द्रो विश्वा॑ भुव॑नावि॒वेश॑ तस्मै॑ रु॒द्राय॑
नमो॑ अ॒स्त्वाहु॑तिभागा॒ वा अ॒न्ये रु॒द्रा हु॒विर्भा॑गाः (३९)

अ॒न्ये श॑त॒रु॒द्रीय॑ ह॒त्वा गा॑वीधुकं च॒रुमे॑तेन॒ यजु॑षा
च॒रमा॑यामिष्ट॑कायां नि द॑ध्याद्वाग॒धेये॑नै॒वैन॑ श॒मय॑ति तस्य॒ त्वे
श॑त॒रु॒द्रीय॑ ह॒तमि॑त्या॒हुर्य॑स्यैतद॒ग्नौ क्रि॑यत॒ इति॑ वस॑वस्त्वा
रु॒द्रैः पुर॑स्ता॒त्पान्तु॑ पि॒तर॑स्त्वा य॒मरा॑जानः पि॒तृभि॑र्दक्षिण॒तः
पा॑न्त्वादित्यास्त्वा॒ विश्वे॑र्दे॒वैः प॒श्चात्पा॑न्तु द्यु॒तान॑स्त्वा॒ मारु॑तो
म॒रुद्भि॑रुत्तर॒तः पा॑तु (४०)

दे॒वास्त्वेन्द्र॑ज्येष्ठा वरु॑णराजानोऽध॑स्ता॒च्चोप॑रि॒ष्टाच्च॑ पान्तु॒ न वा
ए॒तेन॑ पू॒तो न मे॒ध्यो न प्रो॑क्षितो॒ यदे॑न॒मतः॑ प्रा॒चीनं॑ प्रो॒क्षति॑
यथ्स॑ञ्चित॒माज्ये॑न प्रो॒क्षति॑ तेन॑ पू॒तस्तेन॑ मे॒ध्यस्तेन॑ प्रो॒क्षितः॥ (४१)

दुध॑स्त॒नूर॑ह॒विर्भा॑गाः पातु॒ द्वात्रि॑ंशच्च॥ [९]

समी॑ची॒ नामा॑सि प्रा॒ची दि॑क्तस्या॒स्तेऽग्नि॑रधि॒पति॑रसि॒तो र॑क्षिता
यश्चाधि॑पतिर्यश्च गो॒प्ता ता॒भ्यां नम॑स्तौ नो मृ॒डय॑ता॒न्ते यं द्वि॑ष्मो यश्च

नो॒ द्वेष्टि॑ तं वा॒ जम्भे॑ दधाम्योज॒स्विनी॒ नामा॑सि दक्षि॒णा दि॒क्तस्या॑स्त॒
इन्द्रो॑ऽधि॒पतिः॒ पृदा॑कुः प्राची॒ नामा॑सि प्र॒तीची॒ दि॒क्तस्या॑स्ते (४२)

सोमो॑ऽधि॒पतिः॒ स्वजो॑ऽव॒स्थावा॒ नामा॑स्युदी॒ची दि॒क्तस्या॑स्ते
वरु॒णोऽधि॒पति॑स्तिरश्च॒राजि॑रधि॒पत्नी॒ नामा॑सि बृह॒ती दि॒क्तस्या॑स्ते
बृह॒स्पति॑रधि॒पतिः॒ श्वित्रो॑ व॒शिनी॒ नामा॑सीयं दि॒क्तस्या॑स्ते य॒मो-
ऽधि॒पतिः॒ कल्मा॑ष॒ग्रीवो॑ रक्षि॒ता यश्चा॑धि॒पति॑र्यश्च॒ गो॒प्ता ताभ्यां॑
नम॒स्तौ नो॑ मृडयता॒न्ते यं द्वि॒ष्मो यश्च॑ (४३)

नो॒ द्वेष्टि॑ तं वा॒ जम्भे॑ दधाम्ये॒ता वै दे॒वता॑ अ॒ग्निं चि॒त॒ रक्ष॑न्ति
ताभ्यो॑ यदाहु॒तीर्न जु॑हुयाद॒ध्वर्युं च॒ यज॑मानं च ध्याये॒युर्यदे॒ता
आहु॑तीर्जुहोति॑ भा॒गधे॒येनै॒वेना॑ञ्छमयति॑ ना॒र्तिमा॑र्च्छत्य॒ध्वर्युर्न॑
यज॑मानो हे॒तयो॑ नाम॑ स्थ॒ तेषां॑ वः पु॒रो गृ॒हा अ॒ग्निर्व॒ इष॑वः
सलि॒लो नि॒लिम्पा॑ नाम॑ (४४)

स्थ॒ तेषां॑ वो दक्षि॒णा गृ॒हाः पि॒तरो॑ व॒ इष॑वः स॒गरो॑ व॒ज्रिणो॑
नाम॑ स्थ॒ तेषां॑ वः प॒श्चाद्गृ॒हाः स्व॒प्नो व॒ इष॑वो ग॒ह्वरो॑ऽव॒स्थावा॑नो
नाम॑ स्थ॒ तेषां॑ व उत्तरा॒द्गृ॒हा आपो॑ व॒ इष॑वः स॒मुद्रो॑ऽधि॒पत॑यो नाम॑
स्थ॒ तेषां॑ व उ॒परि॑ गृ॒हा व॒रुषं॑ व॒ इष॑वोऽव॒स्वान्क्र॒व्या नाम॑ स्थ॒
पा॒र्यिवा॑स्तेषां॑ व इ॒ह गृ॒हाः (४५)

अ॒न्नं व॒ इष॑वो निमि॒षो वा॑तना॒मन्ते॒भ्यो वो नम॑स्ते नो॑ मृडयत॒
ते यं द्वि॒ष्मो यश्च॑ नो॒ द्वेष्टि॑ तं वो॒ जम्भे॑ दधामि हु॒तादो॒ वा अ॒न्ये

दे॒वा अ॑हु॒तादोऽन्ये॑ ता॒न॑ग्नि॒चिदे॒वोभया॑न्प्रीणाति द॒ध्ना म॑धुमि॒श्रेणै॒ता
आहु॑तीर्जुहोति भा॒ग॒धेये॑नै॒वैना॑न्प्रीणा॒त्यथो॑ ख॒ल्वाहु॑रिष्ट॒का वै दे॒वा
अ॑हु॒ताद् इति॑ (४६)

अ॒नु॒परि॒क्रामं॑ जुहोत्य॒परि॒वर्गमे॒वैना॑न्प्रीणाती॒म॒ऽस्तन॑मूर्ज॒स्वन्तं॑
धया॒पां प्र॒प्या॑तम॒ग्ने सरि॑रस्य॒ मध्ये॑। उ॒त्सं जुष॑स्व॒ मधु॑मन्तमूर्व
समु॒द्रिय॑ऽसद॑न॒मा वि॑शस्व। यो वा अ॒ग्निं प्र॒युज्य॑ न वि॒मुञ्चति॑
यथा॒श्वो यु॒क्तोऽवि॑मुच्यमा॒नः क्षु॒ध्यन्परा॑भ॒वत्ये॒वम॑स्या॒ग्निः परा॑
भवति॒ तं परा॑भ॒वन्तं॒ यज॑मा॒नोऽनु॒ परा॑ भवति॒ सोऽग्निं॑ चि॒त्वा
लू॒क्षः (४७)

भ॒व॒ती॒म॒ऽस्तन॑मूर्ज॒स्वन्तं॑ धया॒पामि॒त्याज्य॑स्य पूर्णा॒ऽसुचं॑
जुहो॒त्येष॑ वा अ॒ग्नेर्वि॒मोको॑ वि॒मुच्यै॒वास्मा॑ अन्नमपि॑ दधाति॒
तस्मा॑दाहु॒र्यश्चै॒वं वेद॑ यश्च॒ न सु॑धाय॑ ह॒ वै वा॒जी सु॒हितो॑
दधा॒तीत्य॒ग्निर्वा॒व वा॒जी तमे॒व तत्प्री॑णाति॒ स ए॑नं प्री॒तः प्री॑णाति॒
वसी॑यान्भवति॥ (४८)

प्रतीची दिक्तस्यास्ते द्विप्पो यश्च निलिप्सा नामेह गृहा इति लूक्षो वसीयान्भवति॥—[१०]

इन्द्रा॑य॒ राज्ञे॑ सू॒करो॑ वरु॒णाय॑ राज्ञे॒ कृष्णो॑ य॒माय॑ राज्ञ॒ ऋश्ये॑
ऋष॒भाय॑ राज्ञे॒ गव॑यः शा॒र्दूलाय॑ राज्ञे॒ गौरः॑ पु॒रुष॑रा॒जाय॑ म॒र्कटः॑
क्षिप्र॑श्ये॒नस्य॑ वर्तिका॒ नील॑गोः क्रिमिः॒ सोम॑स्य॒ राज्ञः॑ कुलुङ्गः॒

सिन्धोः शि॒शुमारो हिमव॑तो ह॒स्ती ॥ (४९)

इन्द्रा॑या॒ष्टविंशतिः ॥ [११]

म॒युः प्रा॑जाप॒त्य ऊ॒लो ह॒ली॑क्ष्णो वृष॒द॒श॒स्ते धा॒तुः सर॑स्वत्यै
शा॒रिः श्ये॒ता पु॑रुष॒वा॒ख्सर॑स्वते शु॒कः श्ये॒तः पु॑रुष॒वा॒गा॒र॒ण्योऽजो
न॑कुलः शका॒ ते पौ॒ष्णा वा॒चे क्रौ॒ञ्चः ॥ (५०)

म॒यु॒स्त्रयो॑विंशतिः ॥ [१२]

अ॒पां न॒त्रे ज॒षो ना॒क्रो म॒करः कु॒ली॒क॒य॒स्तेऽकू॑पा॒र॒स्य वा॒चे
पै॒ङ्गरा॒जो भ॒गाय॑ कु॒षीत॑क आ॒ती वा॑ह॒सो द॒र्विदा॑ ते वा॒य॒व्या
दि॒ग्भ्यश्च॑क्रवा॒कः ॥ (५१)

अ॒पामे॒कान्न॑विंशतिः ॥ [१३]

ब॒ला॒याज॑ग॒र आ॒खुः सृ॒ज॒या श॒यण॑डं॒क॒स्ते मै॒त्रा मृ॒त्यवे॑ऽसि॒तो
म॒न्यवे॑ स्व॒जः कु॑म्भी॒नसः॑ पु॒ष्कर॑सा॒दो लो॑हि॒ताहि॑स्ते त्वा॒ष्ट्राः
प्र॑ति॒श्रुत्का॑यै वा॒हसः॑ ॥ (५२)

[१४]

पु॒रुष॑मृ॒गश्च॑न्द्रम॑से गो॒धा का॒ल॑का दा॒र्वाघा॑ट॒स्ते वन॑स्प॒तीना॑मे॒ण्यह्ने
कृ॒ष्णो रा॒त्रि॒यै पि॒कः क्षि॒वङ्का नी॒ल॑शी॒र्ष्णी ते॑ऽर्य॒म्णे धा॒तुः
क॑त्कटः ॥ (५३)

[१५]

सौरी बलाकश्यो मयूरः श्येनस्ते गन्धर्वाणां वसूनां कपिञ्जलो
रुद्राणां तित्तिरी रोहित्कुण्डृणाचीं गोलत्तिका ता अम्सरसामरण्याय
समरः॥ (५४)

[१६]

पृषतो वैश्वदेवः पित्वो न्यङ्कुः कशस्तेऽनुमत्या अन्यवापो-
ऽर्धमासानां मासां कश्यपः क्रयिः कुटरुर्दात्यौहस्ते सिनीवात्यै
बृहस्पतये शित्पुटः॥ (५)

[१७]

शकां भौमी पात्रः कशो मान्थीलवस्ते पितृणामृतूनां जहंका
संवत्सराय लोपां कपोत उलूकः शशस्ते नैर्ऋताः कृकवाकुः
सावित्रः॥ (५६)

बलाय पुरुषमृगः सौरी पृषतः शकाष्टादशाष्टादश॥ [१८]

रुरू रौद्रः कृकलासः शकुनिः पिप्पका ते शरव्यायै
हरिणो मारुतो ब्रह्मणे शार्गस्तरक्षुः कृष्णः श्वा चेतुरक्षो गर्दभस्त
इतरजनानामग्नये धूङ्गा॥ (५७)

रुरुर्विश्रुतिः॥ [१९]

अलज आन्तरिक्ष उद्रो मद्गुः प्लवस्तेऽपामदित्यै
हंससाचिरिन्द्रायै कीर्शा गृध्रः शितिकक्षी वार्ध्राणस्ते
दिव्या द्यावापृथिव्या श्वावित्॥ (५८)

[२०]

सुपुर्णः पार्जन्यो ह॒सो वृको वृषद॒शस्त ऐन्द्रा अपामुद्रौ-
 ऽर्यम्णे लोपा॑शः सि॒हो नकु॑लो व्याघ्र॒स्ते महेन्द्रा॑य॒ कामा॑य॒
 पर॑स्वान्॥ (५९)

अ॒लजः सु॒पुर्णो॑ ऽष्टाद॑शाष्टाद॑शः॥ [२१]

आ॒ग्नेयः कृ॒ष्णग्री॑वः सा॒रस्व॑ती मे॒षी ब॒भ्रुः सौ॒म्यः पौ॒ष्णः श्या॒मः
 शि॑तिपृ॒ष्ठो बा॑र॒हस्प॑त्यः शि॒ल्पो वै॑श्वदे॒व ऐन्द्रो॑ ऽरु॒णो मा॑रुतः क॒ल्माष॑
 ऐन्द्रा॒ग्नः स॑हि॒तो ऽधो॑रा॒मः सा॒वित्रो वा॑रु॒णः पे॒त्वः॥ (६०)

आ॒ग्नेयो द्वावि॑ंशतिः॥ [२२]

अश्व॑स्तूप॒रो गो॑मृ॒गस्ते प्रा॑जाप॒त्या आ॒ग्नेयौ कृ॒ष्णग्री॑वौ त्वा॒ष्टौ
 लो॑मशस॒क्थौ शि॑तिपृ॒ष्ठौ बा॑र॒हस्प॑त्यौ धा॒त्रे पृ॑षो॒दरः सौ॒र्यो ब॒लक्षः॑
 पे॒त्वः॥ (६१)

अश्वः षोड॑शः॥ [२३]

अ॒ग्नये॑ ऽनी॒कव॑ते रोहि॒ताञ्जि॑रनु॒द्धान॒धोरा॑मौ सा॒वित्रौ पौ॒ष्णौ
 र॑ज॒तना॑भी वैश्वदे॒वौ पि॑शङ्गौ तूप॒रौ मा॑रुतः क॒ल्माष॑ आ॒ग्नेयः
 कृ॒ष्णो॑ ऽजः सा॒रस्व॑ती मे॒षी वा॑रु॒णः कृ॒ष्ण ए॒कशि॑तिपा॒त्पेत्वः॑ (६२)

अ॒ग्नयो॑ ऽनी॒कव॑ते द्वावि॑ंशतिः॥ [२४]

हि॒र॒ण्यव॑र्णा अ॒पां ग्र॑हान्भूतेष्ट॒काः स॒जुः सं॑व॒त्सरं प्र॑जाप॑तिः स क्षुर॑प॒विर॒ग्नेर्वै दी॒क्षया॑ सु॒वर्गा॑य॒ तं
 यन्न॑ सृ॒यते॑ प्र॒जाप॑तिर॒ऋतु॑भी रोहि॒तः पृ॒श्निः शि॑तिबा॒हुरु॑न्नतः क॒र्णाः शु॒ण्ठा इन्द्रा॑यादि॒त्यै सौ॒म्या वा॑रु॒णाः

सोमयैकादश पिशङ्गस्त्रयोविंशतिः॥—————[२५] हिरण्यवर्णा भूतेष्टकाश्छन्दो
यत्कनीयाः सन्निवृद्धग्निर्वारुणाश्चतुःपञ्चाशत्॥54॥ हिरण्यवर्णा निर्वक्षसः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठमः प्रश्नः॥

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः।
 अग्निं या गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु।
 यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन्नानाम्।
 मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु।
 यासां देवा दिवि कृण्वन्ति भुक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति। याः
 पृथिवीं पयसोन्दन्ति (१)

शुक्रास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु। शिवेन मा चक्षुषा
 पश्यतापः शिवया तनुवोपं स्पृशत त्वचं मे। सर्वा अग्नीं
 रप्सुषदो हुवे वो मयि वर्चो बलमोजो नि धत्त। यददः
 सम्प्रयतीरहावनदता हुते। तस्मादा नद्यो नाम स्थ ता वो नामानि
 सिन्धवः। यत्प्रेषिता वरुणेन ताः शीभं समवल्गता। (२)

तदाप्रोदिन्द्रो वो यतीस्तस्मादापो अनु स्थन। अपकामं
 स्यन्दमाना अवीवरत वो हिकम्। इन्द्रो वः शक्तिभिर्देवीस्तस्माद्वार्णाम्
 वो हितम्। एको देवो अप्यतिष्ठत्स्यन्दमाना यथावशम्।
 उदानिषुर्महीरिति तस्मादुदकमुच्यते। आपो भद्रा घृतमिदापं
 आसुरग्नीषोमौ बिभ्रत्याप इत्ताः। तीव्रो रसो मधुपृचाम् (३)

अरुंगम आ मा प्राणेन सह वर्चसा गन्तु। आदित्यश्याम्युत वा

शृणोम्या मा घोषो गच्छति वाङ् आसाम्। मन्ये भेजानो अमृतस्य
 तर्हि हिरण्यवर्णा अतृपं यदा वः। आपो हिष्ठा मयोभुवस्ता न
 ऊर्जे दधातन। महे रणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य
 भाजयतेह नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य
 क्षयाय जिन्वथ। आपो जनयथा च नः। दिवि श्रयस्वान्तरिक्षे
 यतस्व पृथिव्या सम्भव ब्रह्मवर्चसमसि ब्रह्मवर्चसाय त्वा॥ (४)

उन्दन्ति समवल्गात मधुपृचा मातरो द्वाविंशतिश्च॥ [१]

अपां ग्रहान्गृह्णात्येतद्वाव राजसूयं यदेते ग्रहाः सवो-
 ऽग्निर्वरुणसवो राजसूयमग्निसवश्चित्यस्ताभ्यामेव सूयतेऽथो
 उभावेव लोकावभि जयति यश्च राजसूयेनेजानस्य यश्चाग्निचित
 आपो भवन्त्यापो वा अग्नेर्भ्रातृव्या यदपोऽग्नेरधस्तादुपदधाति
 भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवत्यमृतम् (५)

वा आपस्तस्मादद्विरवतान्तमभि पिञ्चन्ति नार्तिमार्च्छति
 सर्वमायुरेति यस्यैता उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेदान्नं वा आपः
 पशव आपोऽन्नं पशवोऽन्नादः पशुमान्भवति यस्यैता उपधीयन्ते
 य उ चैना एवं वेद द्वादश भवन्ति द्वादश मासाः संवत्सरः
 संवत्सरेणैवास्मै (६)

अन्नमव रुन्धे पात्राणि भवन्ति पात्रे वा अन्नमद्यते
 सयोन्येवान्नमव रुन्ध आ द्वादशात्पुरुषादन्नमत्यथो पात्रान्न छिद्यते
 यस्यैता उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेद कुम्भाश्च कुम्भीश्च मिथुनानि

भवन्ति मिथुनस्य प्रजात्यै प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते यस्यैता
उपधीयन्ते य उं (७)

चैना एवं वेद शुक्वा अग्निः सौध्वर्युं यजमानं
प्रजाः शुचार्पयति यदप उपदधाति शुचमेवास्य शमयति
नार्तिमार्च्छत्यध्वर्युर्न यजमानः शाम्यन्ति प्रजा यत्रैता उपधीयन्ते-
ऽपां वा एतानि हृदयानि यदेता आपो यदेता अप उपदधाति
दिव्याभिरेवैनाः स९ सृजति वर्षुकः पर्जन्यः (८)

भवति यो वा एतासामायतनं क्लृप्तिं वेदायतनवान्भवति
कल्पतेऽस्मा अनुसीतमुप दधात्येतद्वा आसामायतनमेषा क्लृप्तिर्य
एवं वेदायतनवान्भवति कल्पतेऽस्मै द्वन्द्वमन्या उप दधाति चतस्रो
मध्ये धृत्या अन्नं वा इष्टंका एतत्खलु वै साक्षादन्नं यदेष चरुर्यदेतं
चरुमुपदधाति साक्षात् (९)

एवास्मा अन्नमव रुन्धे मध्यत उप दधाति मध्यत एवास्मा अन्नं
दधाति तस्मान्मध्यतोऽन्नमद्यते बारहस्पत्यो भवति ब्रह्म वै देवानां
बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मा अन्नमव रुन्धे ब्रह्मवर्चसमसि ब्रह्मवर्चसाय
त्वेत्याह तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति यस्यैष उपधीयते य उं चैनमेवं
वेद॥ (१०)

अमृतमस्मै जायते यस्यैता उपधीयन्ते य उं पर्जन्यं उपदधाति साक्षात्सप्तचत्वारिंशच्च॥—[२]

भूतेष्टका उप दधात्यत्रात्र वै मृत्युर्जायते यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते

तत॑ ए॒वैन॒मव॑ यज॒ते तस्मा॑द॒ग्नि॒चि॒त्सर्व॑मायु॒रेति॑ सर्वे ह्य॑स्य मृ॒त्यवो॒-
 ऽवै॑ष्टा॒स्तस्मा॑द॒ग्नि॒चि॒न्नाभि॑चरि॒तवै॑ प्र॒त्यगे॑नमभि॒चारः॑ स्तृ॒णुते॑ सू॒यते॒
 वा ए॒ष यो॑ऽग्निं चि॒नुते॑ दे॒वसु॑वामे॒तानि॑ ह॒वी॒ऽषि॑ भवन्त्ये॒ताव॑न्तो॒ वै
 दे॒वाना॑ः स॒वास्त ए॒व (११)

अ॒स्मै स॒वान्प्र य॑च्छन्ति॒ त ए॑न॒ः सु॒वन्ते स॒वो॑ऽग्निर्व॒रुण॑स॒वो
 रा॒ज॒सूय॑ ब्रह्म॒सव॑श्चित्यो॒ दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इत्या॒ह
 स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒वैनं॑ ब्रह्म॒णा दे॒वता॑भि॒रभि॑ पि॒श्वत्य॑न्न॒स्यान्न॑स्या॒भि
 पि॒श्वत्य॑न्न॒स्यान्न॑स्याव॒रुद्धौ॑ पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑म॒भि पि॑श्वति पु॒रस्ता॑द्धि
 प्र॒ती॒चीन॑म॒न्नम॑द्यते॒ शी॒र्षतो॑ऽभि पि॑श्वति शी॒र्षतो॑ ह्य॒न्नम॑द्यत॒ आ
 मु॒खाद॑न्वव॒स्माव॑यति (१२)

मु॒ख॒त ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधात्य॒ग्नेस्त्वा॑ सा॒म्रा॑ज्येना॒भि
 पि॑श्वा॒मीत्या॑हैष वा अ॒ग्नेः स॒वस्ते॒नैवैन॑म॒भि पि॑श्वति बृह॒स्पते॑स्त्वा
 सा॒म्रा॑ज्येना॒भि पि॑श्वा॒मीत्या॑ह ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑ बृह॒स्पति॑र्ब्रह्म॒णैवैन॑म॒भि
 पि॑श्व॒तीन्द्र॑स्य त्वा॒ सा॒म्रा॑ज्येना॒भि पि॑श्वा॒मीत्या॑हेन्द्रि॒यमे॒वास्मि॑न्नुप॒रि॑ष्टाद्

वै रा॒ज॒सूय॑स्य रू॒पं य ए॒वं वि॒द्वान॒ग्निं चि॑नुत उ॒भावे॒व
 लो॒काव॑भि ज॑यति॒ यश्च॑ रा॒ज॒सूये॑नेजा॒नस्य॑ यश्चा॒ग्नि॒चित् इन्द्र॑स्य
 सु॒षुवा॑णस्य॒ दश॑धेन्द्रि॒यं वी॒र्यं॑ प॒राप॑तत्तद्दे॒वाः सौ॑त्राम॒ण्या
 स॒मभ॑रन्त्सू॒यते॒ वा ए॒ष यो॑ऽग्निं चि॒नुते॑ऽग्निं चि॒त्वा सौ॑त्राम॒ण्या
 य॑जेतेन्द्रि॒यमे॒व वी॒र्यं॑ स॒म्भृ॒त्यात्म॑न्धत्ते॥ (१४)

त एवान्ववन्सावयत्येतदष्टाचत्वारिंशच्च॥ [३]

सजूरब्दोऽयावभिः सजूरूषा अरुणीभिः सजूः सूर्य एतंशेन
सजोषावश्विना द२सोभिः सजूरग्निर्वैश्वानर इडाभिर्घृतेन स्वाहा
संवत्सरो वा अब्दो मासा अयावा उषा अरुणी सूर्य एतंश इमे
अश्विना संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः पशव इडा पशवो घृत२ संवत्सरं
पशवोऽनु प्र जायन्ते संवत्सरेणैवास्मै पशून्प्र जनयति दर्भस्तम्बे
जुहोति यत् (१५)

वा अस्या अमृतं यद्वीर्यं तद्दर्भास्तस्मिञ्जुहोति प्रैव जायते-
ऽन्नादो भवति यस्यैवं जुह्वत्येता वै देवता अग्नेः पुरस्ताद्वागास्ता
एव प्रीणात्यथो चक्षुरेवाग्नेः पुरस्तात्प्रति दधात्यनन्धो भवति य
एवं वेदापो वा इदमग्ने सलिलमासीत्स प्रजापतिः पुष्करपर्णे
वातो भूतोऽलेलायत्सः (१६)

प्रतिष्ठां नाविन्दत स एतदपां कुलायमपश्यत्तस्मिन्नग्निमचिनुत
तदियमभवत्ततो वै स प्रत्यतिष्ठद्यां पुरस्तादुपादधात्तच्छिरोऽभवत्सा
प्राची दिग्यां दक्षिणत उपादधात्स दक्षिणः पक्षोऽभवत्सा दक्षिणा
दिग्यां पश्चादुपादधात्तत्पुच्छमभवत्सा प्रतीची दिग्यामुत्तरत
उपादधात् (१७)

स उत्तरः पक्षोऽभवत्सोदीची दिग्यामुपरिष्ठादुपादधात्तत्पृष्ठमभवत्
दिगियं वा अग्निः पश्चैष्टकस्तस्माद्यदस्यां खनन्त्यभीष्टकां

तृन्दन्त्यभि शर्करा५ सर्वा वा इयं वयोभ्यो नक्तं दृशे दीप्यते
तस्मादिमां वयांसि नक्तं नाध्यासते य एवं विद्वानग्निं चिनुते
प्रत्येव (१८)

तिष्ठत्यभि दिशो जयत्याग्नेयो वै ब्राह्मणस्तस्माद्ब्राह्मणाय
सर्वासु दिक्ष्वर्धुकः स्वामेव तद्दिशमन्वेत्युपां वा अग्निः
कुलायन्तस्मादापोऽग्निः हारुकाः स्वामेव तद्योनिं प्र
विशन्ति॥ (१९)

यदलेलायुधस उत्तरत उपादधादेव द्वात्रिंशच्च॥ [४]

संवत्सरमुख्यम्भृत्वा द्वितीये संवत्सर आग्नेयमष्टाकपालं
निर्वपेदैन्द्रमेकादशकपालं वैश्वदेवं द्वादशकपालम् बारहस्पत्यं चरुं
वैष्णवं त्रिकपालं तृतीये संवत्सरेऽभिजितां यजेत यदष्टाकपालो
भवत्यष्टाक्षरा गायत्र्याग्नेयं गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेव
तेन दाधार गायत्रं छन्दो यदेकादशकपालो भवत्येकादशाक्षरा
त्रिष्टुगैन्द्रं त्रैष्टुभं माध्यदिनं सवनं माध्यदिनमेव सवनं तेन
दाधार त्रिष्टुभम् (२०)

छन्दो यद्द्वादशकपालो भवति द्वादशाक्षरा जगती वैश्वदेवं
जागतां तृतीयसवनन्तृतीयसवनमेव तेन दाधार जगतीं छन्दो
यद्बारहस्पत्यश्चरुर्भवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मैव तेन दाधार
यद्वैष्णवस्त्रिकपालो भवति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञमेव तेन दाधार

यत्तृतीयै संवत्सरेऽभिजिता यजतेऽभिजित्यै यत्संवत्सरमुख्यं
बिभर्तीममेव (२१)

तेन लोकः स्पृणोति यद्वितीयै संवत्सरेऽग्निं चिनुते-
ऽन्तरिक्षमेव तेन स्पृणोति यत्तृतीयै संवत्सरे यजतेऽमुमेव
तेन लोकः स्पृणोत्येतं वै परं आद्वारः कक्षीवाः औशिजो
वीतहव्यः श्रायसस्त्रसदस्युः पौरुकुथ्स्यः प्रजाकामा अचिन्वत
ततो वै ते सहस्रं सहस्रं पुत्रानविन्दन्त प्रथते प्रजयां पशुभिस्तां
मात्रामाप्नोति यां तेऽगच्छन् य एवं विद्वानेतमग्निं चिनुते॥ (२२)

दाधारं त्रिष्टुभमिममेवैवं चत्वारि च॥ [५]

प्रजापतिरग्निमचिनुत् स क्षुरपविर्भूत्वातिष्ठत्तं देवा बिभ्यतो
नोपायन्ते छन्दोभिरात्मानं छादयित्वोपायन्तच्छन्दसां छन्दस्त्वं
ब्रह्म वै छन्दांसि ब्रह्मण एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनङ्काष्णीं उपानहावुपं
मुञ्चते छन्दोभिरेवात्मानं छादयित्वाग्निमुपं चरत्यात्मनोऽहिंसायै
देवनिधिर्वा एष नि धीयते यदग्निः (२३)

अन्ये वा वै निधिमगुप्तं विन्दन्ति न वा प्रति प्र जानात्युखामा
क्रामत्यात्मानमेवाधिपां कुरुते गुप्त्या अथो खल्वाहुर्नाक्रम्येति
नैर्ऋत्युखा यदाक्रमेन्नैर्ऋत्या आत्मानमपि दध्यात्तस्मान्नाक्रम्यां
पुरुषशीर्षमुपं दधाति गुप्त्या अथो यथा ब्रूयादेतन्मे गोपायेति
तादृगेव तत् (२४)

प्रजापतिर्वा अथर्वाग्निरेव दध्यङ्ङाथर्वणस्तस्येष्टका
 अस्थान्येत९ ह वाव तदृषिरभ्यनूवाचेन्द्रो दधीचो अस्थभिरिति
 यदिष्टकाभिरग्निं चिनोति सात्मानमेवाग्निं चिनुते सात्मा मुष्मिल्लोके
 भवति य एवं वेद शरीरं वा एतदग्रेर्यच्चित्य आत्मा वैश्वानरो
 यच्चिते वैश्वानरं जुहोति शरीरमेव स३स्कृत्य (२५)

अभ्यारोहति शरीरं वा एतद्यजमानः स३स्कुरुते यदग्निं चिनुते
 यच्चिते वैश्वानरं जुहोति शरीरमेव स३स्कृत्यात्मनाभ्यारोहति
 तस्मात्तस्य नावं द्यन्ति जीवन्नेव देवानप्येति वैश्वानर्यर्चा पुरीषमुप
 दधातीयं वा अग्निर्वैश्वानरस्तस्यैषा चितिर्यत्पुरीषमग्निमेव वैश्वानरं
 चिनुत एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः प्रियामेवास्य तनुवमव
 रुन्धे॥ (२६)

अग्निस्तत्स३स्कृत्याग्नेर्दशं च॥ _____ [६]

अग्नेर्वै दीक्षया देवा विराजमाप्नुवन्तिस्त्रो रात्रीर्दीक्षितः
 स्यात्त्रिपदा विराड्विराजमाप्नोति षड्रात्रीर्दीक्षितः स्यात् षड्वा
 ऋतवः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति दश रात्रीर्दीक्षितः
 स्याद्दशाक्षरा विराड्विराजमाप्नोति द्वादश रात्रीर्दीक्षितः स्याद्द्वादश
 मासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति त्रयोदश
 रात्रीर्दीक्षितः स्यात्त्रयोदश (२७)

मासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति पञ्चदश

रात्रीर्दीक्षितः स्यात्पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासशः
 संवत्सर आप्यते संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति सप्तदश
 रात्रीर्दीक्षितः स्याद्द्वादश मासाः पञ्चतवः स संवत्सरः
 संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति चतुर्विंशतिः रात्रीर्दीक्षितः
 स्याच्चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति
 त्रिंशतः रात्रीर्दीक्षितः स्यात् (२८)

त्रिंशदक्षरा विराड्विराजमाप्नोति मासं दीक्षितः स्याद्यो मासः
 स संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजमाप्नोति चतुरो मासो दीक्षितः
 स्याच्चतुरो वा एतं मासो वसवोऽबिभरुस्ते पृथिवीमाजयन्गायत्रीं
 छन्दोऽष्टौ रुद्रास्तैऽन्तरिक्षमाजयन्निष्टुभं छन्दो द्वादशादित्यास्ते
 दिवमाजयन्जगतीं छन्दस्ततो वै ते व्यावृत्तमगच्छञ्छ्रेष्ठ्यं देवानाम्
 तस्माद्द्वादश मासो भूत्वाग्निं चिन्वीत द्वादश मासाः संवत्सरः
 संवत्सरोऽग्निश्चित्यस्तस्याहोरात्राणीष्टका आप्तेष्टकमेनं चिनुतेऽथो
 व्यावृत्तमेव गच्छति श्रेष्ठ्यं समानानाम्॥ (२९)

स्यात्रयोदश त्रिंशतः रात्रीर्दीक्षितः स्याद्वै तैऽष्टाविंशतिश्च॥ [७]

सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते यदग्निस्तं यन्नान्वारोहैः सुवर्गाल्लो
 हीयेत पृथिवीमाक्रमिषं प्राणो मा मा हांसीदन्तरिक्षमाक्रमिषं
 प्रजा मा मा हांसीदिवमाक्रमिषः सुवरगन्मेत्याहैष वा
 अग्नेरन्वारोहस्तेनैवैनमन्वारोहति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै

यत्पक्षसंमितां मिनुयात् (३०)

कनीयाः सं यज्ञक्रतुमुपेयात्पापीयस्यस्यात्मनः प्रजा
स्याद्वेदिसंमितां मिनोति ज्यायाः समेव यज्ञक्रतुमुपेति
नास्यात्मनः पापीयसी प्रजा भवति साहस्रं चिन्वीत प्रथमं
चिन्वानः सहस्रसंमितो वा अयं लोक इममेव लोकमभि
जयति द्विषाहस्रं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानो द्विषाहस्रं वा
अन्तरिक्षमन्तरिक्षमेवाभि जयति त्रिषाहस्रं चिन्वीत तृतीयं
चिन्वानः (३१)

त्रिषाहस्रो वा असौ लोकोऽमुमेव लोकमभि जयति जानुदघ्नं
चिन्वीत प्रथमं चिन्वानो गायत्रियैवेमं लोकमभ्यारोहति नाभिदघ्नं
चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रिष्टुभैवान्तरिक्षमभ्यारोहति ग्रीवदघ्नं
चिन्वीत तृतीयं चिन्वानो जगत्त्यैवामुं लोकमभ्यारोहति नाग्निं
चित्वा रामामुपेयादयोनौ रेतो धास्यामीति न द्वितीयं चित्वान्यस्य
स्त्रियम् (३२)

उपेयान्न तृतीयं चित्वा कां चनोपेयाद्रेतो वा एतन्नि धत्ते
यदग्निं चिनुते यदुपेयाद्रेतसा व्यृध्येताथो खल्वाहुरप्रजस्यं
तद्यन्नोपेयादिति यद्रेतःसिचावुपदधाति ते एव यजमानस्य रेतो
बिभृतस्तस्मादुपेयाद्रेतसोऽस्कन्दाय त्रीणि वाव रेताः सि पिता
पुत्रः पौत्रः (३३)

यद्वे रेतःसिचावुपदध्याद्रेतोऽस्य विच्छिन्द्यात्तिस्त्र उप
 दधाति रेतसः सन्तत्या इयं वाव प्रथमा रेतःसिग्वाग्वा इयं
 तस्मात्पश्यन्तीमां पश्यन्ति वाचं वदन्तीमन्तरिक्षं द्वितीयां प्राणो
 वा अन्तरिक्षं तस्मान्नान्तरिक्षं पश्यन्ति न प्राणमसौ तृतीया
 चक्षुर्वा असौ तस्मात्पश्यन्त्यमूं पश्यन्ति चक्षुर्यजुषेमां च (३४)

अमूं चोप दधाति मनसा मध्यमामेषां लोकानां क्लृप्त्या
 अथो प्राणानामिष्टो यज्ञो भृगुभिराशीर्दा वसुभिस्तस्य त इष्टस्य
 वीतस्य द्रविणेह भक्षीयेत्याह स्तुतशस्त्रे एवैतेन दुहे पिता
 मातरिश्वाच्छिद्रा पदा धा अच्छिद्रा उशिजः पदानु तक्षुः सोमो
 विश्वविन्नेता नैषद्बृहस्पतिरुक्थामदानि शःसिषदित्याहेतद्वा
 अग्रेरुक्थन्तेनैवैनमनु शःसति॥ (३५)

मिनुयात्तृतीयं चिन्वानस्त्रियं पौत्रंश्च वै सप्तदश च॥ [८]

सूयते वा एषोऽग्नीनां य उखायां भ्रियते यदधः सादयेद्गर्भाः
 प्रपादुकाः स्युरथो यथा सवात्प्रत्यवरोहति तादृगेव तदासन्दी
 सादयति गर्भाणां धृत्या अप्रपादायाथो सवमेवैनं करोति गर्भो
 वा एष यदुख्यो योनिः शिष्यं यच्छिष्यादुखां निरूहेद्योनेर्गर्भं
 निरहण्याथ्षडुद्यामः शिष्यं भवति षोढाविहितो वै (३६)

पुरुष आत्मा च शिरश्च चत्वार्यङ्गान्यात्मन्नेवैनं बिभर्ति प्रजा-
 पतिर्वा एष यदग्निस्तस्योखा चोलूखलं च स्तनौ तावस्य प्रजा

उप जीवन्ति यदुखां चोलूखलं चोपदधाति ताभ्यामेव यजमानो-
ऽमुष्मिल्लोकैऽग्निं दुहे संवत्सरो वा एष यदग्निस्तस्य त्रेधाविहिता
इष्टकाः प्राजापत्या वैष्णवीः (३७)

वैश्वकर्मणीरहोरात्राण्येवास्य प्राजापत्या यदुख्यं बिभर्ति
प्राजापत्या एव तदुप धत्ते यत्समिधं आदधाति वैष्णवा वै
वनस्पतयो वैष्णवीरेव तदुप धत्ते यदिष्टकाभिरग्निं चिनोतीयं
वै विश्वकर्मा वैश्वकर्मणीरेव तदुप धत्ते तस्मादाहुस्त्रिवृदग्निरिति
तं वा एतं यजमान एव चिन्वीत यदस्यान्यश्चिनुयाद्यत्तं
दक्षिणाभिर्न राधयेदग्निमस्य वृक्षीत योऽस्याग्निं चिनुयात्तं
दक्षिणाभी राधयेदग्निमेव तथस्पृणोति॥ (३८)

पोढाविहितो वै वैष्णवीरन्यो वि०शतिश्च॥ [९]

प्रजापतिरग्निमचिनुतर्तुभिः संवत्सरं वसन्तेनैवास्य
पूर्वार्धमचिनुत ग्रीष्मेण दक्षिणं पक्षं वर्षाभिः पुच्छं शरदोत्तरं
पक्षं हेमन्तेन मध्यं ब्रह्मणा वा अस्य तत्पूर्वार्धमचिनुत क्षत्रेण
दक्षिणं पक्षं पशुभिः पुच्छं विशोत्तरं पक्षमाशया मध्यं य एवं
विद्वानग्निं चिनुत ऋतुभिरेवैनं चिनुतेऽथो एतदेव सर्वमव (३९)

रुन्धे शृण्वन्त्येनमग्निं चिक्यान्मत्त्यन्नं रोचत इयं वाव
प्रथमा चित्तिरोषधयो वनस्पतयः पुरीषमन्तरिक्षं द्वितीया वयांसि
पुरीषमसौ तृतीया नक्षत्राणि पुरीषं यज्ञश्चतुर्थी दक्षिणा पुरीषं

यजमानः पञ्चमी प्रजा पुरीषं यत्रिचितीकं चिन्वीत यज्ञं
दक्षिणामात्मानं प्रजामन्तरियात्तस्मात्पञ्चचितीकश्चेतव्यं एतदेव
सर्वं स्पृणोति यत्तिस्रश्चितयः (४०)

त्रिवृद्धाग्निर्यद्वे द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै पञ्च चितयो भवन्ति
पाङ्क्तुः पुरुष आत्मानमेव स्पृणोति पञ्च चितयो भवन्ति पञ्चभिः
पुरीषैरभ्यूहति दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरो वै पुरुषो यावानेव
पुरुषस्तं स्पृणोत्यथो दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराज्येवान्नाद्ये
प्रति तिष्ठति संवत्सरो वै षष्ठी चितिरऋतवः पुरीषः षड्वितयो
भवन्ति षट्परीषाणि द्वादश सम्पद्यन्ते द्वादश मासाः संवत्सरः
संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥ (४१)

अव चितयः पुरीषं पञ्चदश च॥ [१०]

रोहितो धूम्ररोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते प्राजापत्या बभ्रुररुणबभ्रुः
शुकबभ्रुस्ते रौद्राः श्येतः श्येताक्षः श्येतग्रीवस्ते पितृदेवत्यास्तिस्रः
कृष्णा वशा वारुण्यस्तिस्रः श्वेता वशाः सौर्यो मैत्राबारहस्पत्या
धूम्रललामास्तूपराः॥ (४२)

[११]

पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निरूर्ध्वपृश्निस्ते मारुताः फल्गूलोहितोर्णी
बलक्षी ताः सारस्वत्यः पृषती स्थूलपृषती क्षुद्रपृषती ता
वैश्वदेव्यस्तिस्रः श्यामा वशाः पौष्णियस्तिस्रो रोहिणीर्वशा मैत्रियं

ऐन्द्राबार्हस्पत्या अरुणललामास्तूपराः॥ (४३)

रोहितः पृश्निः पङ्क्तिश्शतिः पङ्क्तिश्शतिः॥ [१२]

शितिबाहुरन्यतःशितिबाहुः समन्तशितिबाहुस्त ऐन्द्रवायवाः
शितिरन्ध्रोऽन्यतःशितिरन्ध्रः समन्तशितिरन्ध्रस्ते मैत्रावरुणाः
शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्त आश्विनास्तिस्रः
शिल्पा वशा वैश्वदेव्यस्तिस्रः श्येनीः परमेष्ठिने सोमापौष्णाः
श्यामललामास्तूपराः॥ (४४)

[१३]

उन्नत ऋषभो वामनस्त ऐन्द्रावरुणाः शितिककुच्छितिपृष्ठः
शितिभसत्त ऐन्द्राबार्हस्पत्याः शितिपाच्छित्योष्ठः शितिभ्रुस्त
ऐन्द्रावैष्णवास्तिस्रः सिध्मा वशा वैश्वकर्मण्यस्तिस्रो धात्रे पृषोदरा
ऐन्द्रापौष्णाः श्येतललामास्तूपराः॥ (४५)

शितिबाहुरुन्नतः पञ्चविंशतिः पञ्चविंशतिः॥ [१४]

कर्णास्त्रयो यामाः सौम्यास्त्रयः श्वितिङ्गा अग्रये यविष्ठाय त्रयो
नकुलास्तिस्रो रोहिणीस्त्रयव्यस्ता वसूनान्तिस्रोऽरुणा दित्यौह्यस्ता
रुद्राणां सोमैन्द्रा बभ्रुललामास्तूपराः॥ (४६)

कर्णास्त्रयोविंशतिः॥ [१५]

शुण्ठास्त्रयो वैष्णवा अधीलोधकर्णास्त्रयो विष्णव उरुक्रमाय
लप्सुदिनस्त्रयो विष्णव उरुगायाय पञ्चावीस्तिस्र आदित्यानान्निवृत्सा

ऽङ्गिरसामैन्द्रावैष्णवा गौरललामास्तूपराः॥ (४७)

शुण्ठा विंशतिः॥ [१६]

इन्द्राय राज्ञे त्रयः शितिपृष्ठा इन्द्रायाधिराजाय त्रयः
शितिककुद इन्द्राय स्वराज्ञे त्रयः शितिभसदस्तिस्त्रस्तुयौह्यः
साध्यानान्तिस्रः पष्ठौह्यो विश्वेषां देवानामाग्नेन्द्राः कृष्णललामास्तूपराः

इन्द्राय राज्ञे द्वाविंशतिः॥ [१७]

अदित्यै त्रयो रोहितैता इन्द्राण्यै त्रयः कृष्णैताः कुह्वै
त्रयोऽरुणैतास्तिस्त्रो धेनवो राकायै त्रयोऽनुद्वाहः सिनीवाल्या
आग्नावैष्णवा रोहितललामास्तूपराः॥ (४९)

अदित्या अष्टादश॥ [१८]

सौम्यास्त्रयः पिशङ्गाः सोमाय राज्ञे त्रयः सारङ्गाः पार्जन्या
नभोरूपास्तिस्त्रोऽजा मल्हा इन्द्राण्यै तिस्रो मेष्य आदित्या
द्यावापृथिव्या मालङ्गास्तूपराः॥ (५०)

सौम्या एकात्रविंशतिः॥ [१९]

वारुणास्त्रयः कृष्णललामा वरुणाय राज्ञे त्रयो रोहितोललामा
वरुणाय रिशादसे त्रयोऽरुणललामाः शिल्पास्त्रयो वैश्वदेवास्त्रयः
पृश्नयः सर्वदेवत्या ऐन्द्रासूराः श्येतललामास्तूपराः॥ (५१)

वारुणा विंशतिः॥ [२०]

सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविन्द्राग्निभ्यामोजोदाभ्यामुष्टारा

भ्यां॑ बल॒दाभ्या॑ः सीर॒वाहा॒ववी॑ द्वे धेनू भौमी दिग्भ्यो वड॑बे द्वे धेनू
भौमी वैरा॒जी पु॒रुषी॑ द्वे धेनू भौमी वा॒यवं॑ आरोहणवा॒हावं॑ न॒द्वाहौ॑
वारु॒णी कृ॒ष्णे व॒शे अ॒रा॒ड्यौ दि॒व्यावृ॑षभौ परिम॒रौ॥ (५२)

सोमा॑य स्वरा॒ज्ञे चतु॑स्त्रिंशत्॥ ————— [२१]

एका॑दश प्रा॒तर्ग॒व्याः प॒शव॑ आ ल॒भ्यन्ते॑ छग॒लः क॒ल्माषः॑
कि॒किदी॒विर्वि॑दी॒गय॑स्ते त्वा॒ष्ट्राः सौरी॑र्नवं श्वे॒ता व॒शा अ॑नूब॒न्ध्या
भव॑न्त्याग्ने॒य ऐ॒न्द्रा॒ग्न आ॑श्वि॒नस्ते वि॑शालयू॒प आ ल॒भ्यन्ते॑॥ (५३)

एका॑दश पञ्च॒विंश॑तिः॥ ————— [२२]

पि॒शङ्गा॒स्त्रयो॑ वास॒न्ताः सा॒रङ्गा॒स्त्रयो॑ ग्रैष्माः पृष॑न्त॒स्त्रयो॑
वा॒र्षिकाः॑ पृ॒श्नय॑स्त्रयः शा॒र॒दाः पृ॒श्निस॒क्थास्त्रयो॑ हैम॑न्ति॒का
अ॒वलि॑तास्त्रयः शै॒शिराः॑ संव॒त्स॒राय॑ नि॒वक्ष॑सः (५४)

पि॒शङ्गा॑ वि॒ंश॑तिः॥ ————— [२३]

यो वा अय॑थादेवत॒न्त्वाम॑ग्न इन्द्र॑स्य चि॒त्तिं यथा॑ वै वयो वै यदाकू॑ताद्यास्तै अ॒ग्ने मयि॑ गृह्णामि प्र॒जाप॑तिः
सोऽस्मा॑त्थे॒गान् वाजं॑ कूर्मान् यो॒क्त्रं मि॒त्रावरु॑णा॒विन्द्र॑स्य पू॒ष्ण ओजं॑ आन॒न्दम॑ह॒रग्रे॑र्वायोः पन्था॒ङ्कमै॒र्द्यौस्तेऽग्निः॑
पु॒शुरा॑सी॒त्थद्वि॑ंशतिः॥ ————— [२४] यो वा ए॒वाहु॑तिमभवन्पृथि॒भिर्व॑रु॒ध्यान् न॒न्दम॑ष्टौपञ्चा॒शत्॥ 58॥ यो वा
अय॑थादेवत॒ यद्य॑व॒जिघ्र॑सि॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमः प्रश्नः ॥

यो वा अयं॑थादे॒वतम॑ग्निं चि॒नुत॑ आ दे॒वता॑भ्यो वृ॒श्च्यते॑
 पापी॑यान्भवति॒ यो यं॑थादे॒वतं न॑ दे॒वता॑भ्य आ वृ॒श्च्यते॑
 वसी॑यान्भवत्याग्नेय्या गा॒यत्रिया॑ प्रथ॒मां चि॒तिम॑भि मृ॒शेत्रि॑ष्टुभा॑
 द्वितीयां॒ जग॑त्या तृतीया॑मनुष्टुभा॑ चतु॒र्थीं प॒ङ्क्त्या॑ पञ्चमीं
 यंथादे॒वतमे॒वाग्निं चि॒नुते॑ न दे॒वता॑भ्य आ वृ॒श्च्यते॑ वसी॑यान्भवतीडा॒यै
 वा ए॒षा विभ॑क्तिः प॒शव॑ इडा॒ पशु॑भिरेनम् (१)

चि॒नुते॑ यो वै प्र॒जाप॑तये प्रति॒प्रोच्या॑ग्निं चि॒नोति॑
 नार्ति॑मार्च्छत्यश्वा॒वभित॑स्तिष्ठेतां कृ॒ष्ण उत्त॑रतः श्वेतो दक्षि॑ण-
 स्तावा॒लभ्येष्ट॑का॒ उप॑ दध्यादे॒तद्वै प्र॒जाप॑ते रू॒पं प्रा॒जाप॑त्योऽश्वः
 सा॒क्षादे॒व प्र॒जाप॑तये प्रति॒प्रोच्या॑ग्निं चि॒नोति॑ नार्ति॑मार्च्छत्येतद्वा
 अहो॑ रू॒पं यच्चे॒तोऽश्वो॑ रात्रि॒यै कृ॒ष्ण ए॒तदहः॑ (२)

रू॒पं यदिष्ट॑का॒ रात्रि॒यै पुरी॑षमिष्ट॑का॒ उपधा॑स्यञ्छ्वेतमश्वम॑भि
 मृ॒शेत्पुरी॑षमुपधा॑स्यन्कृ॒ष्णम॑होरा॒त्राभ्या॑मे॒वैनं॑ चि॒नुते॑ हिर॒ण्यपा॑त्रं
 मधोः॑ पूर्णं द॑दाति मध॒व्योऽसा॑नीति॒ सौर्या॑ चि॒त्रव॑त्यावेक्षते चि॒त्रमे॒व
 भ॑वति म॒ध्यन्दि॑नेऽश्वम॑व॒ घ्राप॑यत्यसौ वा आ॑दित्य इन्द्र॑ ए॒ष
 प्र॒जाप॑तिः प्रा॒जाप॑त्योऽश्वस्तमे॒व सा॒क्षाद॑प्नोति॥ (३)

त्वामग्ने वृषभं चेकिंतानं पुनर्युवानञ्जनयन्नुपागाम्। अस्थूरि णो
 गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नो ब्रह्मणा सः शिंशाधि। पशवो वा
 एते यदिष्टकाश्चित्यामृषभमुप दधाति मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे
 करोति प्रजननाय तस्माद्यथेयूथ ऋषभः। संवत्सरस्य प्रतिमां
 यां त्वां राज्युपासते। प्रजाः सुवीरां कृत्वा विश्वमायुर्व्यश्नवत्।
 प्राजापत्याम् (४)

एतामुप दधातीयं वावैषैकाष्टका यदेवैकाष्टकायामन्नं क्रियते
 तदेवैतयाव रुन्ध एषा वै प्रजापतेः कामदुघा तयैव यजमानो-
 ऽमुष्मिल्लोकेऽग्निं दुहे येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन् येनादित्या
 वसवो येन रुद्राः। येनाङ्गिरसो महिमानमानशुस्तेनैतु यजमानः
 स्वस्ति। सुवर्गाय वा एष लोकाय (५)

चीयते यदग्निर्येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्नित्युख्यः
 समिन्द्र इष्टका एवैता उप धत्ते वानस्पत्याः सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै शतायुधाय शतवीर्याय शतोतयेऽभिमातिषाहे। शतं
 यो नः शरदो अजीतानिन्द्रो नेषदति दुरितानि विश्वा। ये
 चत्वारः पथर्यो देवयाना अन्तरा द्यावापृथिवी वियन्ति। तेषां यो
 अज्यानिमर्जीतिमा वहत्तस्मै नो देवाः (६)

परि दत्तेह सर्वे। ग्रीष्मो हेमन्त उत नो वसन्तः शरद्वर्षाः
 सुवितं नो अस्तु। तेषामृतूनां शतशारदानां निवात एषामभये

स्याम। इदुवत्सरायं परिवत्सरायं संवत्सरायं कृणुता बृहन्नमः।
 तेषां वयं सुमतौ यज्ञियानां ज्योगर्जीता अहताः स्याम। भद्रान्नः
 श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वयावसेन समशीमहि त्वा। स नो मयोभूः
 पितो (७)

आ विशस्व शं तोकायं तनुवै स्योनः। अज्यानीरेता उप
 दधात्येता वै देवता अपराजितास्ता एव प्र विशति नैव जीयते
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सर ओषधीः
 पचन्त्यथ कस्मादन्याभ्यो देवताभ्य आग्रयणं निरूप्यत इत्येता हि
 तद्देवता उदजयन् यदृतुभ्यो निर्वपेद्देवताभ्यः समदं दध्यादाग्रयणं
 निरूप्येता आहुतीर्जुहोत्यर्धमासानेव मासानृतून्संवत्सरं प्रीणाति
 न देवताभ्यः समदं दधाति भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवा इत्याह
 हुताद्याय यजमानस्यापराभावाय॥ (८)

प्राजापत्यां लोकायं देवाः पितो दध्यादाग्रयणं पञ्चविंशतिश्च॥ [२]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्नस्तनूपा नः प्रतिस्पशः। यो
 नः पुरस्तादक्षिणतः पश्चादुत्तरतोऽघायुरभिदासत्येतं सो-
 ऽश्मानमृच्छतु। देवासुराः संयन्ता आसन्तेऽसुरा दिग्भ्य आबाधन्त
 तां देवा इष्वा च वज्रेण चापानुदन्त यद्वज्रिणीरुपदधातीष्वा चैव
 तद्वज्रेण च यजमानो भ्रातृव्यानपं नुदते दिक्षूपं (९)

दधाति देवपुरा एवैतास्तनूपानीः पर्यूहतेऽग्नाविष्णू सजोषंसेमा

वर्धन्तु वा॒ गिरः॑। द्यु॒मैर्वा॒जैर्भिरा॑ ग॒तम्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति
 यन्न दे॒वता॑यै जु॒ह्वत्यथ॑ कि॒न्दे॒वत्या॑ वसो॒धरि॒त्यग्नि॑र्वसु॒स्तस्यै॑षा
 धारा॒ विष्णु॑र्वसु॒स्तस्यै॑षा धारा॑ग्रावैष्ण॒व्यर्चा॑ वसो॒र्धारा॑ जुहोति
 भा॒ग॒धेयै॑नै॒वैनौ॑ सम॒र्धय॑त्यथो॑ ए॒ताम् (१०)

ए॒वाहु॑तिमा॒यत॑नवतीं करोति॒ यत्काम॑ ए॒नां जु॒होति॑ तदे॒वाव॑
 रु॒न्धे रु॒द्रो वा ए॒ष यद॒ग्नि॒स्तस्यै॑ते त॒नुवौ॑ घो॒रान्या॑ शि॒वान्या॑
 यच्छ॑तरु॒द्रीयं॑ जुहोति॒ यैवा॒स्य घो॒रा त॒नूस्तां॑ तेन॑ शमयति॒
 यद्वसो॒र्धारा॑ जुहोति॒ यैवा॒स्य शि॒वा त॒नूस्तां॑ तेन॑ प्रीणाति॒ यो वै
 वसो॒र्धारा॑यै (११)

प्र॒ति॒ष्ठां वेद॑ प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॒ यदा॒ज्यं मु॒च्छिष्ये॑त॒ तस्मि॑न्ब्रह्मो॒दनं॑
 प॑चेत्तं ब्रा॒ह्म॒णाश्च॒त्वारः॑ प्रा॒श्नी॒युरे॒ष वा अ॒ग्निर्वै॑श्वान॒रो यद्वा॑ह्म॒ण
 ए॒षा खलु॑ वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूर्यद्वै॑श्वान॒रः प्रि॒याया॑मे॒वैनौ॑ त॒नुवां॑
 प्र॒ति॒ष्ठाप॑यति॒ चत॑स्रो धे॒नू॒र्दद्या॑त्ताभि॒रे॒व यज॑मानोऽमु॒ष्मि॒ल्लोके॑ऽग्निं
 द॑हे॥ (१२)

उपे॒ताभ्या॑रं॒यै षट्त्वारि॑शच्च॥ ————— [३]

चित्ति॑ञ्जुहोमि॒ मन॑सा घृ॒तेने॒त्याहा॑दाभ्या॒ वै नामै॑षाहु॒तिर्वै॑श्वकर्म॒णी
 नैनं॑ चि॒क्या॒नं भ्रातृ॑व्यो द॒भ्रो॒त्यथो॑ दे॒वता॑ ए॒वाव॑ रु॒न्धेऽग्ने॑ तम॒द्येति॑
 प॒ङ्क्या जु॒होति॑ प॒ङ्क्याहु॑त्या यज्ञमु॒खमार॑भते स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने
 स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वा इत्या॑ह॒ होत्रा॑ ए॒वाव॑ रु॒न्धेऽग्नि॑र्दे॒वेभ्यो॑-

उपाक्रामद्वागधेयम् (१३)

इच्छमानस्तस्मा एतद्वागधेयं प्रायच्छन्नेतद्वा अग्नेरग्निहोत्रमेतर्हि
खलु वा एष जातो यर्हि सर्वश्चितो जातायैवास्मा अन्नमपि
दधाति स एनं प्रीतः प्रीणाति वसीयान्भवति ब्रह्मवादिनो वदन्ति
यदेष गार्हपत्यश्चीयतेऽथ क्वास्याहवनीय इत्यसावादित्य इति
ब्रूयादेतस्मिन् हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति (१४)

य एवं विद्वानग्निं चिनुते साक्षादेव देवता ऋध्नोत्यग्ने यशस्विन्
यशसेममर्पयेन्द्रावतीमर्पचितीमिहा वह। अयं मूर्धा परमेष्ठी
सुवर्चाः समानानामुत्तमश्लोको अस्तु। भद्रं पश्यन्त उप सेदुरग्ने
तपो दीक्षामर्षयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातं तदस्मै
देवा अभि सं नमन्तु। धाता विधाता परमा (१५)

उत सन्दृक्प्रजापतिः परमेष्ठी विराजो। स्तोमाश्छन्दांसि
निविदो म आहुरेतस्मै राष्ट्रमभि सं नमाम। अभ्यावर्तध्वमुप
मेत साकमयः शास्ताधिपतिर्वो अस्तु। अस्य विज्ञानमनु सः
रभध्वमिमं पश्चादनु जीवाथ सर्वे। राष्ट्रभृत एता उप दधात्येषा वा
अग्नेश्चिती राष्ट्रभृत्यैवास्मिन्नाष्ट्रं दधाति राष्ट्रमेव भवति नास्माद्राष्ट्रं
भ्रंशते॥ (१६)

भा०ग०धेयजुह्वति परमा राष्ट्रं दधाति सप्त च॥ [४]

यथा वै पुत्रो जातो म्रियत एवं वा एष म्रियते यस्याग्निरुख्यं

उद्वायति यन्निर्मन्थ्यं कुर्याद्विच्छिन्द्याद्वातृव्यमस्मै जनयेत्स एव पुनः
परीध्यः स्वादेवैनं योनेर्जनयति नास्मै भ्रातृव्यं जनयति तमो वा
एतं गृह्णाति यस्याग्निरुख्यं उद्वायति मृत्युस्तमः कृष्णं वासः कृष्णा
धेनुर्दक्षिणा तमसा (१७)

एव तमो मृत्युमपं हते हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै हिरण्यं
ज्योतिषैव तमोऽपं हतेऽथो तेजो वै हिरण्यन्तेज एवात्मन्धत्ते सुवर्न
घर्मः स्वाहा सुवर्नार्कः स्वाहा सुवर्न शुक्रः स्वाहा सुवर्न ज्योतिः
स्वाहा सुवर्न सूर्यः स्वाहार्को वा एष यदग्निरसावादित्यः (१८)

अश्वमेधो यदेता आहुतीर्जुहोत्यर्काश्वमेधयोरेव ज्योतींषि सं
दधात्येष ह त्वा अर्काश्वमेधी यस्यैतदग्नौ क्रियत आपो वा इदमग्रे
सलिलमासीत्स एतां प्रजापतिः प्रथमां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त
तदियमभवत्तं विश्वकर्माब्रवीदुप त्वायानीति नेह लोकौ-
ऽस्तीति (१९)

अब्रवीत्स एतां द्वितीयां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त तदन्तरिक्षमभवत्
यज्ञः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वायानीति नेह लोकौऽस्तीत्यब्रवीत्स
विश्वकर्माणमब्रवीदुप त्वायानीति केन मोपैष्यसीति दिश्याभिरित्यब्रवी
उपाधत्त ता दिशः (२०)

अभवन्त्स परमेष्ठी प्रजापतिमब्रवीदुप त्वायानीति नेह लोकौ-
ऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माणं च यज्ञं चाब्रवीदुप वामायानीति
नेह लोकौऽस्तीत्यब्रूताः स एतां तृतीयां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त

पृथिव्यै मां पाहि ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छान्तरिक्षं
यच्छान्तरिक्षान्मा पाहि सुवरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो
मां पाहीत्याहृताभिर्वा इमे लोका विधृता यदेता उपदधात्येषां
लोकानां विधृत्यै स्वयमातृणा उपधाय हिरण्येष्टका उप

दधातीमे वै लोकाः स्वयमातृणा ज्योतिरिहिरण्यं यथस्वयमातृणा
उपधाय (२५)

हिरण्येष्टका उपदधातीमानेवैताभिर्लोकां ज्योतिष्मतः कुरुते-
ऽथो एताभिरेवास्मा इमे लोकाः प्र भान्ति यास्तै अग्ने सूर्ये
रुचं उद्यतो दिवमातृन्वन्ति रश्मिभिः। ताभिः सर्वाभी रुचे जनाय
नस्कृधि। या वो देवाः सूर्ये रुचो गोष्वश्वेषु या रुचः। इन्द्राग्नी
ताभिः सर्वाभी रुचं नो धत्त बृहस्पते। रुचं नो धेहि (२६)

ब्राह्मणेषु रुचं राजंसु नस्कृधि। रुचं विश्वेषु शूद्रेषु मयि धेहि
रुचा रुचम्। द्वेधा वा अग्निं चिक्यान्स्य यश इन्द्रियं गच्छत्यग्निं
वा चितमीजानं वा यदेता आहुतीर्जुहोत्यात्मन्नेव यश इन्द्रियं धत्त
ईश्वरो वा एष आर्तिमार्तोऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामति तत्त्वां यामि
ब्रह्मणा वन्दमान इति वारुण्यर्चा (२७)

जुहुयाच्छान्तिरेवैषाग्नेर्गुप्तिरात्मनो हविष्कृतो वा एष योऽग्निं
चिनुते यथा वै हविः स्कन्दत्येवं वा एष स्कन्दति योऽग्निं चित्वा
स्त्रियमुपैति मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत मैत्रावरुणतामेवोपैत्यात्मनो-
ऽस्कन्दाय यो वा अग्निमृतुस्थां वेदतुर्ऋतुरस्मै कल्पमान एति
प्रत्येव तिष्ठति संवत्सरो वा अग्निः (२८)

ऋतुस्थास्तस्य वसन्तः शिरो ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षो
वर्षाः पुच्छः शरदुत्तरः पक्षो हैमन्तो मध्यं पूर्वपक्षाश्चितयो-

ऽपरपक्षाः पुरीषमहोरात्राणीष्टका एष वा अग्निर्ऋतुस्था य एवं वेदतुर्ऋतुरस्मै कल्पमान एति प्रत्येव तिष्ठति प्रजापतिर्वा एतं ज्यैष्ठ्यकामो न्यधत्त ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छद्य एवं विद्वानग्निं चिनुते ज्यैष्ठ्यमेव गच्छति॥ (२९)

पृथिवीं यच्छ यध्वयमातृणा उपधायं धेह्युचाग्निश्चिनुते त्रीणि च॥ [६]

यदाकूतात्समसुस्रोद्धृदो वा मनसो वा सम्भृतं चक्षुषो वा। तमनु प्रेहि सुकृतस्य लोकं यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। एतं सधस्थ परि ते ददामि यमावहाच्छेवधिं जातवेदाः। अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो अत्र तं स्म जानीत परमे व्योमन्। जानीतादेनं परमे व्योमन्देवाः सधस्था विद रूपमस्य। यदागच्छात् (३०)

पृथिभिर्देवयानैरिष्टापूर्ते कृणुतादविरस्मै। सम्प्र च्यवध्वमनु सम्प्र याताग्ने पथो देवयानान्कृणुध्वम्। अस्मिन्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन्विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। प्रस्तरेण परिधिनां स्रुचा वेद्यां च बर्हिषा। ऋचेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। यदिष्टं यत्परादानं यद्वत्तं या च दक्षिणा। तत् (३१)

अग्निर्वैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत्। येनां सहस्रं वहसि येनाग्ने सर्ववेदसम्। तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। येनाग्ने दक्षिणा युक्ता यज्ञं वहन्त्यृत्विजः। तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। येनाग्ने सुकृतः पथा मधोर्धारा व्यानशुः। तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। यत्र धारा अनपेता मधोर्धृतस्य च याः।

तदग्निर्वैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत्॥ (३२)

आगच्छात्तद्व्यानुशस्तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे चतुर्दश च॥ [७]

यास्ते अग्ने समिधो यानि धाम या जिह्वा जातवेदो यो अर्चिः। ये ते अग्ने मेडयो य इन्द्रवस्तेभिरात्मानं चिनुहि प्रजानन्। उथ्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निः किं वाहृतस्य क्रियते किं वा न यद्वा अध्वर्युरग्नेश्चिन्वन्नन्तरेत्यात्मनो वै तदन्तरेति यास्ते अग्ने समिधो यानि (३३)

धामेत्याहैषा वा अग्नेः स्वयञ्चितिरग्निरेव तदग्निं चिनोति नाध्वर्युरात्मनोऽन्तरेति चतस्र आशाः प्र चरन्त्वग्नय इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्। घृतं पिबन्नजरं सुवीरं ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनाम्। सुवर्गाय वा एष लोकायोप धीयते यत्कूर्मश्चतस्र आशाः प्र चरन्त्वग्नय इत्याह (३४)

दिश एवैतेन प्र जानातीमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्नित्याह सुवर्गस्य लोकस्याभनीत्यै ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनामित्याह ब्रह्मणा वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् यद्ब्रह्मण्वत्योपदधाति ब्रह्मणैव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्य प्रजाः पशवश्छन्दांसि रूपं सर्वान् वर्णानिष्टकानां कुर्याद्रूपेणैव प्रजां पशूञ्छन्दांस्यव रुन्धेऽथो प्रजाभ्य एवैनं पशुभ्यश्छन्दोभ्योऽवरुद्धं चिनुते॥ (३५)

यान्यग्रय इत्याहेष्टकानां षोडश च॥ [८]

मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निं रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय।
मयि प्रजां मयि वर्चो दधाम्यरिष्टाः स्याम तनुवां सुवीराः।
यो नो अग्निः पितरो हृथ्स्वन्तरमर्त्यो मर्त्या अविवेश।
तमात्मन्यरिं गृह्णीमहे वयं मा सो अस्मा अवहाय परां
गात्। यदध्वर्युरात्मन्नग्निमगृहीत्वाग्निं चिनुयाद्योऽस्य स्वो-
ऽग्निस्तमपि (३६)

यजमानाय चिनुयादग्निं खलु वै पशवोऽनूपं तिष्ठन्ते-
ऽपक्रामुका अस्मात्पशवः स्युर्मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निमित्याहात्मन्नेव
स्वमग्निं दाधार नास्मात्पशवोऽपं क्रामन्ति ब्रह्मवादिनो वदन्ति
यन्मृचापश्चाग्नेरनाद्यमथ कस्मान्मृदा चाद्विश्वाग्निश्चीयत इति
यदद्विः संयौति (३७)

आपो वै सर्वा देवता देवताभिरेवेन स सृजति यन्मृदा
चिनोतीयं वा अग्निर्वैश्वानरोऽग्निनैव तदग्निं चिनोति ब्रह्मवादिनो
वदन्ति यन्मृदा चाद्विश्वाग्निश्चीयतेऽथ कस्मादग्निरुच्यत इति
यच्छन्दोभिश्चिनोत्यग्रयो वै छन्दांसि तस्मादग्निरुच्यतेऽथो इयं
वा अग्निर्वैश्वानरो यत् (३८)

मृदा चिनोति तस्मादग्निरुच्यते हिरण्येष्टका उपं दधाति
ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेवास्मिन्दधात्यथो तेजो वै हिरण्यं

तेजं ए॒वात्म॑न्य॒त्ते यो वा अ॒ग्निः॑ स॒र्वतो॑मुखं चि॒नुते॑ सर्वा॑सु
 प्र॒जास्वन्न॑म॒त्ति सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यति॑ गा॒यत्रीं॑ पु॒रस्ता॑दुप॑ दधाति
 त्रिष्टु॑भं दक्षि॒णतो॑ जग॑तीं प॒श्चाद॑नुष्टु॒भमुत्त॑रतः प॒ङ्क्तिं॑ मध्यं ए॒ष वा
 अ॒ग्निः स॒र्वतो॑मुख॒स्तं य एवं वि॒द्वाऽश्चि॑नुते सर्वा॑सु प्र॒जास्वन्न॑म॒त्ति
 सर्वा॑ दि॒शोऽभि॑ ज॒यत्यथो॑ दि॒श्येव॑ दि॒शं प्र व॑यति॒ तस्मा॑द्वि॒शि
 दिक्प्रोता॑ ॥ (३९)

अपिं सुं योतिं वैश्वानरो यदेष वै पञ्चविंशतिश्च ॥ [९]

प्र॒जाप॑तिर॒ग्निम॑सृजत॒ सोऽस्मा॑त्सृष्टः प्रा॒ङ्गाद्र॑व॒त्तस्मा॑ अ॒श्वं
 प्रत्या॑स्य॒त्स दक्षि॑णाव॒र्तत॒ तस्मै॑ वृ॒ष्णिं प्रत्या॑स्य॒त्स प्रत्य॑ङ्गाव॒र्तत॒
 तस्मा॑ ऋ॒षभं॑ प्रत्या॑स्य॒त्स उद॑ङ्गाव॒र्तत॒ तस्मै॑ ब॒स्तं प्रत्या॑स्य॒त्स
 ऊ॒र्ध्वोऽद्र॑व॒त्तस्मै॑ पु॒रुषं॑ प्रत्या॑स्य॒त् यत्प॑शु॒शीर्षा॑ण्युप॒दधा॑ति स॒र्वतं॑
 ए॒वैन॑म् (४०)

अ॒व॒रु॒ध्यं चि॑नुत ए॒ता वै प्रा॑ण॒भृत॑श्चक्षु॒ष्मती॑रिष्ट॒का
 यत्प॑शु॒शीर्षा॑णि॒ यत्प॑शु॒शीर्षा॑ण्युप॒दधा॑ति ताभि॑रे॒व यज॑मानो-
 ऽमुष्मि॑ल्लोके प्राणि॒त्यथो॑ ताभि॑रे॒वास्मा॑ इ॒मे लो॒काः प्र भा॑न्ति
 मृ॒दाभि॑लि॒प्योप॑ दधाति मे॒ध्य॒त्वाय॑ प॒शुर्वा ए॒ष यद॑ग्निरन्नं प॒शवं॑ ए॒ष
 खलु॑ वा अ॒ग्निर्य॑त्प॒शुशी॑र्षाणि॒ यं का॒मये॑त॒ कनी॑योऽस्यान्नम् (४१)

स्या॒दिति॑ सन्त॒रां तस्य॑ प॒शुशी॑र्षाण्युप॒ दध्या॑त्कनी॒य
 ए॒वास्या॑न्न॒म्भव॑ति॒ यं का॒मये॑त॒ समा॑व॒दस्या॑न्नं॒ स्या॒दिति॑

मध्यतस्तस्योपं दध्यात्समावदेवास्यान्नम्भवति यं कामयेत
भूयोऽस्यान्नं स्यादित्यन्तेषु तस्य व्यूदह्योपं दध्यादन्तुत एवास्मा
अन्नमव रुन्धे भूयोऽस्यान्नम्भवति॥ (४२)

एनमस्यान्नम्भूयोस्यान्नम्भवति॥ [१०]

स्तेगान्दंष्ट्राभ्यां मण्डूकाञ्जम्भ्येभिरादंकां खादेनोर्जं
संसूदेनारण्यं जाम्बीलेन मृदम्बस्वेभिः शर्कराभिरवंकामवंकभिः
शर्करामुत्सादेन जिह्वामवक्रन्देन तालुं सरस्वतीं जिह्वाग्रेण॥ (४३)

स्तेगान्द्वाविंशतिः॥ [११]

वाजं हनूभ्यामप आस्येनादित्याञ्जश्रुभिरुपयाममधरेणोष्ठेन
सदुत्तरेणान्तरेणानूकाशं प्रकाशेन बाह्यं स्तनयितुं निर्बाधेन
सूर्याग्री चक्षुभ्यां विद्युतौ कनानकाभ्यामशनिं मस्तिष्केण बलं
मज्जभिः॥ (४४)

वाजं पञ्चविंशतिः॥ [१२]

कूर्माञ्छफैरच्छलाभिः कपिञ्जलान्त्साम कुष्ठिकाभिर्जवं
जङ्घाभिरगदं जानुभ्यां वीर्यं कुहाभ्यां भयं प्रचालाभ्याम्
गुहोपपक्षाभ्यामश्विनावसाभ्यामदितिं शीर्ष्णा निर्ऋतिं
निर्जाल्मकेन शीर्ष्णा॥ (४५)

कूर्मान्नयौविंशतिः॥ [१३]

योक्त्रं गृध्राभिर्युगमानतेन चित्तं मन्याभिः सङ्क्रोशान्प्राणैः
 प्रकाशेन त्वचं पराकाशेनान्तरां मशकान्केशैरिन्द्रः स्वपसा वह्नेन
 बृहस्पतिः शकुनिसादेन रथमुष्णिहाभिः॥ (४६)

योक्त्रमेकविंशतिः॥ [१४]

मित्रावरुणौ श्रोणीभ्यामिन्द्राग्नी शिखण्डाभ्यामिन्द्राबृहस्पती
 ऊरुभ्यामिन्द्राविष्णू अष्टीवद्भ्यां सवितारं पुच्छेन गन्धर्वाञ्छेपेनाप्सस
 मुष्काभ्यां पवमानं पायुनां पवित्रं पोत्राभ्यामाक्रमणं स्थूराभ्यां
 प्रतिक्रमणं कुष्ठाभ्याम्॥ (४७)

[१५]

इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्यै पाजस्यन्दिशां जत्रवो जीमूतान्हृदयोपशाम्
 पुरितता नभ उदर्येणेन्द्राणीं प्लीहा वल्मीकांक्लोम्रा गिरीन्प्लाशिभिः
 समुद्रमुदरेण वैश्वानरं भस्मना॥ (४८)

मित्रावरुणाविन्द्रस्य द्वाविंशतिर्द्वाविंशतिः॥ [१६]

पृष्णो वनिष्ठुरन्धाहेः स्थूरगुदा सर्पान्गुदाभिर्ऋतूनृष्टीभिर्दिवं
 पृष्ठेन वसूनां प्रथमा कीकसा रुद्राणां द्वितीयादित्यानां
 तृतीयाङ्गिरसां चतुर्थी साध्यानां पञ्चमी विश्वेषां देवानां
 षष्ठी॥ (४९)

पृष्णश्चतुर्विंशतिः॥ [१७]

ओजो॑ ग्री॒वाभि॑र्निर्ऋ॒तिम॑स्थभि॒रिन्द्र॑ꣳ स्वप॑सा॒ वह॑न रु॒द्रस्य॑
विच॒लः स्क॒न्धोऽहो॒रात्रयो॑र्द्वि॒तीयो॑ऽर्धमा॒सानां॑ तृ॒तीयो॑ मा॒सां च॑तुर्थ
ऋ॒तूनां प॑ञ्चमः संवत्स॒रस्य॑ ष॒ष्ठः॥ (५०)

ओजो॑ वि॒शतिः॥ _____ [१८]

आ॒नन्दं॑ न॒न्दथु॑ना॒ कामं॑ प्रत्या॒साभ्यां॑ भ॒यꣳ शि॑तीम॒भ्यां॑
प्र॒शिषं॑ प्र॒शासा॒भ्याꣳ सूर्या॑चन्द्रमसौ वृ॒क्षाभ्या॑ꣳ श्यामश॒बलौ॑
म॒त॑स्त्राभ्या॒व्युष्टिꣳ रूपेण॑ नि॒मृत्ति॑म॒रूपेण॑॥ (५१)

आ॒नन्दꣳ पोड॑शा॥ _____ [१९]

अ॒हर्मा॑ꣳ से॒न रा॒त्रिं पी॑वसा॒पो यू॒षेण॑ घृ॒तꣳ रसे॑न॒ श्यां व॑स॒या
दू॒षीका॑भि॒र्ह्रादु॑निम॒श्रुभिः॑ पृ॒ष्वा॒न्दि॒वꣳ रूपेण॑ नक्ष॑त्राणि॒ प्रति॑रूपेण
पृ॒थि॒वीं च॑र्म॒णा छ॒वीं छ॒व्योपा॑कृ॒ताय॑ स्वाहा॒ल॒ब्धाय॑ स्वाहा॒ हु॒ताय॑
स्वाहा॑॥ (५२)

अ॒हर्॒ष्टा॒विश॑तिः॥ _____ [२०]

अ॒ग्नेः प॑क्ष॒तिः सर॑स्वत्यै॒ निप॑क्ष॒तिः सोम॑स्य तृ॒तीया॒पां
च॑तुर्थ्यो॒षधी॑नां पञ्च॒मी संवत्स॑रस्य॒ षष्ठी॑ म॒रुताꣳ सप्त॑मी
बृ॒हस्प॑ते॒रष्ट॑मी मि॒त्रस्य॑ न॒वमी॑ वरु॒णस्य॑ द॒शमीन्द्र॑स्यैका॒दशी॑
वि॒श्वेषां॑ दे॒वानां॑ द्वा॒दशी॑ द्यावा॑पृथि॒व्योः पार्श्वं॑ य॒मस्य॑ पाटूरः॥ (५३)

अ॒ग्नेरे॒कात्रि॑ꣳ श॒त्॥ _____ [२१]

वा॒योः प॑क्ष॒तिः सर॑स्वतो॒ निप॑क्षतिश्च॒न्द्रम॑सस्तृ॒तीया॒ नक्ष॑त्राणां
चतु॒र्थी स॑वि॒तुः प॑ञ्चमी रु॒द्रस्य॑ ष॒ष्ठी सर्पा॑णाः सप्त॒म्यर्य॑म्णोऽष्ट॒मी
त्वष्ट॑र्नव॒मी धा॒तुर्द॑शमीन्द्रा॒ण्या ए॑काद॒श्यदि॑त्यै द्वाद॒शी द्यावा॑पृथि॒व्योः
पा॒र्श्वं य॒म्यै पा॑टूरः॥ (५४)

वा॒योर्ष्टावि॑शतिः॥ [२२]

पन्था॑मनूवृ॒ग्भ्याः स॑न्ततिः॒ स्नाव॑न्या॒भ्याः शुका॑न्पि॒त्तेन॑
हरि॑माणं य॒क्रा ह॒लीक्ष्णा॑न्यापवा॒तेन॑ कू॒श्माञ्छ॑क॒भिः शव॑र्तानूव॒ध्येन॑
शुनो॑ वि॒शस॑नेन सर्पा॒ल्लौहित॑ग॒न्धेन॑ वयाः॒सि प॑क्वग॒न्धेन॑
पि॒पीलि॑काः प्रशा॒देन॑॥ (५)

पन्था॑न्द्वावि॑शतिः॥ [२३]

क्रमै॑रत्य॒क्रमी॑द्वाजी विश्वै॑र्दे॒वैर्य॑ज्ञि॒यैः संवि॑दानः। स नो॑ नय
सुकृ॑तस्य॒ लोकं॑ तस्य॒ ते व॒यः स्व॒धया॑ मदेम॥ (५६)

क्रमै॑र्ष्टाद॒शः॥ [२४]

द्यौस्ते॑ पृ॒ष्ठं पृ॑थि॒वी स॒धस्थ॑मा॒त्मान्तरि॑क्षः॒ समु॑द्रो योनिः
सूर्य॑स्ते॒ चक्षु॑र्वातः प्रा॒णश्च॒न्द्रमाः श्रो॒त्रं मासा॑श्चार्ध॒मासाश्च॑
पवा॑ण्यृतवो॒ङ्गानि॑ संवत्स॒रो म॑हिमा॥ (५७)

द्यौः प॑ञ्चवि॑शतिः॥ [२५]

अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒त्तेना॑यजन्त॒ स ए॒तं लो॒कम॑जय॒द्यस्मि॑न्त्र॒ग्निः स

ते॑ लो॒कस्तं॑ जै॒ष्यस्य॑थाव॑ जिघ्र वा॒युः प॒शुरा॑सी॒त्तेना॑यजन्त॒ स ए॒तं
लो॒कम॑जय॒द्यस्मि॑न्वा॒युः स ते॑ लो॒कस्तस्मा॑त्त्वान्तरै॒ष्यामि॑
यदि॑ नाव॒जिघ्र॑स्यादित्यः प॒शुरा॑सी॒त्तेना॑यजन्त॒ स ए॒तं
लो॒कम॑जय॒द्यस्मि॑न्नादित्यः स ते॑ लो॒कस्तं॑ जै॒ष्यसि॑ यद्य॑व॒जिघ्र॑सि॥ (५)

यस्मिन्नष्टौ च॥ _____ [२६]

प्रा॒चीन॑व॒शं याव॑न्त ऋ॒ग्वे॒षामे॒ वाग्वै दे॒वेभ्यो॑ दे॒वा वै दे॒व्यज॑नङ्कु॒द्रश्च॒ तद्धि॑र॒ण्य॒ पद॑दानि॒ ब्रह्म॑वा॒दिनो॑

वि॒चित्यो॑ यत्क॒लया॑ ते वा॒रु॒णो वै क्री॑तः सोम॒ एका॑दश॥ _____ [२७]